

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. L. MARTENSEN

I SIT HJEM
OG BLANDT SINE VENNER

af

JOSEPHA MARTENSEN

7. FRIMODTS FORLAG

K Ø B E N H A V N

I 9 I 8

H. L. MARTENSEN.

J. M. Markensky

JOSEPHA MARTENSEN

H. L. MARTENSEN

I SIT HJEM
OG BLANDT SINE VENNER

KØBENHAVN
J. FRIMODTS FORLAG
H. H. THIELES BOGTRYKKERI
1918

MIN SØSTERS BØRN
HANS MARTENSEN-LARSEN
FREDERIK MARTENSEN-LARSEN
JOSEPHA SCHEPELERN F. MARTENSEN-LARSEN
ANDREAS MARTENSEN-LARSEN
TILEGNES DENNE BOG
TIL MINDE OM DERES BEDSTEFADER

INDHOLD

Bispegaarden	1
Familie og Familieliv	16
Nogle af Vennkredsen	60
Spredte Træk	84
To Søgende.....	112
Fru Heiberg	128
Fra Visitatsrejserne	187
To Breve fra Vilhelm Beck	192
Kongelig Konfessionarius	203
De sidste Aar.....	212

FORORD

AF og til i Aarenes Løb har jeg fra forskellige Sider faaet Opfordring til at nedskrive nogle Barndoms- og Ungdomsminder — Minder fra den Aarrække, jeg levede med mine Forældre i Bispegaarden. Først i den senere Tid har jeg følt Opfordringen ogsaa i mit eget Sind.

At det følgende ikke i fjerneste Maade skal være min Faders Biografi, er indlysende, da denne jo foreligger fra hans egen Haand. Ikke heller, selvfølgelig, vil jeg indlade mig paa Betragtninger over hans Betydning som Teolog eller som vor Kirkes mangeaarige Tilsynsmand. Min Hensigt er kun gennem en Række mere og mindre betydelige Træk at belyse hans Væsen og Personlighed i det daglige Liv, med hans Hustru og Børn og blandt Venner.

Han skriver selv [Af mit Levned III]: »Om mine huslige Forhold har jeg haft en Sky at tale«. Men han meddeler dog saa meget, at at Læseren maa føle, med hvilken Kærlighed han omfattede os, sine nærmeste. Og forskel-

lige af Vennerne giver han en lille Karakteristik og skildrer sit Forhold til dem. Undertiden mødte jeg, efter at Selvbiografien var udkommet, ved Siden af Glæde og Beundring, tillige Ønsket om, at der havde været nogle flere af de paa en vis Maade ubetydelige, men alligevel karakteriserende og malende Træk, der bidrager til, at der kommer mere Farve over Billedet. Muligvis kan nu, hvad jeg her vil fortælle, faa sin Berettigelse som et Slags Supplement til et og andet af det, der er givet af min Fader selv.

Idet jeg begynder med en Skildring af den gamle Bispegaard i hin Tid, tænker jeg mig den som en Slags Ramme om adskilligt af det følgende. — Nogle af de indflettede Breve, baade til og fra min Fader, mener jeg, vil have deres endog ret betydelige Interesse.

J. M.

HENNE paa Hjørnet af Nørregade og Studie-
stræde, med Façaden vendt mod Frue Plads
og altsaa med Udsigt baade til Universitetet, Me-
tropolitanskolen og Frue Kirke, ligger der en lav,
rød Bygning; det er den gamle Bispegaard. Den
har huset mangfoldige af Sjællands Bisper, har
været hærget af Ildebrand og har atter rejst sig,
er blevet istandsat og bygget om — sidste Gang
var det omkring 1895, da Th. Skat Rørdam blev
Biskop efter B. J. Fog, der havde taget sin Afsked
paa Grund af Svaghed.

Fogs nærmeste Forgænger var min Fader,
H. L. Martensen, som beklædte Embedet og boede
i Bispegaarden i hele 30 Aar, fra 1854 — 1884.

Det var en gennemgribende Ombygning, der
blev foretaget i Rørdams Tid med den ærværdige,
men udvendig meget uskønne og indvendig tem-
melig ubekvemme, gamle Bolig. Midlerne til at
bekoste de hermed forbundne betydelige Udgifter
opnaaedes, ved at et Stykke af Gaardspladsen,
samt hele den lille Have, der laa i Flugt med
denne, blev solgt for en betydelig Sum — jeg

har hørt over 70,000 Kroner, der vistnok helt og holdent gik med. Men saa blev Resultatet ogsaa baade smukt og godt. Og dog! og dog! Da jeg efter Biskop og Bispinde Rørdams hjertelige Opfordring — min Moder og jeg stod ellers ikke i noget nærmere personligt Forhold til dem — kom op i mit Barndoms- og Ungdomshjem for at se det i den ny Skikkelse, saa kunde jeg selvfølgelig klart indse, hvor store Forbedringer der var gjort overalt, baade udvendig og indvendig, men da Biskoppen til sidst, efter at jeg havde set og beundret det hele, spurgte mig om min endelige Mening, kunde jeg kun svare med de kendte Ord:

»Bedre, skønnere maaske,
Ak, men det er ikke de!«

og det forstod de elskværdige Rørdams naturligvis saa inderlig godt.

Lad mig forsøge at fortælle et og andet om Bispegaarden i min Faders Tid. Adskilligt er uforandret, men meget eksisterer slet ikke mere eller er helt anderledes.

Idet man kom ind af Porten, mødte Øjet, især ved Foraarstid, et yndigt Syn. Til højre inde i den store Gaard strakte sig en ret høj Mur tæt bevokset med frodigt Vinløv, mellem hvilket

nogle Stærekasser tittede frem; og langs Foden af denne Mur var anlagt en Blomsterrabat, hvor muntre Tulipaner og Hyacinter nikkede den indtrædende i Møde. I Baggrunden stod et stort, gammelt Elmetræ, og bag ved dette igen saa man ind i Haven, der prangede med baade Guldregn, Sirener og Sneboller.

Men endnu mere malerisk blev Udsigten, naar man gik helt igennem Porten og nogle Skridt ind i Gaarden, saa man tillige saa de gamle Bygninger. Først laa Sidefløjen af den toetages Hovedbygning der til venstre, med smaa gammeldags, lidt grønlig Ruder i de store Vinduer og med Stentrappen, der førte ned fra Køkkentrappen; den havde Rækværk paa begge Sider, og det var godt, for Trinene, store, brede Kampesten, var ikke særlig regelmæssige. Jeg ser endnu min Moder forsigtigt balancere ned ad den med en Tallerken og en Kniv i Haanden, naar hun vilde ned og grave de dejlige, ægte Champignons op, der pludselig en Dag til almindelig Forbavselse var brudt frem mellem Brostenene, og som kom igen hver Sommer i en Række Aar, men med eet forsvandt lige saa umotiveret, som de var kommet — for derpaa, forstaa det, hvem der kan, mangfoldige Aar efter atter at vise sig, denne Gang ikke i Gaarden,

men i Haven, da denne var blevet solgt og laa helt vanrøgtet hen, fuld af Murbrokker, Kalk og Ignd.

Saa kom de lave Udhuse, et i Flugt med Hovedbygningen og et, der laa paa tværs, helt tilbage, og naaede hen til Haven. I disse Udhuse var der Vaskerhus med Rullestue, Vognskur, Brændehus m. m., og bag alt dette hævede sig Nabohusenes morsomme Gavle. Murene, baade Bispegaardens og de andre, havde nærmest en smudsig, graagul Farve, som dog i stærkt Sollys kunde faa en varm, næsten gylden Glans. Mange Steder var Malingen skallet af, og de røde Mursten i forskellige Schatteringer kom til Syne. Tagene, alle af røde Teglstegn, var mosgroede og jævnlige sortladne — ja, elegant var det just ikke, men absolut meget malerisk.

En Del af de store Kældere var udlejet til vor Nabo, Vinhandler Møller; derfor laa der ofte vældige Tønder i Gaarden, og der kunde staa Trækkevogne med Kurve og Flasker. Undertiden foregik Aftapningen henne ved Nedgangen til Kælderen, da løb den røde Vin fra Tønden ned i nogle store Blikbeholdere, hvorfra den sagtens igen kom paa Flasker. — Medens jeg var lille, var der, uden at jeg egentlig gjorde mig Rede derfor, i min Bevidsthed en ubestemt

Forbindelse mellem Tønderne og alt det øvrige, der tilhørte Vinhandleren, og saa Vinrankerne paa Muren, der vel at mærke hvert Efteraar virkelig bar Masser af Druer, rigtignok nogle løjerlige smaa, grønne Tingester, der kun blev helt modne i rigtig varme Somre og selv da havde mere Skal og Kærne end Saft, og som ubetinget aldrig kunde være blevet til Rødvin.

Om Brolægningen i Gaarden kan siges, at »den bugtede sig i Bakke, Dal« og var saa uregelmæssig som i en gammel Provinsby; mange af Stenene var ganske smaa, dels runde, dels toppede, andre var meget store og flade. Efter et stærkt Regnskyl opstod derfor de mærkeligste Floder, Sunde og Øer, ja, paa et bestemt Sted viste sig efter hver Byge et helt, livagtigt Danmarkskort: Der laa aldeles tydeligt Jylland med »Hertugdømmerne«, som man den Gang ofte kaldte Landet Syd for Kongeaaen; saa kom en temmelig stor, noget aflang Sten, det var Fyen, og derpaa en endnu større, som lignede Sjælland; under den saas Lolland-Falster; end ikke Langeland manglede, en underlig, meget smal, langstrakt Sten. Midt i Gaarden havde der dannet sig en lille Sænkning, som i en længere fugtig Periode altid stod fuld af Vand, saa at vi endog en kort Tid havde nogle Ænder

.....

pjaskende i den; senere blev dette Hul fyldt op med Jord, og min Moder lod plante et Valnøddetræ, som slog godt an og nu staar med en stor, dejlig Krone.

Foran Vaskerhuset stod den gamle Post, hvorfra alt Vand maatte bæres op i Huset; først ret sent blev der indlagt Vand i Køkkenerne. I Vaskerhuset var et mægtigt Ildsted samt en Mængde Baljer og store, sorte Gryder; en Dør førte derfra ind i Rullestuen bagved; hvor var det morsomt at sidde paa den store Rulle, blive trukket frem og tilbage og til sidst pludselig løftes højt i Vejret, naar Stokkene med Tøjet skulde tages ud! — I Brændehuset vilde vi Børn gerne lege, men det forbød Moder os; hun var bange for, at Brændestykkerne, der var stablet op fra Gulv til Loft, skulde styrte ned over os. Om Foraaret kom nogle Mænd kørende med Brændet, dejlige, store Favnestykker, der blev læsset af og stillet op bagest i Gaarden. Jeg hører endnu Savens Hvæssen og Hvinen og Braget af Brændet, der blev spaltet; det forekommer mig, at der gik adskillige Dage med til det Arbejde. — En Dag skete det, at en af Brændehuggerne styrtede om i Gaarden, midt under Arbejdet, pludselig ramt af et Slagtilfælde. Han kom sig, men aldrig helt, og jeg husker, at i mange Aar

derefter hed det altid en eller anden Gang ved Foraarstid: »Den gamle Brændehugger er derude!« Han kom for at hente den aarlige Understøttelse, min Fader gav ham, fordi denne Ulykke var hændet ham, medens han arbejdede for os.

Saa er vi endelig naaet til Haven! Hvad Moder dog alt havde haabet af den, da vi flyttede ind i Bispegaarden! Men hun maatte efterhaanden nedstemme sine Forventninger. Indklemmt som den laa mellem Mure og Huse, kom der kun utilstrækkelig Luft og Sol derned, og skønt den blev tilset af en flink Gartner, og Blomsterbedene blev gødet og passet paa det bedste, var der ret snævre Grænser for, hvilke Blomster man her kunde faa til at trives. Om Foraaret var der naturligvis friskest, og da var vi henrykte for de første Vintergække, for Primulaerne og Tulipanerne, for Guldregn og Siren m. m.; men ved Sommertid var der ikke ret mange Blomster, der vilde lykkes. I min Barndom sad Moder og min Søster ofte dernede med deres Haandarbejder og Bøger, medens jeg morede mig med at arbejde med det lille Stykke Jord, der tilhørte mig personlig, eller jeg løb om og legede. En sjælden Gang, mindes jeg, at vi endog har spist Frokost dernede. — Men alt som Fabrikker med store Skorstene voksede

op rundt om i Nærheden, blev Luften i den lille Have mere og mere fordærvet, og de sidste Aar, vi tilbragte i Bispegaarden, var det ikke mere noget tiltalende Opholdssted, saa tilsmudset som man blev ved at komme i Berøring med de af Kulstøv bedækkede Blade og Grene; at plukke en Blomst var ensbetydende med, at ens Hænder blev helt sorte. Men som Baggrundsdekoration virkede den stadig højest tiltalende. Nu er den, som tidligere fortalt, helt forsvundet, og en høj, bar Mur rager op der, hvor før Indgangen var og det prægtige, gamle Elmetræ stod.

Men tilbage til Porten! Der kom man til venstre gennem en stor Dobbeldør ind til den lyse, rummelige og smukke Vestibule; Trappen, der laa lige for en, var meget bred, næsten som paa et Slot, syntes jeg dengang; det hele gjorde et fornemt og ejendommeligt Indtryk; hertil bidrog i høj Grad de mange mærkelige assyriske, ægyptiske og andre ældgamle Stene med Inskriptioner eller med Afbildninger af Dyr m. m., der var indmuret rundt omkring i Vinduesfordybningerne, Væggene, ja, allerede helt nede i Porten. Oppe paa 1. Sal var anbragt to indiske Afgudsbilleder, hver i sin Nische, henholdsvis over Indgangen til Biskoppens pri-

vate Lejlighed og til Kontoret. Unægtelig en temmelig mærkelig Prydelse over en Biskops Dør!

Det var den lærde Biskop Münter, der havde samlet disse, efter kyndiges Udsagn, meget værdifulde Oldtidsskatte og ladet dem anbringe der, hvor han altsaa med Lethed daglig kunde have dem for Øje. Saaledes havde han set det nede i Italien i mange af de gamle Paladser der. — Om Sommeren saas jævnlig Udlændinge staa paa Trappen og med stor Interesse betragte de forskellige indmurede Genstande; undertiden gjorde de Notitser i en Lommebog eller af tegnede et eller andet sagtens særlig sjældent Stykke. Om de nysnævnte Afgudsbilleder har jeg som Barn hørt en dengang ret kendt Anekdote — jeg har senere truffet den i Oehlen-schlägers Erindringer — om Biskop Münter, som, da det ene af dem skulde sættes op paa sin Plads over Døren, meget ivrigt hævdede over for Mursvenden: »Den Nische er for lav! Hvis han rejser sig, har han ingen Plads!« Men Mursvenden svarede ganske alvorligt og ærbødigt, men med stor Bestemthed: »Deres Højærværdighed! han rejser sig ikke!«

Der kom af og til Henvendelser fra ansete Arkæologer, der mente, at alle disse Rariteter burde fjernes fra Trappegangen, da vort fugtige

Klima virkede skadeligt paa dem, og i Stedet anbringes paa et Museum, hvor de i Virkeligheden hørte hjemme. Saa vidt jeg ved, var der senest Forhandlinger herom, da Rørdam tiltraadte Embedet, og Bygningen, som før nævnt, blev indgaaende forandret og restaureret. Rørdam vilde imidlertid ikke gaa ind herpaa, da disse Kunstskatte ifølge testamentarisk Bestemmelse tilhørte Bispegaarden; men for at hindre deres Ødelæggelse blev i alt Fald en stor Del af dem taget ud af Muren og sat ind i Glasmontres, der nu staar i Vestibulen i Stueetagen. Dette Arrangement forekommer mig ikke særlig smukt eller stilfuldt, selv om det vistnok er praktisk med Henblik paa, at de sjældne Sager bør skærmes mod efterhaanden at forvitre. Heller ikke Trappen, der er helt lagt om, gør nu et nær saa smukt og imponerende Indtryk som før.

Vi boede paa 1. Sal; Stueetagen var i en Række Aar lejet ud til daværende Kapellan ved Frue Kirke C. Rothe, den senere Stiftsprovst. Dette var af stor Betydning for baade mine Forældre og mig: Rothe var Faders nære Ven; mellem Fru Rothe og Moder udviklede sig ogsaa et inderligt Venskab, og de tre yngste af Rothes Børn, Lauritz, Lizzie og Anna, var omtrent jævnaldrende med mig — hvilken Lykke var det

ikke for mig, Enebarnet, at have disse tre Kammerater; mine to Søskende var begge meget ældre, jeg husker dem egentlig kun som voksne. Op og ned til hverandre løb vi Børn stadig ad Køkkentrappen, hvorfra man, uden at behøve hverken at ringe eller banke, ad en lang Korridor kom lige ind i Dagligværelserne; ogsaa vore Mødre benyttede gerne denne uofficielle Vej, hvorimod Fader og Rothe foretrak Hovedtrappen. Saa længe Aarstiden tillod det, gik Legen lystigt i Gaard og Have, i Kælder og paa Loft. Dette glade Samliv varede til 1865, da Rothe blev udnævnt til Stiftsprovst efter J. H. Paullis Død og flyttede over i sin Embedsbolig paa den anden Side af Frue Plads. Antog Samværet end derved noget forandrede Former, saa gjorde det dog intet Afbræk i Venskabet, hverken for de voksne eller for Børnenes Vedkommende, og Vejen fra Bispegaarden til Provste-gaarden mærkede vi snart var meget kort.

Der var koldt i den gamle Bygning, hvor Vinden altid svøbte sig om Hjørnet — mon nogen endnu kender det gamle Folkesagn om, hvorledes Vinden og Fanden engang spadserede sammen og kom til Frue Plads. Her standsede Fanden og sagde: »Jeg skal lidt herind og tale med Bispen; vent paa mig, til jeg kommer til-

bage!« — Og dermed smuttede han ind af Porten. Men — han kom aldrig ud igen! Han blev derinde, og derfor staar Vinden stadig endnu paa Hjørnet og venter!

Vejen fra Dagligstuen ad en meget lang, lys Korridor med store Vinduer ud mod Gaarden og over Køkkentrappen helt til Køkkenet var om Vinteren rent isende kold, og det samme gjaldt den anden, dog kortere Vej, der førte fra Dagligstuen over til Faders Arbejdsværelse gennem den saakaldte »Sal«, en mægtig stor Tre-fagsstue, der kun blev brugt nogle faa Gange om Vinteren ved enkelte større Selskaber eller i Julen, naar en Kreds af vore nærmeste samledes hos os 2. Juledag, og Juletræet saa stod derinde. Moder fik sig ofte en god Motion om Morgen, naar hun, lige kommet ud i Køkkenet, blev hentet af mig med mit: »Far vil gerne ha', du skal komme over til ham!« hvorpaa hun øjeblikkelig gik den lange Vej tilbage, og dette kunde godt gentage sig flere Gange, saa det blev til en hel lille Morgentur.

Bag ved Faders Stue laa endnu et Værelse, »Biblioteket«, hvor alle Væggene var beklædte med Reoler, fyldte med Bøger fra øverst til nederst; desuden var Værelset delt, fra Pillen mellem de to Fag Vinduer til den bageste Væg,

ved store Reoler med bueformede Gennemgange. En lille Trappetige stod derinde, for at man skulde kunne naa op til de øverste Hylder; ellers var Stuen ikke møbleret, og dog gjorde den et hyggeligt Indtryk — det var Bøgerne, som gjorde det. — Jeg husker klart, hvor de Bøger stod, som jeg især søgte hen til; fra først af blev de mig altid udleveret af Fader; senere fik jeg selv Lov at tage dem, dog vilde han altid vide, hvilke det var. Han interesserede sig overhovedet meget for min Læsning, og det var ham en stor Glæde at se den Begejstring, hvormed jeg atter og atter vendte tilbage til Værker som Aladdin, Helge, Hakon Jarl og adskilligt mere af Oehlenschläger. »Der ser du en rigtig lille Oehlenschlägerianer«, sagde han en Dag om mig, da den afdøde Digtets ældste Søn, Johannes, besøgte ham, og jeg sad paa en Skammel, fordybet i Roars Saga. Derved kom Samtalen hen paa Oehlenschläger selv, som min Fader jo havde kendt personlig, og pludselig greb Johannes Oehlenschläger min Faders Haand, kyssede den gentagne Gange og udbrød med taarekvalt Stemme: »Han elskede dig! han elskede dig!« — Jeg gjorde store Øjne: Oehlenschläger havde elsket Fader — det var en stolt

Tanke! — dog i Grunden fandt jeg det helt selvfølgeligt.

At den førnævnte store Sal laa mellem Dagligstuen og Faders Værelse, var meget heldigt, da han ikke taalte nogen Uro eller Samtale ved Siden af sig. Naar han skulde prædike den følgende Dag, maatte man end ikke aabne Døren fra Dagligstuen til Salen, og skete en Forglemmelse i saa Henseende, viste Fader sig øjeblikkelig for den forfærdede Synder med et ret strengt: »Hvad er det?»

Paa den bageste Væg i Salen hang et stort Maleri, der forestillede Frederik den Femtes Datter, Prinsesse Charlotte Amalie, som har stiftet en Mængde Legater. Disse blev — og bliver maaske endnu — uddelt i selvsamme Sal, som derfor med sit officielle Navn hedder Charlotte Amalie Salen. Henne i Krogen ved det ene Hjørne var der en Dør, der førte ud til Trappegangen, og for Symmetriens Skyld var der i den tilsvarende Krog malet en imiteret Dør. Om denne undlod Fader sjældent, hvis han og jeg, medens jeg var lille, gik sammen gennem Salen, at sige i en hemmelighedsfuld Tone: »Derinde er det allerdejlige Værelse!« Jeg troede det vel ikke; jeg var stor nok til at forstaa, at hvis denne falske Dør blev brudt op,

vilde man styrte ned ad Trapperne; men dog satte Ordene og Tonen min Fantasi i en vis behagelig Bevægelse: ikke for ingenting havde jeg læst Eventyrene om lukkede Værelser, hvis Døre det var forbudt at aabne, og hvor der var vidunderlige Skatte skjult. Muligheden af et Rolf Blaaskæg Værelse, som jeg dog ogsaa havde læst om, kom derimod ganske naturligt ikke inden for mine Tanker.

FADER elskede Bispegaarden og beklagede sig aldrig over Ulemperne ved den store, i flere Henseender ubekvemme Bolig; de kom ham ogsaa kun meget lidt ind paa Livet, da det først og fremmest var Moder, der følte dem, og som tog sig af alt, baade indvendigt og udvendigt, maatte sørge for Gaard og Have, gøre Aftaler med Haandværksfolk og meget andet. Ofte har jeg hørt hende fortælle herom og om de hermed følgende Ubehageligheder, f. Eks. engang, da der var Haandværksfolk oppe paa Loftet, og hun kom derop og traf dem, midt i Arbejdstiden, allesammen siddende nok saa behageligt hver med sin Roman, som de havde fundet i nogle gamle Kasser, der for Tilfældet benyttedes af dem som Stole. »De kom jo op i en Fart«, fortalte hun, »og jeg skændte naturligvis paa dem; men det var slet ikke rart!«

Moder kom fra smaa, stille Forhold og var ikke vant til de Besværligheder, som et stort Hus fører med sig; men hun fandt det en Selvfølge, at det var hendes Opgave at skaane Fa-

2. Oplag.

2

der for disse. — Men hun fik ogsaa sin Løn i Faders Taknemmelighed og Beundring, der saa at sige var uden Grænser: »Mor er mageløs!« udbød han jævnlig. Og ved Siden af den praktiske Hjælp, hun ydede ham, havde hun den Lykke at være ham ganske uundværlig i alt, hvad der angik hans rige aandelige Liv. »Min egen Inderste«, kaldte han hende derfor undertiden.

Hvor uundværlig hun var ham, kan ses deraf, at hun under hans Visitatsrejser maatte skrive til ham hveranden Dag, helst saaledes, at der laa et Brev og modtog ham ved hans Ankomst til de forskellige Præstegaarde; saa, sagde han, følte han sig altid mere hjemme i de nye Forhold.

Ogsaa han skrev hyppigt til hende, om end ofte kun ret korte Breve, da hans Tid var saa stærkt beslaglagt. Derimod var hendes Breve mere udførlige og blev højlig beundret af ham for deres levende Skildringer, der fik ham til at følge Livet i Hjemmet og ikke mindst hendes eget indre Liv. — Undertiden blev hun indbudt til at ledsage Fader paa et eller andet Sted; men det vilde han ikke have; det kunde let blive et Tryk for de andre Præstefamilier, der

da maaske fandt, de ogsaa maatte indbyde hende, selv om det egentlig ikke passede dem.

Om Moders Udseende og Væsen forekommer Ordet »yndefuldt« mig et af de mest betegnende. Denne Ynde var Fader ogsaa meget betaget af: »Hvem er den yndigste?« spurgte han mig ofte, hvorpaa jeg af et oprigtigt Hjerte kunde give det forønskede Svar: »Det er Mor!« og saa stod vi begge og saa beundrende paa hende, mens hun leende rystede paa Hovedet og sagde: »Det er godt, ingen hører jer! Hvad vilde de tænke?«

Hun skal i sin Ungdom have været meget smuk og tillige haft et eget Præg af Uskyld og Kvindelighed; dermed stemmer en Ytring af Digteren Paludan-Müller til hende selv: »Bispinden saa ud, som om De lige var kommet ud af et Kloster!« — Hendes Fader var en fransk Emigrant, der nogle Aar efter Revolutionens Udbrud kom her til København, hvor han bosatte sig som Sproglærer. Han kaldte sig Bidoulac, men dette var et paataget Navn, og end ikke til sin Hustru, hvem han havde ægtet under et fleraarigt Ophold i Flensborg, havde han betroet sit virkelige Navn eller fortalt noget, der kunde føre til Opdagelse af dette. Han fik hengivne og trofaste Venner her; en af dem

var Etatsraad Johannes Theodor Suhr, Chefen for det store Handelshus I. P. Suhr og Søn. Baade denne og andre havde forsøgt at faa deres franske Ven til at løfte det hemmelighedsfulde Slør, men forgæves. Dog havde han lovet, at der efter hans Død skulde findes nogle Optegnelser, men Døden kom, som det saa ofte gaar, over ham, før han ventede: En Morgen laa han livløs i sin Seng, ramt af et Hjerteslag, og der fandtes intet i hans Gemmer, som gav de lovede Oplysninger. Et Brev nogle Aar tidligere til hans næstældste Datter, Josephine, gift med Digteren Welhaven i Kristiania, hvori han efter hendes indstændige Bønner fortæller lidt om sine Ungdomsaar, giver kun meget løse og ubestemte Antydninger om hans Forhold, slet ingen om hans Navn; men det ses af Brevet, at han under sin Landflygtigheds første Aar i Coblenz, hvor han som saa mange andre Emigranter tyede hen, blev behandlet med stor Tillid af sine Landsmænd der, idet de, da han engang hemmeligt og med stor Livsfare vendte tilbage til sit Fædreland for om muligt at ordne nogle Pengesager, medgav ham Fuldmagt til ogsaa at tage sig af deres.

Min Bedstefaders hele Tankegang viser sig i dette Brev præget af stor Retsindighed, og

der er noget fint og ædelt over hans Sprog. Man tror til at begynde med, at man faar nogle

Virginie Martensen, f. Bidoulac.

Oplysninger, men mærker snart, at alt er holdt i meget forsigtige og svævende Udtryk, og til sidst, naar man er færdig med Læsningen og skal til at klare for sig, hvad man nu egentlig har faaet at vide, opdager man, at dette kan

reduceres til at være lig Nul. Om Grunden til denne strenge Hemmelighedsfuldhed antydes der intet som helst.

Min Moder fortalte ofte om hans saa udpræget barnlige Sind, hans varme Hjerte, hans sydlandske Heftighed, som dog gik over lige saa hurtigt, som den brød ud, hans Pligtfølelse og hans Orden; et lille karakteristisk Træk synes mig dette: En Nat brød der Ildløs ud i det Hus paa Kongens Nytorv, hvor han og hans Familie boede, og alle maatte paa Benene. Ret hurtigt viste han sig i Dagligstuen, fuldt paa klædt, lige til det zirlige Kalvekryd med en Diamantnaal, han altid bar; under Armen havde han to store Bøger, som for ham var det vigtigste, der burde reddes, de tilhørte nemlig ikke ham selv, men det kongelige Bibliotek.

Moder blev først gift adskillige Aar efter hans Død og havde tilbragt største Delen af sin Ungdom alene med min Bedstemoder; hun var den yngste af fire Søskende; de tre andre havde allerede selv deres Hjem, men alle i Udlandet: den ældste Søster i Pernambuca i Brasilien, senere i Hamborg, den næste, som før omtalt, i Kristiania og endelig Broderen, den, der stod min Moder allernærmest, ogsaa i Pernambuco.

Fra min tidligste Barndom har jeg Indtryk

af, hvorledes Moders Dag var lagt saaledes, at hun saa meget som muligt altid var til Rede, naar Fader ønskede hendes Hjælp til et eller andet, eller overhovedet hendes Nærværelse; derfor sørgede hun gerne for at gaa ud paa de Tider, om hvilke hun vidste, at han var saa optaget, at han sandsynligvis ikke vilde komme til at savne hende. — »Men hvor er Mor?« lød derfor hans forundrede og skuffede Spørgsmaal, naar han paa usædvanlig Tid kom over i Dagligstuen og saa, at hendes Stol var tom: han holdt mest af og var forvænt med at se hende paa den sædvanlige Plads ved Sybordet henne ved Vinduet. — Selv opholdt han sig naturligvis ikke meget i Dagligstuen; kun en halv Times Tid efter Middagsbordet sad han i Sofahjørnet og røg sin Cigar til Kaffen; lænede derpaa ofte Hovedet tilbage og blundede en ganske kort Stund, dog ikke fastere, end at han, som Moder paastod, hørte alt, hvad der foregik, og var der noget i vor halvt hviskende Samtale, der interesserede ham, brød han pludselig ind med en Bemærkning.

Mens jeg var lille, var det den Tid paa Dagen, han gav sig mest af med mig; saa krøb jeg op i Sofaen til ham, og han fortalte mig om »den lille Josef og hans slemme Brødre«

og om »Moses, der blev trukket op af Vandet« m. m.; men ogsaa Eventyr og Fabler fik jeg at høre, f. Eks. om Uglspil, der græd, naar han gik ned ad Bakke, fordi han saa skulde op igen, men var lystig, naar Vejen gik opad, fordi han da glædede sig til at faa det mageligt paa Nedvejen; eller Fabelen om Hunden, der svømmede med et Stykke Kød i Munden, saa Spejl-billedet og snappede efter det, men derved mistede det virkelige Stykke Kød. — Vel at mærke, Moralen, Symboliken gjorde han intet Forsøg paa at forklare mig, og det var naturligvis ogsaa det eneste rigtige.

Disse Fortællinger maatte jeg saa Dagen efter gengive for ham, men da jeg selv var begyndt at kunne læse, husker jeg godt hans Misfornøjelse, da jeg en Dag fortalte Slutningen af sidstnævnte Fabel, ikke med mine egne, men med Bogens Ord, der lød omtrent saaledes: Men inden Hunden saa sig for, var Kødet revet langt bort af Bølgerne! — Det lod til, at han syntes bedre om min oprindelige, naive Fremstilling, for han lo lidt ærgerlig og sagde noget til Moder, som jeg ikke forstod, men han forlangte ikke oftere at høre den Historie. Senere, da jeg blev større, glædede han sig, som før nævnt, meget over min Kærlighed til hans

egen Yndlingsdigter, Oehlenschläger; ogsaa adskilligt andet, f. Eks. Ingemanns Romaner, ligeledes hans Eventyr og Fortællinger, saa han mig gerne fordybet i. Romanerne fik jeg dog ikke Lov til at læse, før jeg var 10 Aar; længe i Forvejen gik jeg og længtes efter det store Øjeblik, da denne Nydelse skulde blive mig til Del; og ofte bad jeg, om Ventetiden maatte blive mig forkortet: Lizzie Rothe, der var et helt Aar yngre end jeg, havde allerede læst Valdemar Sejrs — det var næsten ikke til at udholde; men Fader var ubønhørlig. — En Dag kom jeg ind i Dagligstuen: Der sad en dejlig, gammel Mand og talte med mine Forældre, han havde et langt, snehvidt Haar og et Par mærkelig klare Øjne. Det var selve Ingemann! Han gav mig venligt Haanden. »Hun glæder sig til at læse Deres Romaner«, sagde Fader, »men endnu er det for tidlig, synes jeg«. — »Hvor gammel er du, min lille Pige?« spurgte Digteren — jeg bilder mig ind, jeg endnu kan høre hans ejendommelige Stemmeklang. — »Ni Aar«, sagde jeg, og mit Hjerte bankede af Haab. Men til min store Fortrydelse lød Svaret: »Saa maa du helst vente et Aar endnu«. Og derved blev det.

De egentlige Børnebøger skøttede Fader ikke videre om. En Dag sad jeg fordybet i en saa-

dan: »Hvad er det, du læser?« — »Charles og Maja«, svarede jeg. — »Charles og Maja!« gentog han med en aldeles knusende Foragt i Stemmen. »Lad mig se!« — Han bladede lidt i Bogen: »Sikke noget!« sagde han saa, men rakte mig den dog tilbage: direkte skadelig fandt han den aabenbart ikke. Men jeg følte mig lidt krænket paa »Charles og Maja«s Vegne, og da jeg senere, for ikke ret lang Tid siden, har truffet Bogen igen, kan jeg ikke lade være at hævde, at jeg endnu den Dag i Dag finder, at den er en udmærket Børnebog.

Om Aftenen kom Fader igen lidt ind til os i Dagligstuen; der drak vi Te inde, og det var hyggeligt. Han sad da ligesom efter Middag i Sofahjørnet, og ofte kunde han udbryde: »Jeg synes ikke, at nogen af dem, vi kommer til, har saa dejlig en Dagligstue som vi!« — Den var ogsaa ualmindelig smuk og hyggelig; oprindelig var den ret beskedent møbleret, men med Aarene blev der anskaffet saa et, saa et andet fint og smagfuldt Stykke Bohave. Mest vandt Stuen dog i Skønhed og fik sit Præg ved nogle dejlige Malerier, der efterhaanden kom til; det ene, et meget anseligt Billede af Exner, forestiller en Hjemmedaab paa Amager og hører til den udmærkede Kunstners bedste Arbejder;

det blev skænket min Fader i 1868 af en Vennekreds, i Anledning af, at det da var 30 Aar, siden han blev ansat som Professor ved Universitetet, hvor han jo ved sine Forelæsninger fyldte Auditoriet ikke blot med teologiske studerende, men ogsaa med Tilhørere fra de andre Falkulteter, ja, med ældre Mænd i fremragende Livsstillinger. — Det andet betydelige Maleri, hvis Skønhedsvirkning forlenede Stuen med en ganske ejendommelig Stemning, var et Landskab af La Cour, et Parti fra Vierwaldstädtersøen, som Fader forærede min Moder til Minde om en tre Maaneders Udenlandsrejse, paa hvilken Opholdet ved den dejlige Schweizersø havde været et af Glanspunkterne. Disse to Billeder var Fader næsten en daglig Glæde.

Livet i Hjemmet gik meget regelmæssigt, og der herskede en stor Præcision. Kl. 7, Sommer og Vinter, blev der banket paa mine Forældres Sovekammerdør, og ikke længe efter hørte man Entréedøren smække; det var Fader, som begyndte Dagen, endnu før han drak sin Kaffe, med en lille Morgentur ned til Langebro; var Vejret daarligt, nøjedes han med at gaa op og ned i Buegangene ved Christiansborg Slot. — Kl. 9 aabnedes Bispekontoret, og dermed begyndte Embedsforretningerne; bagefter havde

Fader Modtagelsestid; saa vidt jeg husker fra 12—2; men den trak ofte meget længere ud. Før Middagsbordet gik Fader igen en Tur, pudsigt nok i en lang Række Aar ned gennem Østergade og ud ad Bredgade, jeg tror helt ud til Toldboden og samme Vej tilbage igen, uden at lægge Mærke til, end sige lade sig genere af de mange Mennesker, som allerede dengang færdedes paa Strøget. Lidt nærsynet var han og desuden saa helt optaget af sine Tanker, at han ingen saa eller kendte, end ikke sine nærmeste Venner, hvis de da ikke standsede ham. Ofte gik han midt i Vrimmelen med et lille fornøjet, nærmest humoristisk Smil, der dog pludselig kunde slaa om til den dybsindigste Alvor, uden at han selv havde den fjerneste Anelse om dette vekslende Minespil, og det var ikke frit for, at der var dem, der lagde Mærke til og morede sig over den ejendommelige Figur, han naturligvis gjorde blandt Strøgets øvrige daglige Sværme af mondæne promenerende, hvis Opmærksomhed, i Modsætning til hans, udelukkende var koncentreret om alt det ydre: Menneskene, Toiletter, Butikker m. m.

Senere, da Professor Drachmann oprettede sit Gymnastikinstitut nede i Tordenskjoldsgade, var Fader en ivrig Deltager der og følte ud-

mærket Virkning af Behandlingen, som var den saakaldte passive Gymnastik. Drachmann selv satte han megen Pris paa og holdt af at samtale med.

Vore Maaltider foregik nøjagtigt til den fastsatte Tid. I det Øjeblik, Klokken slog fire — i senere Aar fem — gik Døren op fra Spise-stuen, og Tjeneren meldte: »Der er rettet an!« men skete det en sjælden Gang, at der gik blot nogle faa Minutter over Tiden, kunde man være vis paa, at Fader indfandt sig med Uret i Haanden og udbrød: »Maa jeg spørge, om vi aldrig skal spise i Dag?« — Han holdt ikke af at vente — men han lod heller selv aldrig vente paa sig uden ganske særlige Grunde.

Hvor højt han end elskede de stille Aften-timer, som var den Tid, da han bedst kunde give sig hen til sin literære Produktion, brød han dog øjeblikkelig af for at gaa til Ro, præcis naar Uret slog elleve, og om han end var nok saa optaget af sit fængslende Arbejde, mindes jeg aldrig, at han lod sig friste deraf til at fortsætte ud paa Natten. — Jeg tager næppe Fejl i at tilskrive dette saa overordentlig regelmæssige Liv en stor Del af Fortjenesten for, at han, trods det vedholdende stærke Hjemme-arbejde, beholdt sin Arbejdskraft og aandelige

og legemlige Spænsthighed saa højt op i Aarene som han gjorde: han var 73 Aar, da han udgav sin Bog om »Jakob Bøhme«.

Vi var kun en lille Kreds ved det daglige Bord: Mine Forældre, mine to ældre Søskende, Julius og Marie, som var Børn af Faders første Ægteskab, og saa jeg. Med Undtagelse af min Faders Fætter, Arkitekturmaleren Heinrich Hansen, havde vi ingen Slægt i København; Moders Familie var, som allerede fortalt, spredt i andre Lande; Fader var jo fra Flensborg; ogsaa hans første Hustru, der var død, mens Børnene endnu var smaa, stammede fra Sønderjylland, og dernede levede en Del Slægtninge af dem begge, dog ingen nærmere end Fætre og Kusiner; Søskende havde min Fader ikke. Med nogle af disse Slægtninge havde Fader i lang Tid Forbindelse, og i 1853, altsaa Aaret før han blev Sjællands Biskop, tilbragte han sammen med min Moder og os Børn — jeg var kun eet Aar gammel — en Del af Sommeren i Flensborg og besøgte derfra ogsaa andre Steder i Sønderjylland. Men efter 64 blev Forholdet mere og mere fjernt; de derovre var alle stærkt tysksindede. Allerede under det nævnte Besøg fik mine Søskende dette at føle, idet deres jævnaldrende, naar de voksne ikke

var til Stede, undertiden slog Kreds om dem og sang »Schleswig-Holstein meerumschlungen« ind i Ørene paa dem. Mellem de voksne blev der, vistnok efter stiltiende Aftale, ikke talt Politik.

Fra dette Ophold i Flensborg i 53 — Koleraaaaret herhjemme — eksisterer der nogle Breve fra Fader til hans højtelskede, nærmeste Ven J. H. V. Paulli, dengang Slotspræst, senere Stiftsprovst og kongelig Konfessionarius. De er gennemgaaende af en meget intim Natur og egner sig ikke til Offentliggørelse; dog forekommer dette mig ikke at gælde de to nedenstaaende, rigtignok temmelig korte Breve, som alligevel giver et Billede af min Faders Sindstilstand, og hvad der optog ham særligt i den Periode.

Flensborg d. 21. Juli 1853.

Kære Paulli

Med stor Glæde har jeg modtaget dit Brev, hvoraf jeg har set, at I under den derværende Trængsel, Gud være lovet, har det vel. Gud ske Tak, at din Broder Emil dog kom sig. Med stor Bekymring har vi set den vedværende Stigen af de syges og dødes Antal. Vi vil dog haabe, at Sygdommen nu snart har naaet sin Højde, og en Aftagen kan forventes. I øvrigt

nægter jeg ikke, at det jo ofte forekommer os mindre tilfredsstillende at være her end at gennemgaa denne Trængselstid med eder. At der maa prædikkes, er jo ganske klart, og mangt et Guds Ord bliver sikkert levende i denne Tid i mange Sjæle.

Opholdet her i Slesvig er mig i øvrigt i højeste Grad interessant, og jeg vil have en Del at fortælle, naar vi atter ses i en rolig og stille Time. Jeg er saa optaget af Samtaler, Udflugter, Undersøgelse af Sprogforholdene, at jeg næsten bogstaveligt kan sige, at jeg ikke har haft Tid til at tage en Bog i Haanden undtagen det nye Testamente. Lad mig ikke glemme at meddele dig en udtrykkelig Hilsen, jeg har til dig fra Prindsesse Vilhelmine, som jeg besøgte paa Louisenlund [Hertugen var bortrejst]. Jeg fandt den skønneste Modtagelse. Hun beholdt mig til Frokost, ved hvilken foruden hun selv kun en Dame, en Frøken Gall, som just var i Besøg hos hende, var nærværende. Gentagne Gange har hun bedt mig hilse dig, Münter og Mynster, hvis Gravtale over hendes Moder hun omtalte med megen Bevægelse. Det nærmere mundtligt. Kun dette vil jeg sige, at det ikke har fortrudt mig, men inderligt glædet mig, at jeg har besøgt hende.

Jeg bivaanede i Søndags en Ordination i Nicolai Kirke. Aschenfeldt udførte den meget smukt, men i det objektive herskede stor Forvirring. Først prædikede Ordinandus, katekiserede — og derefter blev han indviet. Dette er jo komplet Uorden, eftersom han dog først ved Ordinationen faar Ret til at fremtræde for Menigheden som Herrens Tjener.

Du skrev ikke i dit sidste Brev, om I er taget ud til Jægersborg eller helt er forblevet i Byen. Mynster er vel paa Visitats. Glem ikke at hilse Rothe fra mig; han har uden Tvivl i Søndags prædiket i mit Sted.

Skønt jeg har en Mangfoldighed at fortælle, egner det sig ikke til et Brev, og jeg vil derfor slutte med de bedste Hilsner. Gud opholde og styrke eder i denne Trængselstid, om hvilken man ret maa ønske, at den maa forkortes. Skriv mig endelig snart til, thi om du end skriver et ganske kort Brev, er det dog uendelig kært. — Har I begyndt eders Besøg i Hospitallerne? Jeg vil jo tro, at de fornemmelig vil faa deres Betydning for det tjenende og opvartende Personale, som tilvisse behøver Styrkelse. Hvorledes har vor gode Münter det i denne Tid? Har du set noget til Heibergs?

Skriv, hvad du ved; thi vi længes stadig efter at høre fra eder.

Din

H. Martensen.

Flensborg 28. Juli 1853.

Kære Paulli!

Tusind Tak for dit Brev, som i saa høj Grad har glædet os. Thi uagtet de sørgelige Efterretninger glæder det os dog højlig at faa disse Efterretninger saa umiddelbart og tillige at erfare, at I, Gud være takket, har det vel. Jeg kan tænke mig, at du næsten maa være overvældet af Arbejde, men vistnok erkender jeg, at det maa være noget stort, saaledes at gennemgaa denne Trængselstid. Gud give, at den dog maa forkortes! Skulde Sygdommen dog ikke nu være i Aftagende?

Hvad os angaar, da lever vi vel og agter os i Morgen (hvis Vejret tillader det) at tiltræde en Rejse til Als, hvorfra vi om et Par Dage vender tilbage. Vi gaar over Graasten til Augustenborg, hvor jeg haaber at se Poulsen. Naar vi da vender tilbage, skal vi fatte nye Planer. Straks at gaa tilbage til København vil efter de stærke Formaninger, vi navnlig har modtaget fra vor

Læge der, saa vel som fra mange andre Sider, næppe være tilraadeligt, da Overgangen fra sund Luft til Koleraluft vistnok maa antages for at være farligere, end naar man fra Begyndelsen af har været i Koleraluft.

Jeg har meget beriget min Anskuelse af de slesvigske Forhold ved denne Rejse. I Søndags bivaanede jeg Gudstjenesten i den danske Kirke her i Slesvig, hvor jeg havde en ublandet Glæde, baade over det forholdsvis gode Kirkebesøg, over den meget gode Psalmesang (efter Roskilde Konvents Psalmebog) og den opbyggelige Prædiken. Jeg siger, at jeg her havde en ublandet Glæde; thi med meget blandede, ja smertelige Følelser har jeg gennemforsket de kirkelige Forhold i Angeln.

En indtrængende Bøn har jeg til dig fra min Kone, om du ikke nok engang vil se til vor Pige? Hun ligger os meget paa Hjertet, da denne Ensomhed maa være svær for hende. — Gud være med os alle! Lad endelig snart høre fra dig, om end kun faa Linjer. Du skal ligeledes snart fra mig høre nærmere. Hils din Kone fra os begge. Vi haaber, at hun har det vel. Gud velsigne eder!

Din

H. Martensen.

3*

Fader gensaa aldrig mere sin elskede Fødeby eller overhovedet Sønderjylland. Han vilde ikke derover, saa længe det ikke var dansk, vilde ikke engang rejse derigennem paa Jernbane. De Gange, han efter den Tid rejste udenlands, tog han Vejen over Korsør—Kiel.

Dette, at vi var en saa lille Familie, var min Fader et Savn; han talte undertiden om, at det maatte være saa dejligt at høre til en rigtig talrig Slægt og komme jævnlig sammen med den, og det nyttede ikke, at Moder drillede ham med, at disse store Familiesammenkomster muligvis i Længden vilde forekomme ham ret kedelige; han vedblev at udmale sig dem i et idealt Skær.

Det faldt saaledes ikke helt sammen med disse Fantasier, da min Søster fattede en varm Kærlighed til en ung, juridisk Kandidat, der hørte hjemme i smaa, beskedne Forhold og levede alene med sin gamle Moder. Men den unge Mand var brav og dygtig, ja, endog et ualmindelig skarpt og fint Hoved; han og min Søster havde elsket hinanden trofast fra deres første Ungdom, og Moder, til hvem min Søster havde betroet sig, banede Vejen for dem hos Fader, saa han gav sit Samtykke til Forlovelsen, og snart vandt den unge Jurist, Florian Larsen

var hans Navn, da han som Svigersøn færdedes ud og ind i vort Hjem, min Faders store Tillid, ja, der udviklede sig mellem de to, trods Aldersforskellen, et sandt Venskab, der i Aarenes Løb stadig tiltog i Fortrolighed og Varme. At Fader fik sin Svigersøn ansat paa Bispekontoret som Amanuensis, bidrog ikke lidt til Udviklingen af det intime Forhold; dette var en Rigdom for dem begge: intet er jo herligere end Samarbejdet med en kær og aandsbeslægtet Ven — og aandsbeslægtet med Fader, det var min Svoger netop. En stærk og rig — jeg tør sige gensidig — Paavirkning fandt Sted i dette Forhold mellem den ældre og den unge.

Ved min Søsters Giftermaal i 1865 indskrænkedes Kredsen i det daglige Liv jo yderligere, og vi savnede hende alle, elskelig og klog, fuld af sprudlende Liv og dertil ganske ubeskrivelig morsom, som hun var. Men dels fik Søndagene jo nu et nyt Præg af Festlighed, ved at de nygifte da altid var hos os, dels voksede der i Aarenes Løb en Børneflokk op, som var vor fælles store Glæde, ikke mindst min Faders. Især elskede han og interesserede sig for sin ældste Dattersøn, Hans Martensen Larsen. Lige fra Drengen var ganske lille, indtog han en Særstilling hos sin Bedstefader, og

han hang til Gengæld ogsaa ved denne med rørende Troskab og Kærlighed. »Min tro Hans!« kaldte Fader ham derfor ofte. Nu var det ham, der sad i Sofaen hos Fader ved Eftermiddagskaffen; dog mindes jeg ikke, at Fader fortalte ham noget af alt det, jeg fik at høre som lille Pige; derimod maatte Drengen, allerede paa et meget tidligt Tidspunkt, hver Søndag møde op med et eller andet Rim eller Digt, som han i Ugens Løb havde lært for at sige det frem for sin Bedstefader. Aldeles henrykt blev denne, første Gang hans Barnebarn reciterede nogle latinske Sentenser. — Jeg hører endnu den varme, indtrængende Klang i min Faders Stemme, da han talte til den elskede Dreng paa hans Konfirmationsdag, i den lille Familie- og Vennekreds, der var samlet i min Søsters og Svogers Hjem. Og jeg ser de to Par Øjne, Bedstefaders og Barnebarns, hvile fast og alvorligt i hinanden, da Faders Ord lød: »Min Hans! bliv Sandheden tro!« Og hvilken Glæde var det ikke for min Fader den sidste Sommer, han levede, da den tidlig modne og udviklede Dreng betroede ham, at hans Ønske var at studere Teologi!«

»Jeg troede ikke«, sagde engang en Mand til mig i Anledning af det nære Forhold mellem

Fader og Drengen, »at Deres Fader havde egentlig Evne til at tale med Børn?« — Aa nej, det havde han i Almindelighed ikke, men her — som i sin Tid over for mig — var det den store Kærlighed, der hjalp Evnerne frem.

En pædagogisk Fejl begik Fader dog undertiden, i alt Fald over for mig, som gjorde, at jeg ved saadanne Lejligheder trak mig ind i mig selv: han skjulte ikke, naar han fandt mine naive Udtalelser pudserlige, og han kunde godt gøre Bemærkninger om dem i mit Paahør. Men Barnesindet er ofte ømtaaligt og undseligt, og BARNET forstaaer let de voksnes Latter og spørgende Ord, som om der blev gjort Nar af det. Der har derfor været Tider, da af den Grund noget af min umiddelbare Frimodighed gik tabt over for Fader; dog, den kom igen, — og det til Gavns, kan jeg godt sige, for hans store Godmodighed og Overbærenhed over for os. Børn gjorde, at vi havde et endog ret stærkt Frisprog i vore Samtaler med ham. — Hvor var han kærlig, og hvor gjorde han sig Umage for at forstaa os! Og mange Gange forstod han os bedre, langt bedre, end vi dengang tænkte, ja bedre, end vi forstod os selv. Det har jeg senere ofte indset. Hans Ømhed over for mig, den yngste, var saa stor, at han trængte

til jævnlig at give den Luft i varme Udtryk, som jeg gengældte med det spøgende Svar: »Jeg vil blot sige dig, at det er ingen ulykkelig Kærlighed!« — »Det er godt!« sagde han saa med sit mest skælmske og fornøjede Blink i Øjet.

Min Fortrolighed med Hensyn til mine personlige Anliggender paa det ene eller det andet Omraade havde han ikke direkte; den tilhørte nærmest min Moder; men hun modstod ikke — det vidste jeg og havde intet imod det — at dele den med ham, og da kunde jeg ofte bagefter, blot ved et lille Strøg, ganske i Forbigaaende, af hans Haand over mit Haar, eller ved en ejendommelig Klang i hans Stemme, mærke en Sympati, der strømmede ud over mig, og som fortalte mig mere end mange Ord. — Hvor ofte i senere Aar har jeg ikke længtes efter denne Sympati, længtes efter

»the touch of a vanish'd hand
and the sound of a voice, that is still!«
[Tennyson].

* * *

Min Broder voldte i sin Ungdom i en Række Aar mine Forældre mange Bekymringer. Efter

at have taget sin Studentereksamen med Ud-
mærkelse havde han svært ved at vælge sit
Studium, besluttede sig omsider for Jura, men
kunde ikke afvinde det nogen Interesse, hvor-
imod han mere og mere hengav sig til de Fan-
tasier, der drømmes af saa mange unge med
udpræget æstetiske Tilbøjeligheder: han mente
om sig selv, at han havde Evne til at være
Forfatter, og en stor Del af hans Ungdom gik,
menneskelig set, til Spilde, ved at han hverken
kunde eller vilde give Slip paa disse Illusioner,
som gjorde ham ganske stejlt afvisende over for
Tanken om at slaa ind paa nogen af de Veje,
der aabnede sig for ham ved den juridiske
Embedseksamen, han efter min Faders bestemte
Vilje omsider besluttede sig til at tage. Det
var svære Aar i Hjemmêt. En stor Udenlands-
rejse, som min Fader efter nogle gode Venners
Raad lod ham gøre, bar ingen paaviselige Frug-
ter. Min stakkels Broder led aabenbart selv
meget i den Periode, og ingen fik Lov til vir-
kelig at hjælpe ham, da han havde et usæd-
vanlig indesluttet Sind, og det derfor kun i
ganske enkelte Øjeblik og meget sjældent lyk-
kedes hans nærmeste at slaa Hul paa den Skal,
han til daglig saa haardnakket omgav sig med.

Omsider, det var i Begyndelsen af Vinteren

1874, opnaaede han det, som efterhaanden mere og mere var blevet hans Ønskers Maal, nemlig en Ansættelse paa det kongelige Bibliotek. Fader var lykkelig, da dette skete, og ventede, eller haabede i alt Fald, at nu vilde min Broders Evner faa Lejlighed til at udfolde sig. Men nogen nævneværdig selvstændig producerende Kraft besad han ikke; det blev efterhaanden klart, og i Aarenes Løb kom der kun en sjælden Gang en lille Afhandling fra hans Haand om et eller andet specielt literært Emne. Dette tilfredsstillende ikke min Fader; dog haabede han stadig, at hans Søn engang vilde koncentrere sig om et eller andet betydeligere Arbejde. Men Aarene gik, og det var først efter Faders Død, at min Broder kom i Gang med den store Holbergudgave i 11 Bind med Indledninger og Noter, som han har udgivet paa Nordisk Forlag. Blandt nogle Breve fra Fader til min Broder, som efter dennes Død fandtes i hans Gemmer, er der eet, som, skønt ikke ret langt, dog fortæller adskilligt om dem begge. Det er skrevet paa en af min Faders mange Visitatsrejser og dateret 31. Maj 1869.

Min kære Julius.

Hjertelig Tak for dit Brev. Det er mig en sand Glæde, hver Gang du saaledes meddeler mig noget om dig og dine Foretagender.

At du til Teaterbestyrelsen har indleveret din Bearbejdelse af »Cymbeline«, er mig kært, fordi jeg gerne ser, at et Arbejde fra din Haand er færdigt og afsluttet. Mindre kært er det mig, at din Oversættelse af »Misanthropen« ikke bliver antaget. Naar du nu helst vil betragte dette Arbejde som en privat Stiløvelse og et Studium, saa kan jeg intet indvende mod Gyldigheden af denne Betragtning. Dog tilraader jeg, at du bevarer dit Manuskript, da du maaske paa et senere Stadium kan ville revidere det og lade det trykke. Hvad angaar dine andre Arbejder, saa kan jeg kun sige, at Tiden er kort og Kunsten lang, at vistnok nogle Frugter behøver længere Tid og modnes langsommere end andre, men at det dog er af stor Vigtighed, at vort Livstræ ikke blot har Blade og Blomster, men ogsaa bærer nogen Frugt. Ogsaa bemærker jeg, at man først ved at gøre et Arbejde færdigt i alle Enkeltheder kan forvisses om sin Dygtighed eller Udygtighed dertil, om Tilstrækkeligheden eller Utilstrækkeligheden af ens Midler. Planer og ufuldendte Arbejder kan lade dette store

Spørgsmaal staa hen i Tvetydighed, fordi det vigtigste endnu mangler, nemlig den svære Overgang fra Mulighed til Virkelighed, der i saare mange Tilfælde ikke beror paa den blotte Naturbegavelse, men paa den etiserede Naturbegavelse, der indeslutter Fliden, Udholdenheden, den utrættelige Taalmodighed.

Selv har jeg paa denne Rejse befundet mig og befinder mig vel, uagtet det kolde Vejr. Paa Onsdag 8 Dage, haaber jeg, vil Gud, at komme til Staden. Gud velsigne dig! Han lader sig finde, naar vi oprigtigt søge!

Din kærlige Fader

H. Martensen.

I et andet Brev er der Tale om en lille Sommerrejse her i Landet, som min Broder havde Lyst til. Hertil opmuntrer Fader ham paa det kraftigste; man læser baade paa og mellem Linjerne, hvor det ligger ham paa Hjertet, at Sønnen skulde faa al den Lejlighed, han maatte ønske, til at forfriskes og modtage Impulser. Fader foreslaar ham i Brevet forskellige Muligheder, lægger omhyggeligt først en, saa en anden detailleret Rejseplan for ham, ja, endelig endnu en tredje og slutter derpaa Brevet,

men vender saa i en Efterskrift tilbage til sin første Plan, som gjaldt Jylland, da han nemlig med eet erindrede, at Sønnen tidligere engang var kommet med nogle Antydninger om, at der i Jylland var nogle Lokalteter, som han særlig ønskede at tage i Øjesyn, og Fader sætter nu dette i Forbindelse med en lille Afhandling om Marsk Stig Viserne, min Broder havde talt om maaske at ville udarbejde: »I saa Fald, min kære Julius, rejs endelig til Jylland!« var derfor Brevets sidste Ord. Hvor megen Kærlighed rummes ikke i disse Breve, hvor megen øm Bekymring i de varsomme, halvt tilslørede Formaninger, hvor megen Omsorg for, at Sønnen skal faa det bedst mulige Udbytte af den paa-tænkte lille Rejse!

* * *

Var vor daglige Familiekreds end kun lille, og Hjemmet derved paa en Maade stille, saa tilførtes der dog stadig pulserende Liv udefra ved de mange Besøg, der kom, dels til min Fader ovre i hans Værelse, baade i og uden for hans Modtagelsestid, hvad der gennem hans Beretninger ved Middagsbordet bragte mangt et interessant Pust ind til os andre, dels kom der

ogsaa adskillige Besøg i Dagligstuen. Desuden samlede mine Forældre jævnlig en Kreds af nærmere og fjernere Venner ved deres Bord. Vor daglige Spisestue var kun lille, der kunde ikke sidde flere end højst 15 Mennesker; men saa var der jo »Salen«; den kunde rumme langt flere, og Moder foreslog af og til, vistnok af husmoderlige Fornuftgrunde, at vi i Stedet for to mindre, skulde holde eet større Selskab; men Fader holdt mest af de smaa Sammenkomster, som unægtelig ogsaa havde deres Fortrin. Uden at det paa nogen Maade kan siges, at Fader ved disse bemægtigede sig Samtalen, faldt det dog oftest som ganske af sig selv, at det var ham, der blev Midtpunktet i den. Det skete hyppigt, at han henvendte et Spørgsmaal eller en Bemærkning til en eller anden af Gæsterne, der sad ovre ved den modsatte Side af Bordet, og jeg saa da i Reglen, hvorledes de fleste andre tilstedeværende med et interesseret lyttende Udtryk straks vendte Ansigterne mod den Kant, og snart efter var der en livlig Samtale i Gang, ikke blot mellem Fader og den, han først havde henvendt sig til, men efterhaanden gav den ene efter den anden sit Bidrag, og var der nogle enkelte, der forholdt sig tavse, blandt dem, om hvem det kunde ventes, at de havde

en Mening om det paagældende Spørgsmaal, saa skulde Fader nok lægge Mærke dertil og med nogle Ord, rettede over mod deres Kant af Bordet, faa dem til at udtale sig. Denne almindelige Drøftelse af et eller andet Emne førte dog aldrig til, at man talte i Munden paa hinanden, eller at Tonen blev ubehagelig op-hidset, selv om Meningsforskellen var stor. Det staar for mig som Idealet af selskabelige Samtaler.

Undertiden var Gæsterne udelukkende Her-rer, og de fleste var da Præster og teologiske Professorer; dog var der altid ogsaa andre Ele-menter; det ønskede Fader udtrykkeligt. Naar der ved disse Herreselskaber efter Bordet skulde ryges, hvad der foregik i Faders Værelse, skete det næsten altid, at en eller flere af Gæsterne blev siddende hos Moder eller ogsaa, dersom vedkommende daarligt kunde undvære den kære Cigar, først røg denne, men ret hurtigt, og saa vendte tilbage til Dagligstuen for at samtale med hende. Blandt dem, der saaledes viste deres Interesse og Sympati for den elskværdige Vært-inde, husker jeg, for blot at nævne nogle Eksem-pler, de bekendte, udmærkede Præster Blædel, Frimodt og Stein.

Et bevæget Menighedsliv, en organiseret Menighedspleje kendtes endnu ikke paa den

Tid, jeg her nærmest tænker paa; men de første Spirer var begyndt at stikke Hovederne op, og de tre nys nævnte Mænd var jo Foregangsmænd i saa Henseende.

En meget taknemmelig og sympatisk Tilhørerinde havde de i Moder, naar de sad og skildrede de ofte sørgelige Forhold rundt om i deres respektive Sogne. Jeg husker en Aften, da Frimodt fortalte forskellige rørende Smaatræk om Fattigfolk paa Nørrebro, deriblandt om en Kone, der var kommet op til ham for at tale med ham om en anden stakkels Kone, der sad saa haardt i det, og som hun bad ham besøge og tage sig lidt af. »Hvorfra kender De hende?« spurgte Frimodt. »Fra Kirken«, var Svaret. Dette vilde maaske nu være ikke ualmindeligt, men dengang var det noget nyt eller dog meget sjældent her i København, at Mennesker kom i nærmere personligt Forhold til hinanden, ene og alene derved, at de mødtes i Menighedens Forsamling. Paa mig, som dengang endnu var halvt Barn, gjorde det et dybt Indtryk.

I denne Sammenhæng blot nogle Ord om mine Forældres Forhold til Fattigfolk her i København; jeg tror, det var saa nogenlunde typisk for, hvad der dengang i mange Hjem var almindeligt. Man maa huske, at vor Hoved-

stad paa den Tid var en lille By i Sammenligning med nu.

Det, som der nu saa stærkt advares imod, just fra de Kanter, hvor det organiserede filantropiske Arbejde er taget op her i København, nemlig Tiggeriet ved Dørene, florerede i min Barndom i højeste Grad, og den første i hver Maaned ringedes der saa at sige ustandseligt paa vor Dørklokke af de mange fattige, som den Dag skulde hente deres bestemte maanedlige Almisse. Ofte gik Moder selv ud og gav dem den og indlod sig da i lange Samtaler med dem, og jeg fik allerede som lille Pige den gyldne Regel af hende: »Man maa altid give sig god Tid, naar man taler med de fattige!« Der var f. Eks. »Konen med de blinde Børn«, — saadan blev hun altid meldt — en stakkels Moder, der havde tre blindfødte Børn. Den ældste lille Pige havde hun som oftest med sig, og deres Besøg varede meget længe, for Barnet nærede en ligefrem lidenskabelig Kærlighed til Moder. Hun kunde jo ikke se Moders yndige Ansigt, men hun havde i høj Grad de blindes fine Øre, der lader sig tiltrække eller frastøde af et Menneskes Talestemme, og Moders milde, venlige Stemme var Barnet saa sympatisk, at hun formelig jublede ved at høre den og uaf-

brudt strøg med sin lille Haand op og ned ad Moders Kjole.

Ogsaa paa Kontoret henvendte mange sig, og Fader havde derfor paa sit Skrivebord en Skaal med Sølvpenge, som han gjorde rigelig Brug af. — Flyttedag stod de fattige Skarevis op ad Trappen fra omkring Klokken 12, da de en for en blev lukket ind i Spisestuen, som man kom lige ind i fra Entréen, og hvor Fader selv stod og gav dem den større eller mindre Sum, de hver især efterhaanden havde Hævd paa at faa. — Men ved Julen var det Moder, der forestod Uddelingen, som bestod af Flæsk, Kaffe, Sukker, Julekage, et af Moder selv strikket Tørklæde, samt en Tokrone! Det var en bestemt, mindre Kreds, som kom og hentede disse Herligheder.

* * *

Juleaften var vi altid i Stilhed; kun min Søster og Svoger med Børnene spiste hos os; det kunde Fader ikke tænke sig andet, skønt vi om Aftenen ikke saa meget til ham; han prædikede som Regel Juledag og trængte derfor Aftenen forud til at være i Ro. Heller ikke Juledag havde vi nogen Fest i Hjemmet. —

Men saa 2. Juledag havde vi Juletræ, og til det samlede mine Forældre adskillige kære Venner. Moder havde i lange Tider været beskæftiget med nydelige Gaver til hver især, dels broderede Sager, dels malede, mest paa Porcellæn, hvilket hun gjorde meget smukt. Juletræet stod i den ellers saa sjældent brugte store Sal og naaede fra Gulvet og helt op til Loftet; gjorde det ikke det, var Fader meget misfornøjet. Gæsterne samledes Kl. 7, og man begyndte med at drikke Te med Julekage og de traditionelle brune Kager, som jeg drillede Fader med, at hvis det utænkelige skulde ske, at de engang manglede, vilde han være som Magdelone i »Julestuen«, der spaaede Død og Ulykke, hvis de gode, gamle Sædvaner ikke blev holdt: »Hvordan gik det ikke Hendrik Smørblomster« o. s. v.

Men saa blev Salmebøgerne omdelt, Moder satte sig til Klaveret, og alle sang: »Det kimer nu til Julefest« — hvor var det dejligt altsammen! — Som Barn undrede jeg mig over, at en og anden af de voksne fik Taarer i Øjnene under den glade Julesang — nu kan jeg naturligvis selv slet ikke høre den, uden at det gaar mig ligesaa.

Og naar Sangen var forbi, sprang jeg, saa længe jeg var Barn, hen til Fader, som tog mig

ved Haanden, gik hen og aabnede Døren ind til Salen — og der stod det, det vidunderlige Træ, ligesom det havde staaet hvert Aar, saa længe jeg kunde huske; der stod det og udstrømmede sin uforlignelige Duft, og der hørtes en sagte Knitren af Grenene og af Guld- og Sølvpapiret, og Lysene straaede. Og et dæmpet Beundringsudbrud lød fra de voksne, og vi Børn stod ganske stille og tavse, — dog ikke ret længe, for saa begyndte Gaveuddelingen, og den drog snart den almindelige Opmærksomhed til sig.

Jeg ser for mig Paludan-Müller, Digteren, glad som et Barn, sidde alene midt i en Sofa og med sin aparte, lidt skingrende Stemme fortælle alle dem, der kom forbi ham: »Jeg sidder her og venter paa at faa et Par Kopper med Roser paa, som jeg tror, Bispinden har malet til mig!« — Hvorpaa han grundede denne Forventning, ved jeg ikke; men han tog i alle Tilfælde fejl: han fik dem ikke den Aften — og da Moder, huskende hans fejlslagne Haab, næste Jul, som var 1876, vilde lade det gaa i Opfyldelse og virkelig havde malet de ønskede Kopper med Roser til ham — ak, da blev han nogle Dage forinden meget syg, og han fik dem aldrig, men døde allerede mellem Jul og Nytaar.

En tidligere Jul havde Moder foræret ham en sort Marmorbrevpresser med malede Anemoner og Violer, og hans Hustru fik en broderet Skammel. For begge Dele takkede han Dagen efter i nedenstaaende lille Digt, som staar under Overskriften: Til Fru V. M. i den Udgave af hans samlede Værker, der udkom efter hans Død:

»Af deres Frugter skal I kende dem« —
Det gamle Visdomsord endnu jo gælder,
Ej blot, naar Dom man over Træet fælder,
Men naar for Dommen Aander kaldes frem.

I Gaar, Veninde! det i Hu mig randt,
Da glansfuldt, jeg saa Juletræet skinne,
Da Deres Gaver kaldte mig i Minde
Den Skønhedssans, hvorpaa de var et Pant.

Nu hviler Skønhedspantet paa mit Bord,
Paa dunkel Grund de lyse Anemoner,
Og mellem Blomster for mit Øje toner
Igen om Frugterne hint gamle Ord.

Nu fryder sig ved Gaverne min Aand,
Ved Floras Børn, som Deres Kunst besjæler;
Paa Skamlen for et yndigt Værk jeg knæler
Og kysser varmt til Tak en yndig Haand.

Og jeg ser for mig ved Juletræet en af
de skønneste Typer paa en ædel og elskelig

gammel Dame, uagtet hendes Ansigtstræk var i Modstrid med alle Skønhedsregler; det var den gamle Gehejmeraadinde Ørsted, vor berømte Hans Christian Ørsteds Enke, saa værdig og saa beskeden, i sin enkle, gammeldags, sorte Silkekjole, med Kniplingskraven om den rynkede Hals og den store Kappe med de hvide Pibestrimler. Og ved hendes Side Datteren Mathilde med de straalende, livfulde Øjne, der i Sandhed fortjente Navn af »Sjælens Spejl«. Og saa var alle Rothes der, store og smaa, og Stiftsprovstinde Paulli, f. Mynster, med sin yngste Søn, og hendes Broder, den svage og sygelige, men saa fint dannede Ludvig Mynster — og Fogs — og naturligvis Heinrich Hansens og Strunks, som senere skal omtales, og endnu flere ældre og yngre Venner.

Fader var i Reglen helt barnlig glad for sine Gaver, især dem fra Moder, men hændte det en sjælden Gang, at det, man havde fundet paa til ham, ikke rigtig faldt i hans Smag, saa lagde han aldeles ikke Skjul derpaa, men kunde endog uforbeholdent udtale, at det var da noget underligt noget at give ham. — Selv var han temmelig talentløs med Hensyn til at finde paa Gaver til os andre, med Undtagelse af Bøger; vi maatte altid hjælpe ham med gode Raad,

ogsaa naturligvis med Udførelsen af disse. Engang overraskede han os dog ved lille Juleaftens Middag at komme hjem og meddele, at han havde været inde og købt Gaver til os hos Bing, en stor Kunst- og Galanterihandler dengang i Kronprinsensgade, hvis oplyste Vinduer havde tiltrukket sig hans Opmærksomhed paa Vejen hjem fra Gyldendals Forlag, som han hyppig hjemsøgte, naar en af hans Bøger var ved at udkomme. — »Klareboderne?« sagde han engang næsten krænket, da jeg udtalte mig lidt despekterligt om denne Gade; »det er da en dejlig Gade: Der er jo Hegels Lade!« — Men han havde altsaa købt Julegaver hos Bing; vor Spænding var stor, men de viste sig at være overordentlig fine og vidne om en op-højet Ligegyldighed hos Køberen for Prisen, — rigtignok ogsaa delvis for deres egentlig praktiske Nytte.

Da jeg blev voksen, tilkom det altid mig at skaffe Fader en eller anden smuk eller nyttig Genstand, som han kunde forære Moder — og intet var da for dyrt og for godt. Jeg morede mig undertiden med i al Stilhed at købe noget, uden at konferere med ham, og saa afvente det Øjeblik en af de sidste Dage før Jul, da han med Forfærdelse i Blik og Miner kom ind til

mig og udbød: »Hør, jeg er rent ulykkelig! Jeg har slet ikke noget til Moder! Hvad skal vi dog finde paa?« Og naar jeg saa fortalte ham, alt var i Orden, og at jeg just havde købt noget ganske dejligt, som jeg derpaa viste ham, saa blev han aldeles henrykt og kunde de følgende Dage jævnlig komme tilbage til, hvilken skrækkelig Kalamitet jeg havde frelst ham fra.

Moders Fødselsdag, den 8. April, var naturligvis en Festdag i Hjemmet. Hele Formiddagen kom der Gratulanter og derpaa til Middag en lille Vennekreds. Da Chr. d. Niende blev Konge, viste der sig en Vanskelighed derved, at ogsaa hans Fødselsdag var den 8. April, og den blev holdt, ligesom Moders, men unægtelig efter en betydelig større Maalestok: Først Formiddagskur og senere Taffel. Begge Gange skulde Fader ifølge sin Embedsstilling give Møde i de høje Sale. Men det var dog for galt, fandt vi andre, at vi skulde undvære Fader den Dag, og han selv fandt det naturligvis ogsaa meget kedeligt. Han betroede sig derfor til Hofmarschallen, der var i høj Grad forstaaende og lod det meddele gaa videre til selve Kongen. Som bekendt satte Chr. d. Niende Familielivet højt, og han fandt det ganske i sin Orden, at Fader den Dag tilhørte sit eget Hjem og derfor en

Gang for alle burde fritages for at møde ved Taflet den 8. April. — Formiddagskuren maatte han derimod være med til og det endog to Gange: først i Spidsen for Repræsentanterne for Gejstligheden, derpaa med Hoffet, som han hørte med til som kongelig Konfessionarius. Dette gav Anledning til et meget højtideligt Øjeblik hjemme hos os ved Chokoladen: Der var en Times Tid mellem de to Gange, Fader skulde til Kur, og denne Mellemtid benyttede han, der havde en Vogn holdende, til at køre hjem og hilse paa Formiddagsgæsterne, og han havde saa i Reglen sine gode Venner, Stiftsprovst Rothe, Provst Fog og Slotspræst Schrader med sig, der alle gerne vilde bringe Moder deres Hyldest. Man vil forstaa, det virkede imponerende, naar disse fire gejstlige Herrer traadte ind, alle selvfølgelig i Ornat: Fader i Fløjel, de to Provster i Silke og med »Fløjelsmave«, som den brede Stribe kaldes, der pryder Kjolen foran fra øverst til nederst, og alle naturligvis med Ordener paa Brystet! Det varede kun en halv Snes Minutter, saa maatte Fader jo af Sted igen; men det lille Intermezzo morede baade ham selv og Gratulanterne.

I Løbet af de 30 Aar, vi boede i Bispegaarden, ved jeg ikke, at der nogen Sinde er

indtraadt en Hindring for, at den 8. April kunde fejres som nys berørt, ved at en lille Vennekreds samlede hos os til Middag. Blandt Stamgæsterne den Dag, dem, jeg husker saa langt tilbage, som jeg overhovedet kan huske noget, var i første Række de to Par, som, naar vi i Forvejen holdt Mandtal over Gæsterne, altid blev nævnet i Forening: Heinrich Hansens og Strunks. Mere hengivne og trofaste Venner end disse havde mine Forældre tilvisse ikke! Jeg trænger derfor til at hellige dem nogle Mindeblade.

HENRICH HANSEN, min Faders Fætter, var født i Haderslev 1821; han var altsaa tretten Aar yngre end Fader. Efter at have arbejdet i Flensborg som simpel Malersvend kom han til København for der at uddanne sig som Dekorateur, blev Elev paa Kunstakademiet og slog saa ind paa sin berømmelige Kunstnerbane som Arkitekturmaler. Moder har ofte fortalt om den opløbne, kejtede og forlegne Fyr, han var i de første Aar herovre; det var vanskeligt for mig at forstaa: bred og svær, gemytlig og jovial, utvungen og ligevægtig over for de forskelligste Mennesker, paa hvad Trin af Rangstigen de end befandt sig; en fortrinlig Selskabsmand, yndet og anset overalt — saadan staar han nemlig for mig, saa langt jeg kan huske tilbage. Han har i høj Grad fortjent Navnet »a selfmade man«, og ofte har jeg hørt mine Forældre tale med Undren og Beundring om den mangesidige Dannelse, han efterhaanden havde erhvervet sig. — Der var et meget hjerteligt Forhold mellem min Fader og ham;

»Fætter Hansen« blev han altid kaldt af mine Forældre; ogsaa han kaldte min Fader ved Efternavn; aldrig har jeg hørt nogen af dem bruge Fornavnet over for den anden. Naar Fader havde udgivet en af sine Bøger, det være sig en Prædikensamling eller et videnskabeligt Arbejde, var Heinrich Hansen altid blandt de første, han sendte den til, og saa gik der ikke lang Tid, før vi en Aftenstund saa ham træde ind i Dagligstuen. »Er Martensen derovre?« spurgte han med et lille Nik hen mod Salsdøren, og paa vort bekræftende Svar gik han saa over til Fader for at samtale med ham om Bogen, som han straks havde givet sig i Lag med og allerede faaet et Indtryk af. Han var en alvorligt troende Mand, og paa mange væsentlige Omraader havde de to Fætre fælles Interesser og Livssyn — først og fremmest følte de sig knyttet til hinanden ved den dybe Følelse for det elskede tabte Land, deres Fædres Jord, Landet Syd for Kongeaaen. Om dette drejede deres Samtale sig ofte, og de saa ens paa Forholdene dernede baade før og efter den ulykkelige Krig. Heinrich Hansen kunde gøre min Faders Ord til sine, de stærke Ord, hvormed Fader i sidste Del af sin Selvbiografi skildrer den Tilstand, han føler sig i ved Sønderjyllands

Løsrivelse fra Danmark: »Der gik ligesom en Rift gennem mit Væsen, og saa længe Slesvig er skilt fra Danmark, saa længe forekommer det mig, som fattes der mig noget til en fuld­stændig Eksistens«.

Som Regel var Heinrich Hansen, i alt Fald udadtil, i en munter fornøjelig Sindstilstand; men een Gang har jeg set ham mørk og mut, som forstenet af nagende Smerte. Det var paa en Rejse fra Genua, hvor jeg, der havde fulgt min syge Søster ned til Menton, efter Aftale var truffet sammen med ham og hans Kone, samt nogle andre Danske; vi skulde alle hjem til Julen. Denne fornøjelige og interessante Hjemtour varede i 8 Dage; vi dvælede undervejs i Verona, München og Dresden og fortsatte saa over Hamborg op gennem Holsten og Sønderjylland. Hele Tiden undervejs havde Heinrich Hansen været i det mest straalende Humør; altid oplagt, fuld af Interesse for, hvad han saa og hørte, meddelsom — kort sagt en storartet Rejsefælle. Men fra den Stund, vi kom op gennem Sønderjylland, var han som for­vandlet. Jeg ser ham endnu, som han sad i Kupéen, lidt fremadbøjet, stirrende med et mørkt Blik ud gennem Ruden; Læberne presset sammen; det var næppe, han svarede, hvis vi talte

til ham. Hans Hustru derimod var stærkt optaget af, at nogle Slægtninge vistnok vilde give Møde paa en af Stationerne — jeg er ikke vis paa, hvilken, men tror nok, det var Haderslev. Dette skete ogsaa til hendes store Glæde; og der var i de faa Minutter, Toget holdt, en Udvekslen af glade Tilraab og Hilsner — paa Tysk. Heinrich Hansen tog kun meget knapt Del heri, og blev rolig siddende i Kupéhjørnet; det hele stod ikke lang Tid paa, men ham varede det dog for længe; jeg hørte ham mumle: »Mon vi aldrig skal videre? Jorden brænder under Fødderne paa mig!« — Først da vi var over Grænsen, blev han igen sig selv.

Hans Hustru, der ligesom han selv stammede fra Sønderjylland og vist ogsaa var født i Haderslev, kom først ved sit Giftermaal til København. Selvfølgelig talte hun altid Dansk, men med noget fremmed Accent og med enkelte Vendinger og Udtryk, der mindede om Tysk, og det var tydeligt, at hun af og til følte sig lidt trykket af de større Forhold, hun kom til herovre, sammenlignet med Livet i den lille slesvigske Provinsby. Hun var et stilfærdigt, beskedent og bravt Menneske med et varmt Hjerte, og desuden var hun en udmærket Husmoder; aldrig har jeg set noget saa skinnende

blankt som hendes Hjem, det var altid, som havde der lige været Hovedrengøring; »kunstnerisk Uorden« kendtes der ikke noget til, tværtimod: alle Møblerne stod saa lige og saa akkurat som efter en Snor, og det, skønt der var tre Sønner, der i deres Opvækst ligesom alle andre Drengene vel nok har kunnet bringe Forstyrrelse i Sagerne.

De boede i mange Aar i en Villa paa Wodroffvej, som Heinrich Hansen selv havde ladet bygge. I Haven derude voksede en Mangfoldighed af dejlige Roser; dem havde han sin store Glæde af at gaa og pusle med. Værelserne var rigt dekoreret efter hans egne Tegninger, baade Lofter og Vægge; i Dagligstuen havde han selv malet et virkningsfuldt Frescobillede paa Væggen over Sofaen; Motivet var fra Pompeji med det rygende Vesuv i Baggrunden. Hvem der har set hans Dekorationer i Christian den Fjerdes Kapel i Roskilde, vil let forstaa, at en Lerskaal med en Agave, som var malet paa en Slags Balustrade — eller hvad det nu var — i Forgrunden, virkede aldeles illuderende: man troede, den var »virkelig«.

Kom man om Formiddagen op i hans Atelier, traf man ham altid flittig og fordybet i sit

Arbejde ved Staffeliet, men dog uskrømtet glad ved at se en og oplagt til en Samtale. Ofte sad han og kopierede et eller andet af sine egne Billeder; disse behagede nemlig Publikum saa meget, at han ofte fik den ene Bestilling efter den anden paa det samme Motiv. Højdepunktet naaedes, saa vidt jeg ved, med et Interieur, et Værelse fra Raadhuset i Lübeck, som han havde sendt til en international Udstilling i München; det maatte han i Aarenes Løb male mindst elleve Gange, og det kom rundt til mangfoldige Lande: Rusland, England, Amerika o. s. v. — »Er det dog ikke kedeligt saadan at male det samme om og om igen?« spurgte jeg engang, men han lo gemytligt og sagde: »Aah — nej! jeg morer mig med at variere Staffagen — se nu Damen her ved Frokostbordet og hendes lille Hund! paa det ny Billede lader jeg hende have rejst sig og gaa en Gæst i Møde, som Hunden gør af — og paa det allerførste, husker du nok, sad hun ved Vinduet og saa ud efter en Rytter, man skimter langt borte.« — Jeg fortalte Fader herom; det morede ham, men han forstod dog ikke rigtig, at en Kunstner kunde udholde denne næsten fabriksmæssige Gentagelse: »Det vilde jeg ikke kunne, hvis jeg var Maler!« erklærede han.

En ganske lille og meget kortvarig Kurre paa Traaden mellem Fader og Heinrich Hansen kom der engang just paa den 8. April. Det var gammel Skik ved Middagen, at naar den skummende Champagne, som ved denne festlige Lejlighed hørte til, var skænket rundt, saa rejste Fader sig straks og udbragte ganske kort, men hjerteligt »Hans Majestæt Kongens Skaal«. Den skulde drikkes først, og derefter kom Moder som Nr. 2. Der var ofte blevet spøgt med Faders Loyalitet, og Meningerne var noget delte. Men saa skete det engang, at Heinrich Hansen, der fandt, at Moder absolut burde have Forrangen i sit eget Hjem, passede sit Snit og skyndte sig at slaa paa sit Glas, inden der var skænket helt rundt, rejste sig før Fader og holdt Talen for hende. Det syntes Fader ikke om, og skønt vi andre lo, gav han tydeligt sit Mis-hag til Kende, saa den Spøg gentog den brave Heinrich Hansen ikke.

* * *

Og saa var der Strunks — »de kære Strunks«, som Fader altid plejede at kalde dem! — Hun, Fru Strunk, var en Ungdomsveninde af Moder, og dette var den oprindelige Aarsag til, at de

kom saa meget i vort Hjem, men i Aarenes Løb blev hun ogsaa Faders kære Veninde, med hvem det var ham en stor Glæde at samtale, aandfuld og usædvanlig intelligent, som hun var. — Strunk var Inspektør ved Kobberstiksamlingen paa Prinsens Palæ samt ved flere af Museerne der. Han var en sjælden fin og ædel Personlighed, hvis store Hjælpsomhed og Elskværdighed var kendt og skattet i vide Kredse. De var barnløse, men førte et inderlig lykkeligt og harmonisk Samliv, og de elskede Ungdom; forskellige unge, deriblandt den senere Skolebestyrer Johan Krohn, kom hyppigt i deres hyggelige Hjem, en Embedsbolig paa selve Prinsens Palæ. Et Par Gange om Vinteren var mine Forældre med min Broder og mig, samt min Søster og Svoger, indbudt hos dem til Middag med nogle ganske faa andre, som de vidste, min Fader gerne vilde være sammen med. Om ham skulde nemlig alt dreje sig; han skulde have Hæderspladsen ved Bordet og bagefter den bedste Lænestol, medens han røg sin Cigar; det var hans Livretter, der blev trakteret med, og hans Yndlingsssange, Fru Strunk om Aftenen fik Kammerherreinde Worsaae til at synge. Den bekendte Museumsdirektør Worsaae og hans Hustru hørte nemlig til de faste Stamgæster;

de var, ligesom vi, Strunks meget nære Venner. Tønen i den lille Kreds var altid særdeles animeret, en Blanding af Gemytlighed og en vis Festivitas, var karakteristisk for den. Fru Strunk straaledede af Glæde, men havde uhyre travlt, delt som hun var mellem sine mere materielle Værtindepligter og sin glødende Interesse for den interessante Samtale, der i Reglen drejede sig om Dagens forskellige brændende Spørgsmaal. Strunk havde en stor Evne til at fortælle morsomme Oplevelser og vittige Anekdoter med et ejendommeligt stilfærdigt Lune, som var aldeles uimodstaaeligt. Jeg hører endnu Worsaaes bekendte, lidt skingrende: »Ha-ha-ha-etc., sekunderet af Faders ligesaa hjertelige, men mere dæmpede Latter.

En Aften havde vi en særlig interessant Underholdning: Strunk havde faaet Afstøbningen efter det ene af de berømte Guldhorn bragt fra Museet over til sin Bolig. Worsaae mente nemlig at have gjort den mærkelige Opdagelse, at de mange forskellige Figurer m. m., hvormed Hornet var prydet, men hvis Betydning der for-gæves var grundet over — at de var hverken mere eller mindre end en Fremstilling af hele den nordiske Gudelære. Dette var jo i Sandhed en genial Tanke, og nu vilde Worsaae for-

klare og gennemgaa det hele for den lille Vennekreds. Det gjorde han altsaa og det saaledes, at han overbeviste os alle; vi var stærkt grebne deraf og særlig Fader var højlig interesseret og kom i flere Dage derefter jævnlig tilbage til, hvad han fandt en overordentlig sindrig Løsning af Guldhornets gaadefulde Billedsprog. — Worsaae fortalte os tillige hin Aften, at han vilde skrive en Afhandling herom. Efter hvad jeg har ladet mig fortælle, løb denne ved første Øjekast saa blændende Opdagelse dog desværre ud i Sandet og viste sig ikke at kunne videnskabeligt underbygges.

De Strunkske Stuer var stærkt personlig prægede og dannede en stemningsfuld Baggrund til de smaa fornøjelige Sammenkomster; især var Dagligstuen ejendommelig og smuk. Meget rummelig var den og med en usædvanlig Loftshøjde; man var jo paa et Palæ! Møblerne var tunge og massive. Vinduerne, der vendte ud mod den fornemme, stille Palægaard, havde smaa Ruder; de brede Karme var fulde af alskens Planter, om Sommeren af et rigt Flor af mangeartede engelske Pelargonier, og mellem Blomsterpotterne stod 2—3 Fuglebure med kvidrende Beboere. Disse var Genstand for Fru

Strunks store Omhu, og hun var uudtømmelig i Fortællinger om de smaa Skabningers musikalske Talenter og øvrige mærkelige Egenskaber. Et lille Skab med Glas for Døren var fuldt af Antikviteter. Paa den modsatte Væg stod et lignende Skab med Bøger, hovedsagelig fransk Litteratur, hvoraf en stor Del var Memoirer; Fru Strunk havde i sin Ungdom studeret Fransk i Paris og gav i en lang Aarrække private Timer heri. Oppe paa et dejligt gammelt Chatol stod et Bronzeur, som efter hvert Timeslag spillede en underlig vemodig Melodi, vist en gammel Salme, — det lød saa ejendommeligt og kunde sætte en i saadan en mærkelig drømmende Stemning. — Endelig — sidst, men ikke mindst — var Væggene dækkede fra øverst til nederst med sjældne Kobberstik, baade ældre og nyere Kunst. Hvad der især fængslede Øjet, var de mange gamle Portrætter. Over Sofaen hang et stort Billede af Ludvig d. 14., i Harnisk og med Allongeparyk; ved hans ene Side hang Madame Maintenon, ved hans anden en af hans Feltherrer — jeg tror »le grand Condé«. Af Napoleon var der flere Portrætter, et i Kroningsdragt, et andet viste hans Dødsmaske; dette sidste var aldeles vidunderlig skønt. Endvidere husker jeg f. Eks. Rembrandts dejlige

»Portrait de femme« fra Louvre og forskellige Billeder efter Paul de la Roche, som »Edwards Søner« og »Lord Strafford«. — Et Stik efter Ary Sheffer gjorde stærkt Indtryk paa mig, da jeg som Barn saa det første Gang; Strunk havde da lige erhvervet det; det forestillede det berømte Sted i Dantes »Helvede«, hvor Dante og Virgil træffer de to ulykkelige, men hinanden tæt omslyngende elskende, Francesca da Rimini og Paolo Malatesta. Strunk viste os det og fremhævede Stikkets Finhed. Dette tror jeg ikke, Fader havde videre Sans for, derimod forstod han straks Indholdet, betragtede det alvorligt og citerede derpaa stille, idet han vendte sig fra det: »Og hele den Dag læste vi ej længer«.

Mange Aar efter — Strunks var længst døde, mine Forældre ogsaa — var jeg en Sommerdag paa Frederiksborg Museum. Pludselig hørte jeg i en af Salene lige bag ved mig en underlig vemodig gammeldags Melodi: Hvad var dog det? Jeg vendte mig om! »Strunks Ur!« udbrød jeg. Ja rigtig, der stod det, den gamle Ven, paa en Marmorkonsol og spillede nu her for alle de ligegyldige Passanter stadig den gamle Sang, de samme Toner, som i sin Tid havde lydt Dag ud, Dag ind for de to sjældne og ejen-

dommelige Mennesker i det stille Hjem paa Prinsens Palæ.

* * *

Om Aftenen havde vi ikke ofte Besøg; jeg tror, de fleste af vore Venner vidste, at det var den Tid, paa hvilken Fader mest var optaget af sine literære Arbejder, og dette blev respekteret; men en enkelt indfandt sig dog undertiden, og hvis vedkommende da gjorde Undskyldninger for Forstyrrelsen, svarede Fader af og til ved at minde om en af sine egne Oplevelser fra Ungdomstiden, naar han under sit Ophold i München besøgte den berømte Teolog Frans Baader og da traadte ind med Spørgsmaalet: »Ich störe vielleicht?« hvorpaa han fik det elskværdige Svar: »Ja, freilich stören Sie — aber es ist eine angenehme Störung!« — En lignende god Modtagelse fik i alt Fald altid den Aftengæst, jeg nu vil fortælle lidt om.

I en Aarrække — det var fra først i Halvfjerdserne til op imod Firs — skete det jævnlig, at der blev ringet paa Entréklokken om Aftenen ved Ottetiden, og lidt efter traadte en høj, anselig Mand ind i Dagligstuen med et i

Reglen meget tungt og trist Ansigtudtryk. Det var Faders og hele Familiens kære Ven, B. J. Fog, dengang Provst ved Holmens Kirke. I 1870 havde han mistet sin Hustru, og dette Tab med den deraf følgende Ensomhed, foruden andre store Sorger, førte i de Aar ofte hans Sind ud i dyb Melankoli. Mod denne var et Besøg i Bispegaarden noget af den bedste Medicin, og allerede nogle faa Ord med min Moder, hvem han elskede og beundrede, kunde faa det til at lysne lidt op i det triste Udtryk. Han gik saa over til Fader, og ved Tetid kom de begge tilbage til Dagligstuen, hvor de forblev, under levende, ofte dybt alvorlig, til andre Tider munter Samtale, indtil Fog ved Ellevetiden brød op og tog Afsked med et helt andet Ansigt end det, hvormed han var kommet.

Undertiden blev han ikke til Te, og Besøget gjaldt kun Fader. Naar han da forlod ham og gik alene gennem den halvmørke Sal, der som før omtalt laa mellem Faders Stue og Dagligstuen, kunde vi — Moder og jeg — af og til høre ham med høj Røst deklamere nogle græske eller latinske Strofer, der vist har været en Slags Epilog til den nylig førte Samtale. — Var han da ikke helt færdig, idet han aabnede Døren ind til os, fortsatte han ubekymret og oversatte

det bagefter for os, hvorpaa han aldrig undlod at komme ind paa et begejstret Foredrag om disse Ords Skønhed og evig gyldige Sandhed, enten de nu stammede fra selve den hellige Skrift eller fra de gamle hedenske Klassikere.

Foruden selvfølgelig for Teologi og for alt, hvad der kommer ind under det kristelige, interesserede Fog sig for saa at sige alt mellem Himmel og Jord, stort og smaat, aandeligt og rent praktisk, og hans Kundskaber strakte sig over de forskelligste Omraader. En Samtale med ham kunde være højst interessant, men paa den anden Side ikke sjældent ret vanskelig at komme til Vejs Ende med, hvis man ikke havde god Tid, da han havde en stærk Tilbøjelighed til at slaa ind paa alle mulige Sideveje, som atter førte ind paa nye Digressioner, saa man til sidst var ved at tabe Traaden; men det gjorde han ikke selv: varede det end nok saa længe, han naaede dog, om end ad mærkelige Veje, omsider tilbage til Udgangspunktet. Afholde ham fra disse labyrintiske Omveje, var ikke muligt for almindelige Mennesker; kun min Fader formaaede med fast Haand i de fleste Tilfælde at holde hans springende Tankegang i det rette Spor, og jeg havde ogsaa en Følelse

af, at Fog, der godt var sig sin Svaghed paa dette Omraade bevidst, tog sig mægtigt sammen over for ham. — Han var en Del yngre end Fader, og hans Forhold til denne sin Ven og fordums Universitetslærer var den skønneste Blanding af Vennens Frimodighed og Disciplens Ærefrygt. — De disputerede af og til, og det var morsomt at høre paa. En Aften talte de om Jøderne herhjemme i vore Dage. Fader mente, de sjældent havde nogen rigtig Sans for vort Fædrelands Historie og derfor ogsaa savnede den rette Fædrelandskærlighed. »Jeg skal sige Dem,« svarede Fog, »det er ganske rimeligt; for naar man har Abraham, Isak og Jakob og alle Profeterne til Stammefædre, saa bryder man sig ikke om Kong Valdemar og hans Mænd!« Fader lo; men for mig stod det først i det Øjeblik rigtig klart, hvor stolt det Folk maa være, der har saadanne Forfædre, og at ingen af vore Stormænd i en vis Forstand kan maale sig med dem.

Det var ikke blot Græsk og Latin, Fog holdt af at citere, men ogsaa senere Tidens Digtere af forskellige Nationaliteter. Heine maa han i sine yngre Dage have dyrket meget, for af ham kunde han en Mængde Digte udenad. En Aften fremsagde han med stor Begejstring

nogle af de berømte Digte i »Buch der Lieder«, hvor Digteren priser sin elskede i de stærkeste Udtryk og sammenligner hende med alt muligt herligt og yndigt. Pludselig slog den begejstrede Stemme om i en halvt humoristisk, halvt rørt, medlidende Tone: »Aa Herregud!« sagde han hen for sig, »hvad man dog alt bilder de Stakler ind!«

Paa den Udenlandsrejse, Fader foretog med Moder og mig i 1868, traf vi uden foregaaende Aftale sammen med Fogs, og vi fulgtes derpaa ad ned gennem Tyskland ind i Schweiz og rejste der sammen i over en Maaned. Fader og Fog var ret forskellige i den Maade, hvorpaa de tog Rejselivet, idet Fader helst boede paa et smukt beliggende og godt Hotel, hvorimod Fog i Grunden holdt mest af at søge et privat Logi, hvor han hyggede sig ved at komme i Lag med sine Værtsfolk og faa et Indblik i deres »Leben und Treiben«. Fader havde svært ved at løsrive sig fra sine daglige Vaner, var meget forsigtig med, hvad han spiste, og drak aldrig andet end en bestemt Slags Rødvin, men Fog morede sig ved saa meget som muligt at følge Skik og Brug paa hvert nyt Sted og drak trods Faders Advarsler altid den forskellige Landvin overalt, hvor vi kom hen. En Dag

kørte vi, hver Familie i sin Vogn, fra Genf til Chamonix. Undervejs standsede vi i en lille Landsby, og hen til vor Vogn kom da en høj, stærkt bygget Arbejder i den sædvanlige Dragt: en blaa Bluse og en bredskygget gul Straahat; i Haanden holdt han et stort Glas skummende Landvin, som han rakte ind i Vognen, idet han tiltalte os i et bredt Patois — det var Fog, der i den stærke Hede havde fundet det bekvemt at klæde sig som en schweizisk Markarbejder og nu ogsaa søgte at tale som en saadan. »Jeg kan ikke sige, at den Dragt klæder Dem, min gode Provst!« sagde Fader noget tørt, men Fog var henrykt over sig selv!

I en Række Aar gik vor Vej om Søndagen til Holmens Kirke, naar Fog prædikede; der var ingen, hvem Fader hørte saa gerne som ham. Foruden Savnet af det personlige Samkvem med Vennem var det derfor ogsaa et Savn for Fader at skulle undvære hans Forkyndelse fra Prædikestolen, da Fog i 1881 blev kaldet til Biskop over Aarhus Stift. Nogle Aar forinden havde han giftet sig igen, hvad der ganske naturligt havde gjort hans Aftenbesøg i Bispegaarden sjældnere, men ikke Forholdet til mine Forældre mindre inderligt.

Det var en skøn og bevæget Dag, da Fog

for sidste Gang stod paa Prædikestolen som Holmens Provst. Evangeliet var Lazarus' Opvækkelse, den Tekst, sagde han, som han helst af alle vilde tale over, sidste Gang han stod over for sin Menighed; »men,« føjede han til, »saadan var det vel gaaet mig med hvilken som helst af de andre Søndagstekster, om en af dem var faldet paa den Dag!« — Og saa, efter selve Prædikenen, henvendte han sig til Fader, der sad paa sin vante Plads i Pulpituret lige over for Prædikestolen, og sagde ham, sin Biskop, sin Ven, sin Ungdoms Lærer Tak for, hvad han havde givet ham gennem de mange Aar. Der var en dyb, bevæget Stilhed i Kirken, og Faders Øjne hvilede saa mildt alvorligt paa Vennens Skikkelse derovre paa Prædikestolen; jeg mente at forstaa, hvad han følte: det var svært at skulle savne ham, men det var godt for den danske Kirke, at han blev en af dens Ledere.

* * *

Jeg nævnede før Paludan-Müller som en af Gæsterne ved vor Julefest. Han kom ellers ikke ofte til os; hans Helbred taalte jo ikke, at han færdedes meget ude blandt andre Mennesker.

Men naar han engang imellem kom, bragte han altid Feststemning med sig og sprudlede af Aand og Liv.

Det nærmere personlige Forhold mellem Paludan-Müllers og mine Forældre udviklede sig først rigtig en Sommer, da vi laa paa Landet i Fredensborg, hvor Paludan-Müller jo altid boede en stor Del af Aaret. Fader og han satte hinanden meget højt; om den ene som om den anden gælder de Ord, hvormed Fader indledte sin Tale ved Paludan-Müllers Begravelse: »Han var en Aand! han var af de sjældne!« og naar disse to sjældne Aander talte sammen, da var det for os andre, som om vi blev ført op paa Bjergtinder, i en renere, højere Luft.

Paludan-Müllers omfangsrige Roman »Ivar Lykke« kunde Fader ikke finde rigtig Behag i; han syntes, den var temmelig kedelig, om han end værdsatte flere af Enkelthederne, særlig i første Del. Som Forfriskning efter den drøje Mundfuld, den havde været ham, gav han sig til paa ny at læse »Adam Homo«, og da han nogen Tid efter traf Paludan-Müller, nævnede han ikke den nys udkomne »Ivar Lykke«, men udbredte sig i Lovtaler over Almas Sonnetter. »Det bryder jeg mig ikke om at høre!« sagde Paludan-Müller ærgerligt; »jeg er ked af Almas

Sonnetter! Fortæl mig hellere noget om »Ivar Lykke«! Det er en god Bog!« Men Fader vedblev ufortrødent at rose Almas Sonnetter og forbigik Digterens sidste Værk i Tavshed. — Det var ogsaa i Anledning af »Ivar Lykke«, at Paludan-Müller engang lidt vemodig brugte det betegnende Billede: »Naar man kaster en Sten i Vandet, plejer man at se Ringe danne sig paa det Sted! jeg har kastet en Sten, men der er ingen Ringe kommet bagefter.«

Han var over for min Søster og mig altid oplagt til Spøg og Løjer; kunde komme med de mærkeligste lystige Spørgsmaal og morede sig med at holde en fast ved et eller andet kejtet Udtryk, man var kommet til at bruge, og drille en dermed, men altid elskværdigt, aldrig overlegent, saa man blev forlegen eller forstemt — tværtimod! — Engang gjorde han mig dog flov, men jeg forvandt det hurtigt. Han spurgte til en fælles Veninde, en ældre Dame, der var syg. Moder havde nylig, da hun bekymret talte om hende, sagt: »Men hun har ogsaa selv stormet mod sit Helbred og er bestandig gaaet ud i al Slags Vejr, skønt hun ved, hun ikke taaler det!« — Dette Udtryk »hun har stormet mod sit Helbred« anvendte jeg nu i al Troskyldighed, idet jeg vilde be-

svare Paludan-Müllers Spørgsmaal, hvorpaa han satte et pudsigt forfærdet Ansigt op og med et lunt Smil udbrød: »Hvordan! De mener da ikke, at hun har ført et udsvævende Liv?« Jeg maatte briste i Latter ved denne Tanke i Forbindelse med vor ærbare gamle Veninde, men flovt fandt jeg det dog, at jeg havde brugt et Udtryk, der kunde tydes paa den Maade!

Hvor var han skøn, den gamle Digter, og hvor uforglemmeligt tegner hans Billede sig for min Erindring! Jeg ser ham, som han en Dag kom gaaende hen imod mig paa Gaden, iført den kendte aparte Slængkappe, der klædte ham saa godt, og den noget lavpullede, bredskyggede Hat. Jeg ser det ædelt skaarne Ansigt med de vidunderlige dybt liggende Øjne lyses op af et venligt Smil, idet han bredte Armene ud og slyngede dem let om mig paa sin muntre, lidt travesterende Maade — lige midt i Vimmelskafet var det!

Hans Hustru, med det vanskelige, Kritikken noget udæskende Navn Charite, staar ikke mindre levende for mig. Det kloge Ansigt, den lille fine, magre Skikkelse, der mere end noget andet mindede om en tørret Plante med afblegede Farver, harmonerede godt med hendes temmelig svage, lidt hæse Stemme. Hendes

Dragt var gammeldags, men zirlig som en gammel Jomfrus. — Det var øjensynligt, at hun satte stor Pris paa Fader og paa at komme i vort Hjem, men især viste hun over for Moder en Hjertelighed og Varme, som ganske gjorde det Ry til Skamme, hun ellers havde for at være kølig og reserveret. Til Moder kunde hun endog udtale sig fortroligt, f. Eks. — naturligvis hørte jeg først dette mange Aar efter hendes Død — om det ømme Punkt, at hun var saa meget ældre end Paludan-Müller, om, hvad hun havde lidt derunder, ja om de saa højst uskyldige smaa Toiletmidler, hun havde brugt for dog stadig at takkes ham!

Man har ofte fremhævet hendes ringe Forstaaelse af Skønhed og Hygge i Hjemmet; dette gjorde unægtelig ogsaa et temmelig bart og nøgternt Indtryk paa mig de faa Gange, jeg har været der, og desuden har jeg oplevet et lille Eksempel paa noget underlig mangelfuldt ved hendes Skønhedssans. Moder og jeg besøgte en Dag Paludan-Müllers, medens vi boede i Fredensborg. Paa Bordet stod et Glas med et Par Markblomster, som var mig paafaldende ved den uheldige Farvesammenstilling og ved, at de stod og dinglede saa kejtet i det meget for store Glas. Jeg besluttede da at plukke

en Mængde vilde Blomster, ordne dem rigtig smagfuldt og bringe dem til Fru Paludan-Müller; det maatte da vist fornøje hende og — tænkte jeg meget naivt — aabne hendes Øjne og hjælpe hende til en bedre Smag!

Og saa samlede jeg da af Markens Skønhed og Rigdom, og jeg ordnede de mange-farvede Blomster, saa jeg fik stor Ros af Moder derfor. Jeg var selv ogsaa tilfreds og fandt egentlig, at Buketten var et helt lille Kunstværk, og jeg glædede mig til, at Fru Paludan-Müller skulde beundre den — og han naturligvis med!

Hun var desværre alene, da jeg kom med den, men modtog mig meget venligt; takkede selvfølgelig for Blomsterne, beundrede dem ogsaa -- dog ikke saa meget, som jeg havde ventet — men sagde derpaa: »Det er alt for galt, at jeg skal have dem alle! Vi skal dele!« og dermed, o Rædsel, flængede hun den med saa megen Omhu ordnede Buket i to Dele, saa de røde Valmueblade m. m. fløj hen ad Bord og Gulv, og saa gav hun mig, trods mine Indvendinger, den ene mishandlede Halvdel tilbage. Jeg husker ikke mere, ud over det, at jeg skyndte mig at sige Farvel og gik slukøret hjem.

MIN Faders Sind var lyst og ligevægtigt; men saaledes vilde han ogsaa, det skulde være. Da jeg engang en Novemberdag klagede over det mørke, regnfulde Vejr, vi led af i den Tid, og sagde, at det virkede saa trykkende paa Sindet, erklærede han kategorisk: »Men det maa det ikke! Man skal have det i sit Indre, der gør en uafhængig af slige Ting som Vind og Vejr!« Den Slags Meninger og Ytringer var i høj Grad betegnende for ham.

Det var mærkeligt, som hans indre Liv altid var i Bevægelse og Arbejde. Han kendte intet eller saa godt som intet til at være aandelig dorsk; altid rørte Ilden sig inde i Værkstedet. Herom bar ogsaa hans Ansigt og hele Væsen stærkt Vidnesbyrd, og det, hvad enten han talte, eller han sad tavs hensunken i sine egne Tanker og hverken saa eller hørte, hvad der foregik omkring ham. Dette skete nemlig til Tider ret hyppigt, ikke blot til daglig i Hjemmet, naar han var alene med sine nærmeste, men ogsaa, naar han var ude blandt andre,

eller naar der var Besøg hos os, og det, der diskuteredes, ikke formaaede at fængsle ham og drage ham bort fra det, der opfyldte hans Sind. »Adspredt« blev han derfor ofte kaldt, men en yngre Ven har træffende bemærket, at det, der tog sig ud som »Adspredthed«, i Virkeligheden var et Tegn paa hans stærke »Samlethed« om et eller andet Spørgsmaal, der i Øjeblikket beskæftigede ham. »Aandsfraværelse« er vel ogsaa et mere rammende Udtryk for hans Tilstand; men hvorledes man nu vil benævne det, vist er det, at der kunde opstaa ret fortvivlede Situationer derved. Særlig uheldigt var det, naar han ved slige Lejligheder paa een Gang vilde tage sig sammen og gøre en hæderlig Anstrenge for at være med i den almindelige Samtale, men som oftest kom galt af Sted ved at plumpe saa ubehændigt ind i den, at han kun fremkaldte Konfusion og Forlegenhed; dette mærkede han da selv, fandt aabenbart Vanskelighederne uløselige og hengav sig derfor atter til sine egne Spekulationer. Moder skændte i Reglen paa ham bagefter: »Hvorfor gik du ikke hellere igen over i dit Værelse? Besøget var jo til mig. Du behøvede slet ikke at blive!« kunde hun sige, hvis han tilfældig var kommet ind i Dagligstuen, medens der var et eller andet

Besøg, som egentlig ikke gjaldt ham. »Jeg syntes, det var det venligste at blive«, svarede han da undertiden ganske troskyldigt og med et lille Anstrøg af stille Krænkelser, og vi maatte le af ham og hans misforstaaede Venlighed.

I Særdeleshed naar han var i Færd med et af sine literære Arbejder, kunde han til Tider være saa helt op over Ørerne optaget, at det kunde være meget vanskeligt for os at faa ham ud af den Tankekreds, han bevægede sig i. Aldrig var dette dog saa paafaldende, som medens han arbejdede paa sin Bog om Jakob Böhme. Fra den Periode har jeg Indtryk af ham som levende i en anden Verden; han var meget stille, og naar han talte, var det som oftest atter og atter om hin mærkelige gamle Mystiker; — det var næsten for galt, tillod jeg mig at synes.

Saa en Dag skulde vi have et lille Middags-selskab, og jeg gik og gøs ved Tanken om Fader faldende i Tanker ved Bordet og bagefter kun talende med en og anden af dem blandt Gæsterne, hos hvem han kunde vente Sympati og Forstaaelse for Jakob Böhme. — Det gik dog virkelig ikke an! der maatte gøres noget! Ved Frokosten — Fader sad dybt hensunken i sine Drømmerier — begyndte jeg derfor: »Far,

hvad skal vi more de fremmede med i Dag?«
— »More dem med?« spurgte Fader meget for-

H. I. Martensen

undret. »Hvad mener du med det?« — »Ja, jeg har nu tænkt, vi skulde lege »Fruens Penge«. — »Fruens Penge? Hvad er det?« — Fader var stadig uforstaaende, men et lille, forventningsfuldt Smil lyste op i Ansigtet, han ventede

aabenbart en eller anden Spøg. — »Du husker nok«, forklarede jeg, »det er den Leg, hvor der er forskellige Ord, man ikke maa sige, og det kan være forfærdelig svært!« — »Hvad er det for Ord?« kom det nu lidt mistroisk. — »Det er f. Eks. ja og nej og sort og hvidt, og Jakob — og — Men nu var Fader naturligvis helt med, og han brast i en godmodig Latter: »Tak skal du ha'! er den Leg virkelig saa svær?« — Men det hjalp. Han var munter og livlig ved Bordet, og — »Jakob« blev ikke nævnt, — det skulde da være een Gang sidst paa Aftenen, for da saa jeg Fader staa og tale ivrigt med en af Gæsterne henne i en Krog, næsten som om han holdt et Foredrag.

Mens han skrev sin Etik, læste han af og til, dog kun sjældent, et enkelt Afsnit for os Søndag Aften, men af hans Selvbiografi hørte vi adskilligt; særligt husker jeg den Aften, han læste »Fædrelandske Oplevelser«; vi var alle meget bevægede. — Han var saa glad, naar, som han udtrykte sig, han mærkede, at vi »syn-tes om det«, han havde skrevet, og at vi forstod ham.

Denne Glæde udsprang dels naturligvis fra hans Kærlighed til os, men dels ogsaa derfra, at der var intet, han satte mere Pris paa, end

naar »Kvinder og Lægfolk«, som man sagde i gamle Dage, kunde følge hans Tankegang og sagde ham Tak for, hvad han havde aabnet deres Øjne for. Gerne indlod han sig med dem om sine Skrifter, blot han mærkede aandelig Sans og Modtagelighed, og jo ældre han blev, jo mere attraaede han at kunne naa med sine Arbejder ogsaa til de ulærde og »smaa«. Men efter Udgivelsen af Etikken, der jo blev læst og paaskønnet langt uden for de akademiske Kredse, blev han sig først ret bevidst, hvilken Gave — og derved hvilken Opgave — han havde faaet til at kunne udvikle andre Menneskers Tænkemaade og udvide deres aandelige Horizont, fordi den faste, klare Form, han iklædte selv sine mest højtflyvende Tanker, gjorde dem tilgængelige for mange, der ellers ikke plejede at turde give sig i Lag med den Slags Læsning. — En Sommeraften ude i Skodsborg, hvor vi dengang laa paa Landet — det var 19. August, Faders Fødselsdag, og en lille Vennekreds var samlet hos os — sad jeg ude i Verandaen alene med min Veninde fra de tidligste Barndomsaar, Lizzie Rothe, og hun fortalte mig om den Glæde, hun havde haft ved Læsningen af Etikken, der var udkommet ikke lang Tid forinden, og hvor meget den

Bog havde givet hende. I det samme kom Fader ud fra Havestuen, hvor der sad nogle Gæster ved Tebordet; han gik uden at se os hen til Udgangen af Verandaen og stod der i Halvmørket og saa ud over Vandet. »Sig det til ham selv«, sagde jeg, »saa bliver han saa glad!« Men hun syntes, det vilde være ubeskedent. Saa kaldte jeg paa ham: »Kom, Far, saa skal du høre, hvad Lizzie siger!« Og jeg fik Ret: han blev glad! Han havde jo nok vidst, sagde han helt rørende, at han kunde skrive for de studerende. — »Men at jeg kan skrive saa klart, at ogsaa en lille ung Pige kan have Udbytte deraf, det var jeg ikke saa vis paa. — Tak, min kære Lizzie!« — Og den Glæde var sikkert den bedste Fødselsdagsgave, han fik hin 19. August.

Naar jeg nylig saa stærkt har udmalet hans Optagethed af sine egne Tanker, skylder jeg ikke mindre stærkt at betone, at denne dog aldrig var til Hinder for, at de, der havde noget virkeligt paa Hjerte, som de ønskede at meddele ham eller raadføre sig med ham om, kunde fange hans Deltagelse og Interesse. Det er tværtimod blevet sagt om ham, at han just i høj Grad forstod den sjældne Kunst at høre, som mange har saa svært ved. En gammel Dame fortalte

mig engang i Anledning af nogle forviklede Forhold: »Jeg talte forleden om dem med N. N. og vilde gerne høre hans Mening, men han afbrød mig hele Tiden, og det blev altsammen til lutter Vrøvl. — Men saa gik jeg til din Fader; han hørte opmærksomt paa mig uden at sige et Ord, før jeg var færdig; men da jeg saa havde forklaret ham det hele, tog han fat og slog lige ned paa Kærnen i det, og saa endte han med at sige: »Hvis jeg var Dem, vilde jeg gøre det — og det — og det!« Og det har jeg gjort, og nu er jeg lykkelig og vel færdig med den Sag«. — Ja, Væv og Uklarhed, det kunde han ikke med; med faa, rammende Ord forstod han altid i en Samtale at sprede alt sligt, idet han holdt urokkeligt fast ved det centrale i ethvert Emne. — Ofte krydrede han sin Tale med humoristisk Vid; han var overhovedet en stor Ironiker. Saaledes husker jeg en Ytring, han engang kom med om Birkedal. Denne fortæller i sine Livserindringer, hvorledes han en Dag, da han kom op til Martensen for at tale med ham om et eller andet kirkeligt Anliggende, gemytligt foreslog, at de hver skulde tænde sig en Cigar, og — hvis jeg husker ret — mener han, at denne Ligefremhed ikke ret behagede Martensen. — Dette er ganske rigtigt,

for da Fader umiddelbart efter Birkedals Besøg kom ind til os, fortalte han om dette Udslag af hans Formløshed og ironiserede derover. Han talte derpaa videre om Birkedals baade gode og mindre heldige Sider, fremhævede hans store Hjertevarme, men sagde i den Sammenhæng med meget Lune: »Han er som en stor Hund, der viser sin Kærlighed ved at springe op ad en med Poterne: den mener det godt, men det er ikke altid helt behageligt«. Dette Billede forekommer mig meget vittigt og samtidig paa ingen Maade blottet for godmodig Velvillie.

Af og til havde vi Besøg af den begavede og hjertensgode, men højst ejendommelige Gehejmeraadinde Hall, f. Brøndsted. Som oftest kom hun i et bestemt Øjemed, f. Eks. naar hun interesserede sig for en eller anden af Ansøgerne til et Præstekald og gerne ved sin Anbefaling vilde lægge et Lod i Vægtskaalen for ham. Naar Fader ikke viste sig tilbøjelig til at lade sig paavirke, var hun højlig utilfreds og udtalte aabenlyst sin Misfornøjelse med, hvad hun fandt Uretfærdighed og Snæversyn fra hans Side. »Farvel, Martensen« sagde hun en Dag, da hun og Fader efter en længere Samtale i hans Værelse kom tilbage til Dagligstuen, hun lidt rød

i Kinderne, han med en vis bestemt og tillige humoristisk Mine, »jeg vil nu gaa hjem og læse i Deres Etik; den er meget mere etisk end De selv!« og dermed satte hun et pudsigt, halvt vrissende, halvt bedrøvet Ansigt op, idet hun gav Fader Haanden til Afsked.

Ja, naturligvis var Etikken mere etisk end Fader selv! Hvor skulde det kunne være andet? Han vilde utvivlsomt selv villigt have indrømmet over for det Ideal, han der har opstillet, at han »ikke mente sig selv at have grebet det eller være fuldkommen, men at han jagede derefter, om han dog kunde gribe det!« Men aldrig har jeg set ham over for en eller anden Bestemmelse vige af fra det, han ansaa for Sandhed og Ret, om det saa gik nok saa meget paa tværs af den offentlige Mening og truede med at volde ham selv store Ubehageligheder og megen Modstand. »Man kender ikke Følgerne af sine Handlinger, og derfor skal man kun indlade sig paa det rigtige og rette og ikke gaa ind paa et falsk Kompromis, der i Reglen vil blive straffet, enten paa en selv eller paa ens Efterkommere«; disse Ord skal han have udtalt i Kirkekommissionen af 1868, men ganske tilsvarende Ord har jeg ofte ikke blot hørt af ham, men ogsaa set ham føre ud i Handling.

— »Dette mener De altsaa er det klogeste?« sagde engang en Præst til ham efter at have faaet hans Raad i en vanskelig Sag. — »Nej«, svarede Martensen, »om det er det klogeste, kan jeg ikke sige. Men jeg ved, at det er det rigtigste!« — Ligesom man i en Samtale med ham altid blev tvunget tilbage til det centrale, som man slet ikke fik Lov til at smutte bort fra for at skjule sig bag Udenværkerne, saaledes handlede han ogsaa altid ud fra bestemte Principper og Grundanskuelser. Men var man enig med ham i disse, kunde han godt være villig til adskillige Indrømmelser.

I sin snævre Familiekrede udtalte han sig i høj Grad uforbeholdent, i tryk Tillid til vor Diskretion, baade om forskellige Embedssager og om Personer. Man vil let kunne tænke sig, at det ofte var ham svært at samarbejde med de ret hyppigt skiftende Kultusministre, og hans Omtale af dem mindes jeg ogsaa som just ikke altid blid. Kvintessensen af hans Bemærkninger om dem indeholdes i nogle Ytringer af ham, som jeg ikke betænker mig paa at citere, da de i Forvejen foreligger trykte, nemlig i den Brevveksling mellem ham og hans nære Ven, Biskop Laub, der blev udgivet efter begges Død: »Anderledes er det nu engang ikke med disse

Ministre, der skyder op som Paddehatte, og af hvilke de fleste har lært deres kirkelige Begreber paa Rigsdagen og selvfølgelig er blottede for Principper og mangler de første og groveste Rudimenter for Kirkestyrelsen. Jeg har nu ved mit personlige Forhold til en lang Række Ministre haft Lejlighed til at overbevise mig om, hvor usigelig desorienterede Flertallet af dem har været.«

I denne Sammenhæng vil jeg gerne indskyde, hvilken uvurderlig Støtte han, just paa Grund af disse Vanskeligheder, havde i den udmærkede Departementschef i Kultusministeriet J. de Jonquières, der ved sit mangeaarige Arbejde deroppe var grundigt inde i alle kirkelige Anliggender, og som i alt væsentligt delte Martensens Anskuelse. Hvor ofte har jeg ikke hørt min Fader udtale sin varme Paaskønnelse af Jonquières og tillige sin Beundring for den Loyalitet, hvormed denne stillede sig til enhver af de forskellige Kultusministre. Hvor vanskeligt end Arbejdet under den ene eller den anden af dem kunde falde ham, havde Jonquières altid en sjælden Evne til at finde det bedste hos hver enkelt, og han bestræbte sig tillige altid for at meddele min Fader dette Syn.

Ogsaa Jonquières hørte til den Vennekreds,

mine Forældre samlede i deres Hjem, og han var begges trofaste Ven. En ædlere og finere Personlighed har jeg aldrig kendt. Efter min Faders Død vedblev han jævnlig at besøge os, og det var et levende Minde om svundne Dage, i mere end een Betydning, naar han traadte ind til os med hele sin ridderlige Anstand, sin fine og beskedne gammeldags Høflighed og sin rørende Hjertelighed.

* * *

Faders Læsning var udstrakt og mangeartet. I hans Bibliotek fandtes, foruden naturligvis en stor Mængde teologiske og filosofiske Værker, ogsaa et rigt Udvalg af historisk og æstetisk Literatur, dels vor egen, dels andre Landes. I de Aar, han arbejdede paa Etikken, blev hans Bogsamling yderligere stærkt forøget med en broget, højst forskelligartet Mængde Skrifter, baade videnskabelige og populære — lige til tyske Romaner. Han fik her mangt et godt Fingerpeg af sin Svigersøn, der mere og mere paa alle Omraader blev hans nærmeste og fortroligste Ven, og hvis alsidige Dannelse og Interesser og altid vaagne Sporsans satte ham i Stand til at henlede Faders Opmærksomhed paa,

hvad der i Literaturen, rundt om i de forskellige Lande, afspejlede sig af Tidens Rørelser, f. Eks. paa det sociale Omraade. Naturligvis laante Fader ogsaa mangt og meget paa de offentlige Biblioteker, og her havde han en fortrinlig Hjælp i sin Søn, der ved sin Stilling paa det kongelige Bibliotek med Lethed daglig kunde skaffe ham alt, hvad han ønskede blot flygtigt at gennemse. Men hvad der skulde læses grundigt, maatte han helst eje, blandt andet paa Grund af den Maade, hvorpaa han yndede at behandle Bøgerne: Han understregede helt igennem, ofte med skæve og klodsede Linjer, alt, hvad der særlig fangede hans Opmærksomhed; dertil kom mangfoldige Tegn og for andre næsten ulæselige Noter ude i Randen, og endelig yndede han at markere Stedet, hvor han sidst havde læst, ved at bøje Bladet skarpt om oppe i Hjørnet, det, man kalder at lave et »Æselsøre«. Forgæves havde Moder søgt at faa ham til at aflægge navnlig denne sidste Uvane; han fandt det ganske selvfølgeligt, at han gjorde sig det saa nemt som muligt, og dette faldt ham bekvæmest, selv om Bøgerne led derved: de var til for hans Skyld, ikke omvendt.

Een Bog var dog mere slidt og mere indstregt end nogen som helst af de andre; det

var det nye Testamente i Grundsproget. Gentagne Gange maatte det til sidst alt for medtagne Eksemplar afløses af et nyt, og Moder paatog sig da det store Arbejde omhyggeligt i dette at indføre alt det, som Fader i Aarenes Løb paa forskellig Vis havde anmærket i det tidligere.

Hans Skrivebord var altid fyldt — nej, overfyldt — med opslaaede Bøger, den ene oven paa den anden; det var en Del af dem, han havde Brug for til det Arbejde, han just var i Færd med. Det System, efter hvilket de laa — hvis der var noget System — kendte kun han selv, og det var Stuepigen strengt forbudt ved den daglige Rengøring at røre Skrivebordet; kun Moder fik Lov at støve det af; men Bøgerne maatte hun ikke flytte, knapt løfte, hvad hun jo gerne vilde, for at Afstøvningen kunde blive noget grundigere. Saa en skønne Dag endte det gerne med, at Bøgernes Mængde, der stadig tiltog, gjorde det komplet umuligt for Fader selv at finde Rede i det Kaos, han havde frembragt, og han kom ind i Dagligstuen med et Nødraab til Moder om at hjælpe ham med at skaffe Orden i Sagerne: »Der er aldeles ufremkommeligt ovre hos mig«.

Min Faders Ungdom faldt jo i vor poetiske

Guldalders Dage, og jeg har allerede antydet hans Kærlighed til vore Digtere fra den Tid. Ingen af dem kunde dog efter hans Mening lignedes med Oehlenschläger, af hvis Digte han endnu i sine sidste Aar kunde adskillige udenad. Han havde kendt ham personlig og skildrede ofte hans Skønhed og hans letbevægelige Sind, fortalte ogsaa undertiden morsomme Smaatræk om ham, f. Eks. om en Aften, da Oehlenschläger sad i Parkettet i det kongelige Teater, og Fader tilfældigvis havde faaet Plads ved Siden af ham. Men paa Rækken bag ved dem, kun nogle faa Pladser længere til Siden, sad Heiberg! Det var »Væringerne«, der blev opført. Af og til hørte min Fader Heiberg udbryde midt under Forestillingen i en anerkendende Tone: »Det er smukt! Det er virkelig meget smukt!« Men hver Gang mumlede saa Oehlenschläger rigtig indædt: »Ja, jeg skal smukke dig!«

Et af de sidste Aar, Fader levede, blev Oehlenschlägers »Yrsa« opført, efter at det havde hvilet i mange Aar. Dette interesserede Fader højlig. Han var for svag til selv at kunne komme hen og se det; men efter hans udtrykkelige Ønske var jeg der den første Aften, det blev spillet, og næste Morgen maatte jeg straks over til ham i hans Stue for at fortælle derom. Han

var ligefrem spændt paa at høre min Beretning, som jeg maatte gøre saa detailleret som muligt, men da jeg omsider naaede Stedet i sidste Akt, der, hvor Helge efter den rystende Afsløring af Olufs Hævn udbryder:

O min Broder! Fredegode Hroar i din Bøge-
skov!

Hil dig, du har valgt det bedste, fromme,
lykkelige Drot!

da fyldtes min gamle Faders Øjne med Taarer, noget, jeg næppe ellers kan huske at have set, og han sagde ganske stille: »Hvor er det dejligt!« Begejstringen fra Ungdomsaarene var endnu lige stærk og varm!

Af fremmede Digtere var det naturligvis i første Række Goethe, Schiller og Shakespeare, som han beundrede og stadig vendte tilbage til. Ogsaa Byron interesserede ham, og om ham og hans grænseløse Pessimisme drejede undertiden Samtalerne med Paludan-Müller sig. Han havde aldrig lært Engelsk, saa baade Shakespeare og Byron maatte han nøjes med at læse i Oversættelse; det samme gjaldt en tredie engelsk Forfatter, Walter Scott, hvem han elskede højt, en Kærlighed, der omfattede ikke bot Digteren, men Mennesket: W. Scotts Levnedbeskrivelse

ved Tyskeren Eberty havde han staaende paa en smal Reol ved Siden af sit Skrivebord, hvor de Bøger havde Plads, som han saa at sige altid læste i. Denne Biografi var han ved sit første Bekendtskab med den saa optaget af, at han bestandig i den Tid fortalte om den, naar han kom ind til os om Aftenen, og han formelig sørgede, da han kom til de Afsnit, hvor de store Ulykker vælter ind over Walter Scott. — Denne stærke Leven med de Mennesker, han læste om, var karakteristisk for ham. Saaledes var det f. Eks. ogsaa, da han i Sommeren 1869 læste det dengang nys udkomne »Jammersminde«. Eleonore Kristine Ulfeldt opfyldte hans Tanker tidlig og silde, og som med Walter Scott fulgte han hendes tunge Oplevelser med den dybeste Medfølelse.

* * *

I første Del [den almindelige Del] af den »kristelige Etik« kan man læse følgende: »Ingen anden Kunst har en saa umiddelbar Magt, ikke blot til at bevæge, oplive, men ogsaa til at berolige Sindet som Musikken. — — — Vi fornemmer, at et Lyksalighedens Land er kommet os nær, hvor Idealerne og ikke mindst vort

eget Hjertes — thi enhver, der forstaar at høre med Fantasien, kan i Musikken høre sine egne hemmeligste Ønsker, sin inderste Smerte og Lyst, sin Sorg og sin Glæde — klinger os i Møde som i en usynlig Opstandelse.« Den, der skriver saaledes, maa være en stor Elsker af Musik, derom kan ingen tvivle.

I sin Ungdom havde Fader selv spillet Violin, hvad han ogsaa fortæller om i sin Selvbiografi, og han opgav det kun, fordi hans Embedspligter og øvrige Arbejde lagde for stærk Beslag paa ham, til at han kunde holde sig i den nødvendige Øvelse. Sin Violin forærede han da til en ældre Ven, den saa musik- og overhovedet kunstinteresserede Konferensraad Holm, Departementschef i Finansministeriet, Fader til Historikeren, Professor Edvard Holm. I Konferensraad Holms Hjem dyrkedes meget Sammenspil, Kvartetter og deslige, hvor dels udmærkede Dilettanter, deriblandt nogle af Husets Sønner, dels professionelle Musikere gav herlige Sager til bedste. Af og til blev mine Forældre og jeg indbudt til at være med ved denne overordentlige Kunstnydelse, og undertiden blev da Faders Violin ogsaa taget i Brug, til hans store Fornøjelse.

Moder spillede smukt Klaver, ganske for-

dringsløst og uden særlig Færdighed, men med sandt musikalsk Foredrag, og deraf havde Fader megen Glæde. — Fra min Barndom husker jeg, at han engang imellem efter Middag kunde sige: »Jeg trænger til at høre nogen Musik. Hvad gaar der i Teatret i Aften?« Dengang var ikke den Mangfoldighed af Koncerter som nu, og med »Teatret« mentes i vort Hjem udelukkende »det kongelige«. Saa maatte vi have Avisen frem, og saa kunde det jo være saa heldigt, at der gik en Opera eller et Syngestykke, som han kendte og holdt af, hvorpaa Moder og han vandrede af Sted i Haab om endnu saa sent at kunne faa Billetter, hvad der ogsaa altid lykkedes. Den Komponist, han satte højest, var Mozart, og af dennes Arbejder var det igen Don Juan, som han fandt naaede op over alt det øvrige. Saa var der naturligvis Beethoven, Haydn, Mendelsohn, Weber og flere andre af de store tyske Komponister, men ogsaa fransk og italiensk Musik yndede han; Rossinis »Barberen i Sevilla« og »Wilhelm Tell« f. Eks. En Aften var jeg med ham henne at høre »Wilhelm Tell«; han var meget betaget, og til sidst under det store Slutningskor udbrød han ganske højt: »Det er mægtigt!« Boieldieus »Den hvide Dame« holdt han særligt af, og om Emnet gjorde han

gerne opmærksom paa, hvor fortræffeligt egnet det var til et Syngestykke paa Grund af, at det just er en Melodi, der frembringer Spændingen og Knudens endelige Løsning.

Den moderne Musik havde derimod ikke altid Faders Sympati. Jeg vilde engang overtale ham til at gaa hen og høre Operaen »Mignon«. At Emnet var taget fra »Wilhelm Meister«, interesserede og frastødte ham paa een Gang. Til sidst var han dog ved at give efter, da jeg uheldigvis kom til at nævne, at Operaen slutter med, at Wilhelm Meister og Mignon »faar hinanden«. »Det er aldeles rædsomt!« udbrød han, og dermed var Sagen afgjort: ikke for nogen Pris vilde han hen og se paa en saadan Profanation af Goethes Værk. Over for dette havde han for øvrigt paa adskillige Punkter sin stærke Kritik; kun Digtene i det beundrede han ubetinget, som han overhovedet fandt, at Goethe naaede højest i sine Digte. Om Faust sagde han, at den kun var et Fragment, — hvad jo for øvrigt ogsaa Goethe selv kalder den — og at den aldrig fra Goethes Haand kunde blive andet, begrundet i en Mangel i Digterens Livsanskuelse. — Da han engang raadede mig til at læse »Dichtung und Wahr-

heit«, fremhævede han: »Den gør en saa handlekraftig«.

Af vore egne Komponister elskede Fader Kuhlau og Weyse højest, men satte ogsaa stor Pris paa Gade og Hartmann, om han end ikke vilde gaa ind paa, at man stillede dem over de to førstnævnte. Til Gade kom han i personligt Forhold i 1874, da Bachs Mattæuspasion paatænkte opført. Gade kom i den Anledning op til ham for at forespørge, om Musikforeningen kunde faa Lov til at benytte Slotskirken, baade til Prøverne og til selve Opførelsen. Fader blev højlig interesseret, stillede sig meget imødekommende og havde forskellige indgaaende Samtaler med Gade om Bachs Musik, om Teksten og hele Indstuderingen. Han fandt fuld Forstaaelse hos Gade, der var en alvorlig Kristen, da han meget afgjort ønskede, at visse Partier af Teksten — og dermed selvfølgelig ogsaa af Musikken — burde falde bort som kun hørende hjemme ved Gudstjenesten og ikke ved en Koncert, selv om denne foregik i Kirken. — Fra den Tid kom Gade af og til som Gæst i vort Hjem; hans Elskværdighed og gøymtlig Livlighed var bedaarende. Engang, da han var forhindret i at modtage en Middagsindbydelse fra mine Forældre, gik han selv ud

i Entréen til Tjeneren, der havde overbragt den, og paalagde ham indtrængende »at hilse Bispinden og Biskoppen og bede dem endelig tænke paa ham igen en anden Gang«.

Ogsaa Hartmann kom undertiden i Bispegaarden, og Nytaarsdag aflagde han altid mine Forældre et Besøg. Hans fine, ædle Skikkelse, hans stiltfærdige, hjertelige Væsen vil ingen kunne glemme, der har set ham paa nært Hold. Jeg har hørt, at en gammel Pige, der i mange Aar tjente i hans Hus, altid sagde om ham: »Professoren er ligesom en Kirke!« og dette forekommer mig en rigtig god Betegnelse for det rene, harmoniske Indtryk, han gjorde.

* * *

I sin Selvbiografi fortæller min Fader om to Udenlandsrejser, han foretog sammen med Moder og mig; men skønt vi paa disse opholdt os i forskellige overordentlig naturskønne Egne — paa den første i Schweitz, paa den sidste paa Grænsen af Bayern og Tyrol — indlader han sig saa godt som ikke paa at skildre disse herlige Steder, men fortæller næsten udelukkende om Mennesker og menneskelige Forhold. Heraf maa man dog ikke slutte, at han ikke brød sig

om Naturen. Selv motiverer han i Bogen sin Tavshed paa dette Omraade dels med sin personlige Mangel paa Evne til den Slags Skildringer, dels med den Paastand, som dog næppe vil have alles Sympati, at Naturen overhovedet ikke kan fremstilles med Ordet og Pennen, men at dette maa overlades til Maleren. — Enkelthederne i et Landskab interesserede han sig ganske vist ikke for, og da han var noget nærsynet, lykkedes det kun sjældent for Moder og mig at faa ham til at opfatte, hvad vi gerne vilde henlede hans Opmærksomhed paa. Men Helhedsindtrykket, Stemningsbilledet derimod kunde han i høj Grad henrives af, og saa kunde han ofte udbryde i nogle Strofer af et af de Digte, hans glimrende Hukommelse gemte saa mange af. Hvor ofte har jeg ikke en Sommer, vi boede ude i Smidstrup mellem Rungsted og Vedbæk, paa vore Eftermiddagsture ad Markvejene hørt ham recitere Brudstykker af »Rungstedes Lyksaligheder«, »hvor Mejerer synger blandt gyldne Dynger«, eller et nu næppe kendt Mindedig af Oehlenschläger over Thomas Thaarup, hvori det hedder:

Og medens Fiskerlejet staar
paa Danerkyst ved Havets Tang,
og mens en Baad i Bølgen gaar,
forglemmes ikke Ewalds Sang.

Men heller ej forglemmes din,
o Thaarup, den skal aldrig dø,
saa længe Luft ved Leens Hvin
faar Krydder af det friske Hø!

De sidste Linjer gælder næppe mere; hvem kender nu Thaarup og hans Sang? Men unægtelig kan man snart ogsaa sige: Hvem kender nu Leen og dens Hvin? — Leen benyttes jo saa yderst sjældent nu om Dage — saa for saa vidt har Oehlschläger næsten faaet Ret i sin Spaadom.

Det var sit eget Lands Natur, han elskede højest. I Bjergegne, hvor meget han end til en Begyndelse imponeredes af deres Storhed og Pragt, længtes han dog ret snart efter de bølgende Sletter og efter Havet med den vide Horizont — ja, den vide Horizont, den var det særlig, han savnede: han følte sig som indestængt af de høje Bjergvægge; og da han i Forsommeren 1876 brugte en Badekur i Reichenhall, skrev han hjem: »Vi er her »im Felsen eingeschlossen!« «

Hver Sommer plejede vi at tilbringe nogen Tid et eller andet Sted paa Landet, i Reglen ved Kysten. Vi flyttede derud i Begyndelsen af Juli, naar Fader rejste til Landemodet i Roskilde og umiddelbart efter dette paa Visitats. Naar han var færdig med denne, kom han ud til os, men i min tidlige Barndom, blev han kun en Uges Tid derude; saa længtes han tilbage til sit Arbejde i København og rejste altsaa hjem, og Følgen var naturligvis, at i det højeste nogle Dage senere fulgte vi efter, til Moders store Sorg, da dette Landophold for hende var noget af Livets største Lyksalighed. Men med Aarene fik ogsaa Fader mere og mere Smag for Landlivet, og hertil bidrog meget, at han opdagede, i hvor høj Grad hans literære Virksomhed fremmedes derude i de lange, rolige, uforstyrrede Sommerdage. Saa tog han sig en rigtig »Ferie«, kaldte han det, det vil sige Ferie fra sine Embedssager, for ellers arbejdede han netop stærkt og intensivt i den Tid. Han blev da gerne hos os til lidt ind i September, da han atter rejste paa Visitats. At sidde ude i det Fri syntes han ikke om; men han holdt derimod meget af at have et Værelse med aabne Havedøre; saa kunde han gaa lige ud i Haven, vandre op og ned i Gangene, vende

tilbage til Skrivebordet, lidt efter rejse sig paa ny, maaske denne Gang nøjes med at blive staaende i den aabne Dør — undertiden ret længe — og med et drømmende Udtryk se ud over de gule og grønne Marker og den mørkladne Skov bagved: jeg tænker her paa et bestemt Sted, et lille Hus paa Ordrupsvejen, »Elida« hed det, hvor vi boede i to Somre, og hvor Fader var saa glad, særlig netop over den fri, landlige Udsigt over mod Ordrups Krat.

Men han var saare lidt naturkyndig, paa nogle Omraader saa lidt, at han næppe vidste Navnene paa de almindeligste Planter. Den sidste Sommer, Fader levede, boede vi i Vedbæk. Hans ældste Dattersøn, Hans Martensen Larsen, fulgte ham hver Morgen paa en Spadsere-tur, og Drengen maatte da, ifølge sin Bedstefaders Ønske, plukke Blomster paa Grøftekanten og fortælle ham om deres Navn og Art. Bag-efter vilde Fader, at disse Blomster skulde lægges hen paa hans Skrivebord, og man kunde da undertiden senere paa Dagen se ham sidde med dem i Haanden og med stor Opmærksomhed betragte hver enkelt af dem. Da min Søster en Dag besøgte os, blev hun meget forundret ved at se en Del Markblomster ligge paa Skrivebordet, hvor Fader ellers ikke taalte noget over-

flødigt og uvedkommende, men da jeg fortalte hende Grunden, blev hun helt rørt, og rørende var det i Sandhed ogsaa at se ham sidde der saa optaget af sine Blomster:

Det mindste Græs jeg undres paa
i Skove og i Dale;
hvor skulde jeg den Visdom faa
om det kun ret at tale!

Saadanne Tanker var det vel nærmest, der kom op i ham.

BLANDT vore yngre Digtere — yngre i Forhold til Fader selv — var Holger Drachmann en af dem, han tidlig var blevet opmærksom paa og ventede noget af; en kort Tid stod han endog i personlig Forbindelse med ham. Drachmann befandt sig i Sommeren 1899 paa den Egn, hvor Fader just visiterede og boede i Præstegaarden. Mig forekommer det, Fader bagefter fortalte, at Drachmann, hvem han i Forvejen ikke kendte personlig, havde besøgt ham der, men en Ytring i det ene af Drachmanns nedenfor aftrykte Breve kan nærmest fortolkes, som at den unge Digter har været indbudt til Præstegaarden og der er kommet til at tale med Fader. Dog dette har mindre at sige. — Om Efteraaret maa Drachmann være rejst til Paris, og herfra skriver han saa:

Decbr. 77.

Til Hs. Excellence Biskop Martensen.

Det er i Deres Højærværdigheds Egenskab af Formand for »Selskabet for de skønne Vi-

densker», at jeg herved ærbødigst henvender mig til Dem med en Anmodning.

Det har været mig kært og smigrende at høre, gennem mit Hjem, den Interesse, hvormed Deres Excellence har modtaget mine sidst udkomne Bøger »Derovre fra Grænsen« og »Sange ved Havet«. Da der ved denne Lejlighed, gennem nogle af Pressens Blade, som ligeledes har ydet mine Evner og Anstrengelser Anerkendelse, er faldet den Ytring, at jeg netop befinder mig i en Krise, saa kan jeg ikke andet end paa min Side tage Udtrykket op og understrege det. Jeg er som Forfatter, og selvfølgelig som Menneske, i en Krise, og jeg kan trænge til al den uafbrudte Arbejdsro og Tid, som Udviklingen i en saadan Periode kræver.

Deres Højærværdighed ved selv, som Forfatter og som Menneske, noget herom.

Som dansk Forfatter og som udelukkende Forfatter vil jeg, især da mine fysiske Kræfter siden min Sygdom i Italien ikke altid staar mig saa aldeles bi, være nødsaget til at sprede mig over Punkter, som kun kan fjerne mig fra mit bedste og egentlige Arbejde. Det vil netop nu være mig af Vigtighed, om en liberal Understøttelse fra ovennævnte Selskab kunde sætte mig i Stand til under et forlænget Ophold i

Udlandet, og i den sydlige Del deraf, under Iagttagelsen af de fornødne Hensyn til mit poetiske Arbejde og min Sundhed, at indfri i en værdig Skikkelse de Forfatterløfter, jeg selv har givet, og stadfæste de Forventninger om en frodig, sund og mandig Udvikling i mit Liv og i min Kunst, som man nu fra saa forskellige Sider og med saa stor Enstemmighed knytter til mit Navn.

I Haab om, at Deres Excellence vilde tage dette under gunstig Overvejelse i Egenskab af Deres Stilling som Formand for ovennævnte Selskab, ikke mindre end i Egenskab af Deres Stilling til den danske Litteratur, og melde mig Deres Svar i saa Henseende

undertegner jeg mig
med Højagtelse

Deres
ærbødige
Holger Drachmann.
p. t. Rue de Seine 20.
Paris.

Paa dette Brev fik Drachmann følgende Svar. Koncepten til baade dette og det næste Brev fra Martensen fandtes blandt dennes efterladte Papirer sammen med de to Breve fra Drachmann.

København 29. Dec. 1877.

Hr. H. Drachmann.

I Anledning af Deres Henvendelse til mig i min Egenskab som Formand for Selskabet for de skønne Videnskaber beklager jeg at maatte meddele, at dels er vore Midler meget smaa, dels har vi for Tiden intet at disponere over.

Personlig maa jeg takke Dem, fordi De saa venligt har tilsendt mig Deres sidste Arbejder. »Derovre fra Grænsen« har interesseret og glædet mig og har, vistnok med Rette, fundet almindelig Anerkendelse. Men ikke har jeg i samme Grad kunnet glæde mig over Sangene ved Havet. Hvor meget smukt og malerisk jeg end finder i det enkelte, bekender jeg dog, at jeg i disse Sange mere har fundet Havets end det menneskelige Hjertes dybere Bevægelser. At det sidste Digt -- »ved Skarritsøen« — der slutter: »herpaa jeg lever — og paa det jeg tror«, ikke har kunnet tiltale mig, behøver jeg næppe at sige. Men skal jeg være oprigtig, da vilde jeg ønske, at De i Stedet for at offentliggjøre saadant, helst i Stilhed havde druknet dette Barn af Deres Muse i Skarritsøen, straks efter Fødselen. En saa overfladelig Optimisme er virkelig ikke den nye »Livets Poesi«, hvortil vi trænger. Det er gammel og velbekendt Epi-

kuræisme, De her byder os som det, »hvorpaa De lever og tror«, og hvormed De forgæves søger at værgе Dem mod Pessimismen.

De viser mig den Tillid at udtale for mig, at De, som Forfatter og Menneske, befinder Dem i en Krise. Gid det i Sandhed maa forholde sig saaledes! Ingen vil kunne frakende Dem poetiske Midler, men hvad der fattes Dem, er et Maal, et Indhold, en Livsanskuelse, i hvis Tjeneste Deres Midler kunde finde en værdig Anvendelse. Maatte det gives Dem fra den naturalistiske Vildmark at finde Indgangen til den moralske Verden og der at grunde Dem en Bolig for Aanden! Maaske »Derovre fra Grænsen« tør betragtes som et Tegn paa, at De befinder Dem paa Vejen dertil. Hvad der har forskaffet dette Arbejde den gode Modtagelse, saa godt som hos alle, er aabenbart det etiske Moment deri, Fædrelandskærligheden, der tolkes med Kraft og Varme. Maatte det gives Dem at trænge videre frem paa denne Vej og at tolke end større Ting end disse.

Bliv nu ikke vred for denne aabne Udtalelse, men modtag den hellere som en velment Nytaarshilsen fra Fædrelandet. Naar man nærmer sig til mig med Tillid, anser jeg det for min Pligt at være oprigtig. Kommer De til

København, skænker De mig maaske et Besøg. Men skriver De mig til, maa De ikke kalde kalde mig Excellence, da dette høje Prædikat ikke tilkommer mig.

Venligst H. Martensen.

Rue de Seine 20.

Paris.

31. Decb. 1877.

Deres Højærværdighed Biskop Martensen.

Jeg beder Dem tilgive, at jeg, foranlediget ved Venligheden og Aabenheden i Deres Svar, sender Dem disse Linjer saa umiddelbart ovenpaa Deres. Jeg tør forsikre Dem, at det er noget, som sjældent sker for mig; hvis De finder Dem noget overrasket derved, maa Venligheden i Deres Linjer selv bære Ansvaret som Ophavet.

Tillad mig, forudskikket, at sige, at jeg med Hensyn til den forrige Anvendelse af Titelpredikatet antog, at Deres høje Rang havde en tilsvarende Titel. Jeg har jo her ikke nogen Adgang til Statskalenderen og skrev kun, som jeg troede. Hvad Spørgsmaalet om Andragendet til »Selskabet for de skønne Videnskaber« angaar, da var dette mig ingenlunde det magt-

paaliggende i min Henvendelse til Dem. Jeg troede at skyldte mig selv og mine literære Anstrengelser et saadant Andragende for — muligén — at støtte mit Arbejde. Min Gerning i den danske Litteratur vil gaa sin Gang med eller uden offentlig Støtte; jeg har aldrig, i Tillid til mine Kræfter, dvælet længe ved denne Side af Sagen eller ved Bekymring herfor, jeg skal heller ikke dvæle herved nu.

Min Henvendelse til Deres Højærværdighed i forrige Brev, ligesom denne Gang, skyldes den Interesse, af mere og mindre usammensat Art, som De har udtalt over mine Arbejder, dels til min Fader, dels for mig selv igennem den Samtale ude paa Landet, hvor jeg, om end kun flygtigt, havde den Ære at være i Deres Selskab. Jeg føler nu, at jeg ikke burde have blandet disse to Dele sammen, en Henvendelse til Dem i et Forretningsanliggende og en Tak til Dem, fordi De ad æstetisk Vej havde udtalt Dem anerkendende i den æstetiske Værd-sættelse af et yngre Arbejde af mig, saa vel som af dette sidste. Jeg vilde ønske, at hvad jeg havde paa Hjerte sidst lige saa vel som nu havde fundet sit Udtryk i den Skrivelse, som desværre begyndte saa officielt — ifølge sin Karakter — at den drog mig selv bag efter sig.

i Retning af det officielle. Paa denne Maade havde jeg allerede sagt Dem, hvad jeg her ikke kan tilbageholde, og hvad jeg beder Dem være overbevist om savner enhver Karakter af Pludselighed, skønt det maaske maa forekomme Dem saaledes ved mit øjeblikkelige Gensvar.

De har selv fremdraget denne Antydning i mit Brev om »Krisen«. Jeg befinder mig i den. Beviset herfor er maaske, at jeg henvender mig til Dem. Jeg vilde i hvert Fald, om De end havde ytret nok saa megen, og større, Interesse for mine æstetiske Bestræbelser, ikke have paa-trængt mig Dem med disse Linjer, saaledes som jeg desværre frygter for, at De optager det — hvis der ikke havde været noget andet.

Jeg har sjældent kunnet bøje mit genstridige Knæ for noget, end sige for nogen. Jeg beder Dem, Hr. Biskop Martensen, ikke for meget at tænke Dem mig som et af vor Tids Mennesker, der igennem Refleksioner, ad rent intellektuelle Kampe, er gaaet eller vil gaa frem til sin Livs-anskuelse, sit faste Holdepunkt. Jeg har kun alt for megen Kærlighed for Renaissancen, som Kunstner, til at jeg ikke skulde, i klar Forstaaelse med dens Natur, kunne anvende en af dens Typer som Karaktermærke for mig selv. Jeg passer som en Hund i et Spil Kegler til vor

Filosofi, til vore tænkende Aanders, baade de positives og de destruktives, Spekulation, og iblandt de Resultater, som denne Tænkning giver. Jeg føler mig kun altfor ofte saa isoleret ved stedse at fornemme mig selv som en Levning, en »Oversidder« fra hine Tider, hvor det fysiske Initiativ hvert Øjeblik faldt det aandelige i Vejen. Legendernes Billeder, hvor de halvt hedenske Pantheister, med hele deres barnlige Tilbedelse af Naturen som Dele af dem selv og paa samme Tid som hele det store Forsyns opløste Bestanddele, med deres Tumlen under aaben Himmel, paa Søen, i Skovene, stolende paa deres Mod og deres Vaaben — disse Skikkelser, som midt i deres Drifter og Lidenskaber, opretholdte ved Troen paa deres Mod og Styrke [deres egentlige Guder] pludselig føler sig grebet og lammet, ydmyge og ringe, ved en udefra tiltrædende Magt — saadanne Skikkelser passer for mig. Jeg har — det er ikke kun æstetisk Tale, naar jeg har besunget det — endnu noget af den store Naturs Ammemælk i mig. En af den feudale Tids stærke Mænd, der pludselig føler sig givet i en Kvindes — og vel at mærke en barnlig troende Kvindes Haand; eller en Kristoforus, eller en Paulus: det er mine Idealer. Jeg har aldrig kunnet

vente mig, som meget klarere Hoveder, under Selvprøvelse, med Bøgernes hinanden modstridende Vidnesbyrd for Øje, at skulle arbejde mig møjsommeligt op og frem. Jeg har været et Friluftsmenneske, en urolig Pantheist, der har sejlet og holdt Vaabenøvelser og rejst og fægtet og spillet paa mit Instrument. Jeg har været og er vel til Dels endnu en Pantheist. Der er dog altid Muligheder, ja der i allerhøjeste Grad Muligheder herudfra. Jeg hader al fladbundet Optimisme, og jeg er ingen Epikuræer. Dertil er jeg for virksom, for bestandig brændende, for troende, med for megen ideel Trang. Jeg har vidst, at naar der en Dag kom et Barn, eller en Kvinde, der trods alle mine glimrende og forførende Egenskaber holdt hele sin barnlige Tro frem for mig og sagde: Dette er Betingelsen, hvad enten du »giver« dig før eller senere! — saa vilde jeg bøje mit genstridige Knæ og i hvert Fald begynde.

Jeg er blevet slaaet til Jorden; jeg er blevet kastet omkuld. Jeg har værget for mig med alle mit gode Hoveds Spidsfindigheder, med den saakaldte »Fornuft«, med alt. Men der er noget, jeg ikke kan komme over, og jeg ligger nu og brydes og arbejder med mig selv, og det raaber ud af mig gennem hundrede Munde, om

end jeg foreløbig sætter Skrigene om paa smukke Rim med hele Naturdithyrambikerens Iver for at fastholde »Skønheden og Glæden«.

Paa et saadant bevæget Punkt gik jeg i For-aaret over til Dybbøl. Resultatet foreligger. Om jeg var kommet derover for to Aar siden, da vilde jeg næppe have set Alvoren derovre, som jeg har gjort. Hvad »Skarritsøen« angaar — jeg gør ingen Undskyldninger — men det er langt fra mit sidste Ord, selv om det staar sidst i Samlingen. Det er ikke godt som Digt, det er heller ikke klart, og det er som sagt ikke mit sidste Ord. Jeg vilde ramme den Schopenhauerske Filosofi deri; men Slaget slog mig selv paa Munden. Jeg lod det sætte i Samlingen af min gamle Lyst til at trodse imod. Thi det havde alt været trykt et andet Sted og havde faaet sit Tilsvar, som ikke forekom mig ganske ærligt.

Jeg er som sagt i Krisen. Jeg frygter ikke for, at jeg ikke skal føre den igennem. Jeg anraaber ikke om nogens Hjælp og allermindst om materiel Bistand. Jeg har min Hjælp, hvor jeg kun kan faa den fra, og hvor den netop ved sin store Uegennyttighed kan kalde alle mine Kræfter i Vaaben. Men jeg beder Dem, Hr. Biskop Martensen, for saa vidt som De

føler, at De har med en alvorlig Mand at gøre, at fastholde Deres Interesse for mig og støtte mig med Deres Velvillie, selv om det maaske ved Lejlighed skulde komme til at se lidt broget ud. Jeg er ikke sluppet let ind i denne Knibe; jeg forlanger heller ikke at slippe let ud af den. Jeg beder Dem blot med et Par Linjer, at meddele mig den rigtige Modtagelse af dette Brev, og jeg beder Dem om Tilladelse til ved given Lejlighed at turde skrive Dem endnu en Gang til.

Med Højagtelse Deres meget ærbødige
Holger Drachmann.

København 5. Januar 1878.

Hr. H. Drachmann!

Den Maade, hvorpaa De har besvaret min oprigtige Udtalelse, har kun kunnet glæde mig, og hvad De udførligen skriver om Deres indre Liv og aandelige Charaktermærker, har vakt min Deltagelse, om det end ikke paa alle Punkter er mig ganske klart. Naar De som Idealer, der foresvæver Dem, nævner en Kristophorus, en Paulus, kan jeg kun sige: Hold fast! disse Skikkelser ligger ganske uden for Pantheismens Muligheder, til hvilke De synes at have en util-

børlig Tillid. Hvad kan Muligheder dog hjælpe, der alle er bundne i den blinde Nødvendigheds Baand? Kun Friheden har de sande Muligheder, ved hvilke man, fremfor alt som Menneske, kan komme videre.

Skønt De, der betegner Dem selv som »slaaet til Jorden og kastet omkuld«, ikke frygter for, at De ikke skal føre Krisen igennem og ikke anraaber nogens Hjælp — heller ikke nogen højere Magts? — vedbliver jeg dog at ønske, at det maa gives Dem at oprejses og gennemføre Krisen til en god Udgang! Min Interesse følger Dem, og skønt jeg selv kun er en daarlig Korrespondent, modtager jeg gerne et Brev fra Dem, naar De ved given Lejlighed maatte ville skrive mig til.

Venligst

H. Martensen.

Drachmann benyttede sig efter sin Hjemkomst af Faders Opfordring og besøgte ham flere Gange; men saa skete det ikke usædvanlige hos den saa hyppigt svajende og skiftende Digter, at han indtraadte i en ny »Krise«, som var af den Art, at min Fader tog Afstand fra ham.

Længe efter — det var nogle Aar efter Faders Død — traf jeg i et Selskab sammen med Drachmann. Da han hørte mit Navn, kom han hen til mig, omtalte Fader med den største Beundring og Ærefrygt og sagde tilsidst helt bevæget: »De ved ikke, hvor hans Død har smertet mig — nu, da jeg føler, at jeg igen turde komme til ham!«

Disse Ord var utvivlsomt varmt og oprigtigt ment.

Drachmann var naturligvis langt fra den eneste urolige Sjæl, der nærmede sig Fader; der var adskillige søgende og kæmpende Mennesker fra forskellige Lejre, Mænd og Kvinder, der kom til ham med deres Tvivl og Refleksioner og udtalte sig for ham, og han havde stor Sympati for de ærligt søgende og hørte paa dem med den indgaaende hjertelige Forstaaelse, som netop de Mennesker trænger til; han havde jo selv søgt og fundet gennem Kamp.

En af dem, der saaledes henvendte sig til ham, var Professor S. Heegaard. Han havde ikke før haft nogen personlig Forbindelse med ham, men indfandt sig uventet hos ham en Aftenstund. Deres Samtale trak saa længe ud, at jeg, da det var blevet langt over Tetid, blev sendt over for at recognoscere, hvorledes det

forholdt sig, og hvem den Nikodemus var, der aldrig syntes at ville gaa. Min Fader vinkede blot afvisende med Haanden og kom først en god Stund senere ind til os, stærkt optaget af Heegaards Besøg. Men dette første blev Indledning til en Række lignende, dog efter nogen Tid med den Forskel, at Fader tog Heegaard med over til Tebordet, hvor der udspandt sig Samtaler af en anden Karakter end i Studereværelset, men altid meget fængslende og for Heegaards Vedkommende ført med stort Liv og Lune. Han udtalte sig paa en morsom ligefrem Maade om den Nydelse, han følte ved disse Aftener, kunde undertiden række og strække sig som af Velvære, gnide sig i Hænderne og udbryde i et langtrukket: »A—h!« — »Dette her kalder jeg at leve!« sagde han engang. »Der er ingen Steder, jeg føler mig til Mode som her!«

»Martensen er unique!« fortæller Stiftsprovst Jacob Paulli i en Artikkel i »Kirken og Hjemmet«, at Heegaard engang sagde til ham: »Jeg modsiger ham tit, ikke fordi jeg er uenig med ham, men blot for at høre hans glimrende Gendrivelse af mine Argumenter.«

Dog Heegaards religiøse Standpunkt vedblev at være uklart; Forholdet blev fjernere, og til-

sidst — saa vidt jeg ved, fremkaldt ved en offentlig Tilkendegivelse af antikristelige Sympatier fra Heegaards Side — trak Fader sig tilbage, og i nogle Aar saas de ikke. Saa kom den Tid, da Sygdom og store Sorger brød ind over Heegaard; og Fader besluttede nu at gaa ud og besøge ham paa Fasångaarden, hvor han dengang boede. Han kom dybt bevæget tilbage. Heegaard var bristet i Graad, da han saa Fader træde ind, og de havde havt en lang og god Samtale. I den udtalte Heegaard: »Nu har jeg erfaret, hvad De altid hævdede, at Troen er en Viljessag!«

Men de gamle Aftenbesøg blev aldrig genoptaget; slikt magtede Heegaard ikke mere: hans Helbred var nedbrudt. — Kendt i vide Kredse er jo det gribende Vidnesbyrd, han aflagde i Forordet til anden Udgave af sin Opdragelseslære, at »naar det mørkner for Blikket, og alt Haab synes ude, saa gives der kun een Ankerplads: den enfoldige Kristentro.«

JEG har ved Skildringen af vort daglige Liv omtalt den store Præcision, hvormed alt i Hjemmet foregik, og hvorledes Fader selv gav det første Eksempel hertil. Men ingen Regel uden Undtagelse: Naar Fader paa den Tid, han plejede at gaa sin Tur før Bordet, meddelte, idet han passerede Dagligstuen: »Jeg gaar ud til Fruen«, saa var det Signalet til en Melding ude i Køkkenet om, at Middagen skulde udsættes paa ubestemt Tid. — »Fruen«, det var nemlig Fru Heiberg, som kaldtes saaledes baade paa Teatret og i hendes nærmeste Vennekreds, fordi hun som Etatsraadinde ifølge Rangforordningen var den eneste Skuespillerinde, der havde Ret til Fruetitelen; alle de andre var og kaldtes dengang slet og ret Madammer og Jomfruer. Dels boede Fru Heiberg nu helt ude i Rosenvænget, dels blev Besøget ofte langt, da en Samtale med hende var saa interessant, at den ikke lod sig afbryde af Hensyn til Middagsmaden.

Venskabet mellem Heibergs og min Fader

gik langt tilbage. Mange vil kende dets første Oprindelse, da baade Fader og Fru Heiberg i deres Selvbiografi har skildret hin Dag nede i Paris, da de mødtes første Gang og var sammen fra Kl. 12 om Formiddagen indtil Midnat, saa at Faders Rejsefæller havde været fulde af den største Uro og Bekymring for, hvad der kunde være tilstødt ham, den ellers saa paa-lidelige og punktlige unge Mand.

Men det blev ikke sidste Gang, Fader lod vente paa sig, naar han var hos Heibergs. Værst har dog aabenbart den Gang været, som min Moder saa ofte har fortalt mig om: Det var den første Vinter, mine Forældre var gifte; en Aften skulde de efter Indbydelse ud til Heibergs, der boede paa Søkvæsthuset ude paa Christianshavn; men Moder havde et eller andet lille Ildebefindende og kunde ikke gaa med. Hun havde ikke været der før, kendte derfor ikke Husets Skik, og uheldigvis var det ikke faldet Fader ind at vare hende om, at det sand-synligvis vilde trække længe ud, før han kom hjem. Moder blev derfor siddende oppe for at vente paa ham. Aftenen gik hen, og hun lod Pigen gaa i Seng; der blev koldt og derved uhyggeligt i Dagligstuen. Klokken blev eet; den blev to, og Moders Angst var efterhaanden

grænseløs; ligesom i sin Tid Vennerne i Paris tænkte hun sig ind i alle mulige Ulykkestilfælde — saa, endelig, henad halvtre kom Fader, rigtig vel til Mode og opfyldt af alt det interessante, der havde været paa Tale i den lille, aandfulde Kreds derude, men Moder, skønt lykkelig ved at se ham uskadt, brast i Graad efter den langvarige Spænding, og Fader var i lange Tider meget angerfuld over sin Tankeløshed.

Navnet Heiberg hører til mine tidligste Erindringer, dog, skønt jeg ofte maa have set ham i Bispegaarden, har jeg ingen som helst Minder om ham, før Sommeren 1860, da mine Forældre, mine Søskende og jeg tilbragte en Maanedts Tid som Heibergs og hans Hustrus Gæster nede paa Herregaarden Bonderup. Han staar for mig som en fin, ældre Herre med en gammelagtig Holdning og Gang, en noget skarp Rødme paa Kinderne, straalende Øjne og et venligt, men tillige lidt satirisk Smil. Han var meget spøgefuldt over for mig lille Pige; en Dag fik vi til Dessert nogle vidunderlige hjemmebagte Kager; over for disse udfoldede jeg en saa stor Appetit, at Fru Heiberg foreslog, de skulde opkaldes efter mig og hedde Josephas Kager. Hertil bemærkede Heiberg, at han syntes, Formen Josephæ Kager var finere, men jeg, der

kun var 8 Aar gammel, forstod ikke denne Genitivform og opfattede hans Vittighed, der vakte almindelig Latter, som en Hentydning til mine mangelfulde Aandsevner — mente med andre Ord, at han ansaa mig for et lille »Fæ«.

Heibergs og Faders Samtaler gik naturligvis langt over min Horizont; et og andet bed sig dog fast, deriblandt noget, som en Tid forvoldte mig en vis Begrebsforvirring. Ofte hørte jeg dem nemlig nævne en Mand, der hed Hegel, og saa meget fattede jeg: han var tysk og længst afdød. Man tænke sig derfor min Undren, da Fader en Dag fortalte, at han kort før sin Afrejse fra København havde mødt ham paa Gaden og talt med ham, og at han vilde hen i Klareboderne for at træffe ham der, saa snart vi kom hjem fra Bonderup. Det var meget besynderligt, syntes jeg, for Hegel var jo død, det havde jeg da ofte hørt, men jeg spurgte ikke om Forklaring, for jeg følte mig noget trykket ved det Stempel, der var sat paa mig ved Josephæ Kagerne, og først efterhaanden og ret langsomt gik Forskellen mellem Filosofen i Tyskland og Forlæggeren i Klareboderne op for mig. — Men man ser uomtvisteligt heraf, hvad der endnu dengang var et hyppigt Samtaleemne mellem de to Hegelianere. — Om Aftenen

mindes jeg, at Heiberg undertiden ret tidlig forlod de andre i Havestuen og gik op i en stor Sal ovenpaa for at kigge Stjerner. Mine Søkende gav han sig meget af med; min Broder var 20, min Søster 18 Aar, og de formelig tilbød ham; hele deres Liv stod dette Ophold paa Bonderup for dem i et enestaaende, vidunderligt Skær.

Umiddelbart efter vor Afrejse blev Heiberg syg; temmelig snart tog Sygdommen en alvorlig Karakter, og han døde om Natten den 25. August.

Stor Sorg vakte Budskabet herom hos Vennerne i Bispegaarden. Begge mine Forældre rejste meget hurtigt en Dag fra Morgen til Aften ned til deres bedrøvede Veninde, og ikke længe efter tog Moder derned, kun ledsaget af mig, og forblev nogen Tid hos hende i den store Ensomhed. Forholdet blev nemlig ikke i nogen Maade fjernere efter Heibergs Død, tværtimod, jeg tør sige, at det baade fra Fru Heibergs og fra mine Forældres Side blev med Aarene stadig inderligere.

At Johanne Louise Heiberg indtager en fremragende Plads i sin Tids Aandsliv herhjemme, vil næppe nogen benægte. I en næsten enestaaende Grad har hun været Genstand for begejstret Beundring og Hyldest. Baade som den

geniale Skuespillerinde og som det højst ejendommelige og interessante Menneske har hun henrevet en hel Tidsalder. At hun ogsaa har haft Modstandere og det endog ret bitre, og at hun ved sine literære Arbejder, navnlig da ved sin store Selvbiografi, udgivet efter hendes Død, har faaet endnu flere, er noksom bekendt. Tidlig, ja lige fra min første Ungdom har det ogsaa staaet mig klart, at om hende gjaldt, mere end om de fleste, Heibergs bekendte Ord i »En Sjæl efter Døden« om Oehlenschläger: »Stor i Fortrin, stor i Fejl«. Hendes Natur var ikke saa lidt sammensat. Men efterhaanden er det, som om Kritikken mere og mere ensidigt har kastet sig over hendes Fejl, i Særdeleshed i den sidste Tid, efter Udgivelsen af hendes Breve til Vennen, A. F. Krieger. Under Læsningen af disse føles det unægtelig mangan Gang, som faldt der en Skygge over hendes Personlighed. — Ja, hun kunde være skarp i sin Dom over andre, og hun kunde bruge Udtryk, som var lige det modsatte af fine og elskværdige!

Men der var en anden Side hos hende, og jeg drister mig til at sige, at denne var hendes egentlige, hendes bedre, hendes sande Jeg: Denne Side, og kun denne, har jeg set komme

frem over for mine Forældre, og det ikke i en kort Periode, ikke ved en enkelt Lejlighed, men bestandig, gennem et langt Liv. Det var denne Side af hendes Karakter, som drog hende til min fine, kloge, sympatiske Moder som til ingen anden Kvinde; og det var ligeledes den, der kom frem i Forholdet til min Fader. Over for ham udfoldede sig det inderste og bedste i hendes Higen og Søgen efter det højeste, hendes dybeste Længsler og Savn, hendes Sorg over hendes Synd og Skrøbelighed. De Breve, der her skal lægges frem, vidner alle derom.

Dagen efter Heibergs Død, altsaa den 26. August, skriver hun til begge mine Forældre:

Min trofaste Ven! Min kærlige Veninde!

Tak for eders dyrebare Breve. Tak for, at eders Tanker har fulgt mig i min Ensomhed; men jeg har ikke været ene og er det fremdeles ikke; thi Han, som alene kan trøste og husvare et stakkels Menneske i saa dyb en Sorg som min, han har været og er hos mig i min Smerte. Og dog, min kære Martensen! ak, jeg ved, det er Uret, men jeg har en Fornemmelse, som om jeg var oprykket med Rode, og intet rigtigt Fodfæste var at finde. Ak! min Barndoms Ven! min Ungdomsleder! min Støtte, mit Værn —

tabt, tabt! Dog vil jeg stræbe efter gennem Savnet og Længselen at nærme mig mere og mere til Gud for hos ham at fæste des fastere Rod.

Hvor har Gud dog været god imod mig: Jeg var hos min kære Heiberg i Sommer og ikke borte fra ham som for nogle Aar siden. Jeg har plejet ham i hans sidste Dage, lukket hans Øjne, holdt hans Haand i min i de sidste tolv Timer, han aandede; han har fæstet sine kloge og gode Øjne paa mig med Kærlighed, rakt mig sin Mund til Kys, endog efter at Læberne var kolde. Jeg har, knælende ved hans Smertensleje, kunnet bede vor Frelser, bede med hede og brændende Taarer, at han vilde være ham naadig og slutté ham ind i sit Samfund, og jeg troede at føle, at Herren tilsagde mig ved sin uendelige Kærlighed og Naade, at han vilde have Barmhjertighed med min kære døde. Mine Venner! Mine saa meget dyrebarere Venner, fordi I har elsket og forstaaet ham, ham, mit Hjertes Ven, — tænk nu fremdeles med Kærlighed ogsaa paa mig Stakkel, bed for mig til Gud, at han vil give mig Mod og Kraft til at bære mit uerstattelige Tab.

Eders inderlig hengivne

Johanne Luise Heiberg.

Moders og mit Ophold paa Bonderup efter Heibergs Død blev forkortet ved Efterretning fra Hjemmet om, at Fader var syg. Allerede ved vor Hjemkomst var han dog i god Bedring, hvilket straks blev skrevet til Fru Heiberg, der havde været meget ængstelig og bekymret, da vi rejste. Herpaa svarer hun:

Bonderup, 16. Sept. 1860.

Min kære Veninde!

De ved jo, jeg er en Heks; min Anelse havde alt, inden Deres Brev kom, sagt mig, at der ingen Fare var for min Ven; thi ellers havde jeg, det er jeg vis paa, ikke i Fredags og Lørdags kunnet være saa rolig, som jeg var. Gud være lovet, at Anelserne ikke bedrog mig.

Vær ikke bekymret for mig, min kærlige Veninde, jeg har det i det hele ret stille og godt indeni i disse Dage. I Fredags og Lørdags Nat drømte jeg endelig om min kære Heiberg, drømte saa venligt og godt om ham, at jeg ret er oplivet deraf.

Vejret har i disse Dage været fortræffeligt. Jeg har opdaget en forunderlig skøn Vej, med en henrivende Udsigt. Den er langs høje Sandbanker. Naar jeg har spist til Middag, gaar

jeg op paa Toppen af disse Banker og ser paa Solens Nedgang, der de sidste Dage har været ganske magisk. En Digter har sagt: Naturen er en kærlig Ven; den er glad med de glade og bedrøvet med de bedrøvede. Dette er vel sandt, men en bedrøvet Ven kan, maaske netop ved sin Bedrøvelse, hæve vort sjunkne Mod. De, min kære Veninde, har jo netop haft denne Virkning paa mig i denne tunge Tid. Paa hin Banke kan Deres Tanker søge mig ved Solnedgangen om Eftermiddagen. Her sidder jeg ensomt og betragter Skyernes Farvebrydninger og tænker paa, hvad jeg har mistet.

Jeg har en Lykke i denne Tid: Jeg kan græde. I de senere Aar, hvor saa mange Smarter af saa forskellig Art har hjemsøgt mig, har jeg, naar jeg undtager ved Heibergs Moders Død, ikke kunnet græde, hvorover jeg ofte har undret mig. I denne Tid flyder mine Taarer saa let, saa stille, og dette er en Velgerning. Det er besynderligt: Naar man er saa bedrøvet, som jeg er, da taaler man tilvisse ingen haarde Ord, men man taaler lige saa lidt milde. De vilde undres over, hvor mange Taarer jeg har grædt over Deres sidste Brev; naturligvis milde, velgørende Taarer, men dog Taarer, uagtet Brevets Indhold jo i alle Henseender var mig

saa kært og glædeligt. Den Taaresø, som i Smertens Tid findes i vort Bryst, maa sagtens svulme saa højt, at den ved den mindste Bevægelse oversvømmer sine Bredder; deraf maa det vel komme.

At beslutte mig til at tage ind til Byen bliver mig mere og mere vanskeligt. Gid jeg kunde faa alle Heibergs Papirer herud, da kunde jeg ret i Stilhed sidde her og fordybe mig i dem; men dette lader sig næppe udføre. — Jeg er nu færdig med Schleiermachers Breve. Ja, det maa være herligt i den Grad at være iført Bryllupsklæderne ved Herrens Indbydelse, som han var. Jeg læser nu om Fru Hertz. Stakkels Konel! Saa rig og saa fattig. Det er Aandighedens Forbandelse.

Gud holde nu sin Haand over Deres hele Hus. Hændes noget vigtigt, det være sig Sorg eller Glæde, stoler jeg paa, at De ikke glemmer at sende Underretning herom til Deres hengivne

Johanne Luise Heiberg.

I Foraaret 1861 tog Fru Heiberg tre smaa Piger til sig som sine egne, og med dem rejste hun om Sommeren atter ud til Bonderup. Men her slog Minderne fra den foregaaende Sommer

hende saa mægtigt i Møde, at det blev sidste Gang, hun vendte tilbage til dette Sted, skønt hun, ifølge sin og Heibergs afdøde Ven Etatsraad J. Th. Suhrs testamentariske Bestemmelse, havde livsvarig Ret til Beboelse af den dejlige Hovedbygning m. m. Kort efter Ankomsten, i Slutningen af Juni, sendte hun Moder et Brev, hvori hun giver Luft for de smertelige Følelser, der næsten overvælder hende derude:

Bonderup, 22. Juni 1861.

Kære Veninde!

Ankommet hertil i god Behold med mine smaa føler jeg Trang til at skrive et Par Ord til mine kære, trofaste Venner i Bispegaarden. Med hvilke Følelser jeg forlod Søkvæsthuset uden ham ved min Side, min tabte Ven, med hvilke Følelser jeg atter traadte ind her i dette Hus, hvor jeg har oplevet de smerteligste Timer i mit Liv, behøver jeg ikke at udmale for de to, der saa trofast stod mig bi i hine Dage. Imellem de mange Minder om min kære Heiberg, som her træder mig i Møde fra hver Plet, blander sig bestandig med Taknemmelighed Erindringen om alt, hvad De og den kære

Ulyst rejste sig fra, at jeg syntes, at hvis jeg skrev, maatte det blive en Bog og ikke et Brev, saa meget forekom det mig, at jeg gemte i Sjælen for Dem og kun for Dem. Nu har jeg altsaa begyndt, og Udfaldet vil vise, om det bliver et Brev eller en Bog.

Tak da først for Deres trofaste Erindring af min kære Heiberg, som ikke et Øjeblik er ude af mine Tanker, Tanker saa vemodige, saa smertefulde.

Min Længsel efter ham griber mig ofte med en saadan Utaalmodighed, en saadan Forsagthed, der kun bliver tæmmet af den ydmyge Underkastelse i Guds Vilje, med hvilken vi ikke tør gaa i Rette. Ak, kære Martensen, hvad er Længselen dog for en mægtig Smerte! Hvor opfindsom er den ikke til at martre os, hvor mangan Selvbekjendelse lokker den ikke frem fra vort Indre! Og paa alt, hvad Tankerne krymper sig ved at dvæle ved, lyder kun det tunge Svar: For silde! for silde! — Gud har villet, at jeg skulde føle disse Smerter og ikke han; at han vilde have gennemgaaet lignende Tanker, dersom jeg først var gaaet bort, derom er jeg forvisset; Gud har befriet ham for disse og lagt dem paa mig, fordi jeg vel mere end han trængte til denne Tugtelse. Dette vil jeg

tro og altsaa bøje mig for hans Vilje. I mange Aar, naar Heiberg gjorde mig et eller andet imod, der gjorde mig vred paa ham, og jeg da om Morgenens saa ham ligge sovende ved min Side, med det ædle Udtryk, der aldrig forlod hans Physiognomi, da tænkte jeg ofte: »Om han nu, i Stedet for at sove, var død? Hvad vilde du da ikke give for, at disse Øjne aabnedes for endnu en Gang at se ind i dem!« Jeg stjal mig da til at kysse hans Haand, klappe hans Kind, og Vreden var forsvundet. Jeg har altsaa ofte tænkt mig Muligheden af dette Tab; men den Smerte, den Tomhed, den Fattigdom i Sjælen, som dette Tab har efterladt hos mig, det formaaede min Phantasi ikke at udmale for mig i deres hele Styrke.

I dette Øjeblik blev jeg afbrudt, ved at Sara kom jublende af Glæde ind til mig for at vise mig en ny Blomst, hun havde fundet i Græsset. Jeg blev ganske overrasket af hendes Glædesudbrud og af hendes Ord: »en ny Blomst!« — Hvor skal jeg finde en ny Blomst, der kunde vække mig til Glæde ud over mit Tungsind?

Menneskene ser ikke, hvorledes jeg har det; selv ikke De ser det, kære Martensen; dog Fejlen maa vel være min og ikke Deres; men

visselig er det en Trøst for et stakkels Meneske som mig, at der er Een, som ser og ved, og for hvem ingen Forstillelse gælder. Kunde jeg kun ret holde mig til Ham, men selv dette svigter mig i denne Tid. I Stedet for at sove ind efter min Aftenbøn sover jeg ind med Tankerne opfyldte af min Barndoms Ven; dog Gud vil have Taalmodighed med mig i denne Tid som i saa mange tidligere; han ved jo dog, jeg kommer, og da maaske inderligere, stærkere end nogen Sinde.

Han har sendt mig en stor Smerte, men hvor rørende har han ikke forbarmet sig over mig ved at sende mig tre rare, velsignede Børn, der klynger sig til mig med en Kærlighed, som jeg synes ikke kunde være større, om jeg var deres virkelige Moder. De er mig alt ganske uundværlige. Tro ikke, at jeg er en utaknemlig og ikke takker Gud for hans Godhed og Hjælp i min Nød.

Jeg har haft en tung Tid her paa Bonderup! Det var et dumt Kujoneri af mig ikke at turde samle det samme Selskab her i Aar som i Fjor. Smerten havde ikke været større, og jeg havde da haft min kære Veninde hos mig, den første Kvinde, til hvem jeg uforbeholdent kan tale, uden Frygt for at blive misforstaaet

eller frastødt, ved at der paa en eksalteret Maade gaas ind i min Stemning. Det er ikke alle givet at kunne tale med en bedrøvet; der hører en Finhed i Sjælen til, som de færreste besidder, men som netop vor Veninde har sin Styrke i. Den eksalterede Medfølelse lukker os til; vi føler, Smerten er en for fin Plante, til at den taaler at tages paa med saa stærke Greb

Lang falder Tiden mig ikke, tværtimod! jeg fortvivler over, at Dagene løber fra mig, uden at jeg synes at udrette noget i dem. Jeg har dog læst en Del i Sommer. For Øjeblikket læser jeg »Eckermanns Gespräche mit Goethe«. Hvad dog den Goethe er for et mærkeligt Menneske! Det rører mig at læse om ham, maaske fordi der er noget forunderlig aandsbeslægtet mellem ham og Heiberg. Mange af hans Bemærkninger og Udtalelser, saa godt som i alle Retninger, er, ligesom om jeg hørte Heiberg tale. Hvor er de nu begge? Til hvilket Punkt af det, vi haaber paa, er de nu kommet? Er de glade over at have brudt Larven, der bandt dem til denne Jord, eller føler ogsaa de Længsel og Savn? De arbejder og stræber vel endnu bestandig mod Maalet, det højeste. Herren løfte sine Øjne paa dem og give dem Fred!

Og nu, kære Martensen, lev vel, til vi ses.
Tak for Deres Venskab! Bevar i god Tro i
Deres Tanker

Deres hengivne

Johanne Luise Heiberg.

Langt op gennem Aarene vedblev Bonderup at staa for hende i det samme, ikke blot sørgelige, men ligefrem skrækindjagende Lys. I 1879 skriver hun til Moder:.....I Dag d. 31. Juli er det 49 Aar siden, at Heiberg og jeg, stille og ene, kørte ud til den lille Landsbykirke i Slangerup for at forenes. 49 Aar! Hvor mange Erindringer, hvor mange Glæder, men ogsaa, hvor mange Smerter ligger ikke imellem den 31. Juli 1830 til den 25. August 1860, da min største Sorg i Livet overgik mig paa dette Bonderup, som jeg siden næppe vo-ver at tænke paa, for ikke at faa søvnløse Nætter og urolige Dage. Kun eet Lyspunkt staar for mig fra Bonderup, og det er Deres og Martensens trofaste Venskab imod mig Stakkel. Aldrig, nej aldrig skal jeg glemme, hvad De, min yndige, kærlige, trofaste Veninde, var for mig i det Øde, som Heibergs Bortgang havde efterladt i mit Hjerte. Jeg bruger netop den Stilhed og Ro, som jeg i Sommer her nyder, til

at nedskrive denne Periode af mit Liv i mine »Erindringer«, og alle Vegne træder Deres elskelige Billede mig her i Møde. Det er for Resten et svært og tungt Arbejde at fremkalde alt dette paa ny. Det slider og river mit Inderste op, saa det ikke er let atter at komme til nogenlunde Ro i Sindet. At det til næste Aar er 20 Aar siden, at De delte denne Smerte med mig, er mig næsten ubegribeligt, saa frisk, saa nær staar det hele for mig i dette Øjeblik.....

Martensen er vel i fuldt Arbejde med sin »Jakob Böhme?«. Hvor jeg glæder mig til engang at læse dette Arbejde! Af et lille mundtligt Foredrag, han engang meddelte mig om denne mærkelige Personlighed, har jeg faaet den største Interesse for ham. Hils ham kærligt fra mig, og sig, at han skal være rigtig glad og lykkelig over at have Aandens Tanker og dertil Lethed til at tydeliggøre disse Tanker for sig selv og andre; thi det er en Helvedes Kval at føle noget dunkelt, man ikke kan finde Ord for.....

Efter at Jacob Böhme to Aar senere var udkommet, skriver hun umiddelbart efter at have

læst den et lille Brev til Fader, der har Interesse som et Vidnesbyrd om den Fantasi og Følelse, hun i saa høj Grad var i Besiddelse af:

7. Dec. 81.

Kære Martensen! Efter at have tilbragt det meste af Natten med at fuldende Læsningen af Deres mærkelige Bog, som det ikke var mig muligt at slippe, før den sidste Linje var læst, føler jeg Trang til at sige Dem, i hvor høj Grad den har betaget og opfyldt mig. Jeg har besluttet atter og atter at læse den for mere og mere at trænge ind i og tilegne mig de mærkelige Syner og Anskuelser, som maa finde Gengklang i ethvert tænkende Menneske, hvis dunkle Sjælstilstande her bliver belyst og tydeliggjort med en vidunderlig Klarhed og Styrke. »Viljen mod det gode, mod Lysriget«, synes mig, at jeg har, men ak — Aanden er villig, men Kødet saa ofte skrøbeligt. Det dejlige Billede om Liljen og Tidslen i vort Indre vil jeg aldrig mere kunne glemme i mit Liv, og daglig vil jeg være opmærksom herpaa.

Altsaa Tak, min dyrebare Ven, for hvad De her atter har skænket de døve og blinde

til Overvejelse og til Bestyrkelse i den Vej, vi har at gaa for at naa Maalet.

Deres inderlig
taknemmelige
Johanne Luise Heiberg.

I 1862 paatænkte Udgivelsen af en Samling Breve til og fra Heiberg. Hun overvejede da, om der iblandt dem, hun selv havde skrevet til ham under sit Ophold ved et Badested, fandtes nogle, der burde tages med, og hun sendte en Del af dem til min Fader med Bøn om, at han og hans Hustru vilde læse dem igennem og afgive deres Skøn:

.....»Jeg har ikke været i Stand til at vælge mellem disse Breve; det maa andre gøre, der kan læse dem roligere, end jeg har været i Stand til. Saa mangen en kærlig Ytring, saa mangt et fejlslagent Haab har ret ved Gennemlæsningen gjort mig saa vemodig, saa tung om Hjertet. Lad min kære Veninde læse dem først og give Dem et eller andet, der kunde være Spørgsmaal om.«.....

Saa ofte hendes Helbred og hendes, saa længe hun var ved Teatret, meget beslaglagte

Tid tillod det, var hun altid i Slotskirken, naar min Fader prædikede. Undertiden kom hun saa et lille kort Besøg hos os lige fra Kirken; ellers skrev hun næsten altid nogle taknemmelige Ord til Fader samme Dags Aften, med Fremhæven af det, der i hans Tale havde haft særlig Bud til hende. Saaledes skriver hun den første Vinter efter Heibergs Død:

10. Februar 1861.

Tak, kære Martensen, for i Dag! Mine Tanker har hele Dagen været hos Dem og den Tekst, hvorover De prædikede, en Tekst, jeg netop har ønsket at høre Dem udtale Dem over, saa klart og fortræffeligt, som i Dag var Tilfældet. — Jeg har saa ofte i denne Tid just tænkt over denne Mellemtilstand, tænkt, at min kære Heiberg befandt sig i denne, lykkelig over at faa mangt et Spørgsmaal besvaret, der dunkelt har rørt sig i hans lyse, ædle Aand. Jeg har saa ofte i min Aftenbøn bedet Gud være ham mild og naadig.

Ak, min kære Ven! Dette tredie Standpunkt, som De i Dag forjættede os: Denne Lyksalighed er næsten for stor for Tanken at rumme; naar vi alle, vi, som hører sammen i

det væsentlige, engang i Samfund med Ham, den Højeste, skal samles sjæleligt, iført det legemlige Billede, se de kendte, kære Træk, høre den Røst, der hernede blev os saa uundværlig, en Uundværlighed, som maaske først da vil begribes af os; se dette Billede forklaret, forædlet, saaledes som det i enkelte lykkelige Øjeblikke skimtedes alt hernede. — Jeg blev saa glad i Dag ved Betragtningen af dette tredje Standpunkt, men følte ogsaa dybt Opfordringen til at vandre Vejen dertil. — Jeg haاهر dog, at uagtet de mange Boliger hisset vil vi tilsidst finde hinanden. Ogsaa hernede er mange Boliger, og vi fandt jo dog hinanden, uagtet Heibergs og min Vugge stod i saa modsatte Egne.

Jeg længes efter at tale med Dem og takke Dem. Ses vi ikke før, da kom paa Torsdag Aften; jeg trænger til Dem og til min kære, elskværdige Veninde.

Deres hengivne

Johanne Luise Heiberg.

Foraaret 1874 tiltraadte hun sammen med sine tre Døtre en stor Udenlandsrejse. I Schweiz blev hun meget syg og maatte bruge en Mælke-

kur i det højt liggende Château d'Oex. Medens hun endnu som Patient opholdt sig ved Genfersøen, sendte min Fader hende følgende Brev:

29. Juni 1874. København.

Kære Veninde!

Af Deres Brev til min Kone har vi erfaret at De har været syg, og det saaledes, at alvorlige Forholdsregler har været fornødne. Gud være lovet, at det nu gaar bedre. Et Ophold mellem Bjergene vil vist gøre Dem godt, og man maa sikkert betragte det som en gunstig Førelse, at De kom til Schweiz og, som det synes, under en indsigtfuld og omhyggelig Lægebehandling. Selv drikker jeg i denne Tid Eger under Engelsteds Vejledning. Jeg sporer god Virkning, men det er jo rigtignok i Særdeleshed Eftervirkningerne, det kommer an paa.

Om vore fædrelandske Tilstande vil De være tilstrækkeligt underrettet ved Krieger. I Dagbladet stod for nogle Dage siden en ingenlunde slet skrevet, velment og skarpt angribende Artikel mod Estrup. Det kan jo vistnok synes at være en egen Sag at angribe en Mand, fordi han ikke tør paatage sig det ansvarsfulde Hverv at være Konseilpræsident. Men paa den anden

Side synes ikke lidet at tale for, at denne Artikkel, efter hvad der er gaaet forud, dog næppe er ganske ubegrundet, især naar jeg kombinerer de deri indeholdte Sigtelser med, hvad Krieger sagde mig, da han var saa venlig at besøge mig kort før sin Afrejse, og hvad jeg ogsaa fra andre Sider har hørt. For Tiden er Haffner beskæftiget med at danne et nyt Kabinet, hvad dog vel næppe vil kunne lykkes ham. De nuværende Ministre saa jeg i Gaar hos Enkedronningen i Anledning af Fødselsdagen, De befandt sig naturligvis i en svævende Stilling, og deres Ytringer var ligeledes svævende. Det sikre, efter min Formening, er, at hvilket som helst Ministerium, vi faar, vil kun kunne holde sig en kort Tid. Tilstandene bliver værre og værre, og dette vil vedvare, saa længe vi vedbliver at staa paa den almindelige Stemmerets løse Grundvold, for hvis Uholdbarhed og Ufornuftighed man nu ogsaa uden for Danmark begynder — men ogsaa kun begynder — at faa Øjnene op. Man kan lige saa godt bygge sit Hus paa Flyvesand eller midt paa Bølgerne som en Statsforfatning paa den almindelige Stemmeret.

Jeg ser, at vort nye Teater vil begynde sine tre første Aftener med ¹⁾ Holberg, ²⁾ Oehlen-

schläger ³⁾ Andersen og Hartmann. Mod den tredje Aften tror jeg dog, der kan gøres grundede Indsigelser. Vel vil man fremføre til Forsvar, at det er de tre Genres, der skal fremstilles de tre første Aftener: Komædie, Tragedie og Opera. Men da spørger jeg, om dog ikke Heiberg og Weyse har større Krav paa at komme frem som Repræsentanter for vor nationale Kunst end Andersen [der jo som Dramatiker er uden Betydning] og Hartmann? Mig forekommer det, at her er noget Kliquevæsen.

Gid De nu ret maa have godt af et Ophold mellem Bjergene! Om Naturen gør De en Bemærkning i Deres sidste Brev, som meget har interesseret mig. De mener, at en overordentlig skøn Naturomgivelse just ikke er fremmende for Aandens Virksomhed, fordi den for stærkt indbyder til en Hensynken i denne Herlighed, en Fortabelse i Beskuelsen, hvor man egentlig ikke tænker paa noget, i det mindste ikke paa noget, der lader sig opløse i Ord, og De tilføjer, at Tænkere ikke formaar ret at hvile i Naturen, fordi Naturen »kun er Stemning og ikke Tanke«. Dette, at Naturen kun er Stemning, ikke Tanke, forekommer mig særdeles træffende, for saa vidt som Talen er om det umiddelbare Indtryk, Naturen gør paa en, naar vi

hengiver os til den, lader den strømme ind paa os uden at tænke eller ville noget bestemt. I denne ubestemte Stemning, i Beskuelsens Betagethed, er det aandelige Liv, og da fremfor alt Tankelivet i os, vor Selvvirksomhed, ligesom suspenderet, hvilket til enkelte Tider kan være tjenligt, naar nemlig Aanden skal hvile, og den legemlige Sundhed fremmes, hvor »far niente« og Tanken paa ingenting gøres til Middel for et højere Formaal; men denne Naturbetagethed og Hensynken er i sig selv ikke det normale. Det normale er, at Naturstemningen kun skal være ledsagende, medklingende i Menneskets højere aandelige Liv, ja, at Naturstemningen skal forvandles, nemlig til aandelig Stemning og derved bringes i Forbindelse med Tankelivet. Vi ser denne Forvandling i Særdeleshed hos Digterne, der ikke blot er betaget af Naturen — ved at sætte sig hen og stirre ud i en skøn Egn og tænke paa ingenting, kommer intet Digt i Stand — men uafbrudt forvandler den, gør den til Symbol, Billede for det, som er mere end Natur, deres Følelser, indre Oplevelser og Idealer. En lignende Forvandling foretager ogsaa Tænkeren paa sin Vis. Men som almindelig Bestemmelse for alle kan uden Tvivl siges, at kun da er Forholdet det rette,

naar Hengivelsen til Naturen er forenet med en vedvarende Opløftelse over Naturen. Lige saa fremmende og vederkvægende Samlivet med Naturen end er for det aandelige Livs Friskhed og Fornyelse, naar Aanden har sig selv i sin Magt og i Hengivelse til Naturstemningen dog kan beherske den ved et Højere, lige saa hindrende og hemmende kan hele Naturskønheden ogsaa være, naar Mennesket passivt hengiven sig dertil. Naturaanderne søger da at drage Mennesket ned til sig og deres lavere Rige og at sætte Aanden i en Drømmetilstand, hvad paa mange Maader viser sig i Hedenskabet. Den blotte Naturstemning og den drømmende Tilstand er nær forbundne.

Paa den anden Side gives der en Opløftelse over Naturen, en Ligegyldighed for Naturen, som er den modsatte Yderlighed til hin Betagethed af Naturen og kan betegnes som en Tilstand, hvor et Menneske er alt for vaagent, alt for reflekterende og mangler Umiddelbarhed. Det vidner saaledes om en Mangel hos Calvin, at der i hans mange Breve, der var skrevet fra Genfersøens Bredder, ikke findes et eneste Sted, der minder om den skønne Naturomgivelse, ikke en Stemning, Farve eller Tone fra Naturen. Han var koncentreret i sin aandelige Opgave for

Evangeliets Genoplivelse paa Jorden. Luther havde en langt mere aaben Sans for Naturen, uden dog paa nogen Maade at være naturbetagen.

Dog herom var meget at sige, og det er bedst, at jeg holder op, da jeg maa frygte for alligevel at faa sagt for lidt om denne omfattende Genstand: Samlivet med Naturen. At jeg stundom er hos min Veninde ved Genfersøen i min Etik, glæder mig ganske særdeles. Men hvor længes jeg ikke efter en af hine Samtaler med Dem, hvor vi talte ikke blot om Øjeblikkets snart forsvindende, men om de højere, blivende, altid nærværende Anliggender. Dog er det mit Haab, at vi endnu skal faa flere af saadanne Samtaler, forinden vi skilles fra denne Jord. Gud velsigne Dem, kære Veninde, og opholde Dem længe for os, Deres Venner.

Katolikerne har da begyndt med deres Angreb paa mig, men kun i deres Kirkeblad, som intet Menneske læser uden for den katolske Kreds. Fire Numre er allerede kommet, og en Række kan endnu forventes. Det er for intet at regne, da det kun er den almindelige Gaaen uden om Sagen, med de gamle Forsikringer og Grovheder, som derhos er slet og kejtet stileret. Men der siges, at Hovedangrebet skal

staa i Tyskland, hvor mit Skrift er udkommet, og at Angrebet skal oversættes paa Dansk. Vi faar at se.

I næste Uge rejser jeg paa Visitats og min Kone til Rungsted tillige med Josepha. Begge hilser paa det bedste, og min Kone skriver med det første. — Hilsner til Døtrene, der jo nu har god Lejlighed til at indøve Samlivet med Naturen.

Gud med os! — Deres altid hengivne
H. Martensen.

Nogle Uddrag af Fru Heibergs Svar paa ovenstaaende Brev viser hendes Trang til over for min Fader at udtale sig om, hvad der alt bevægede sig i hendes ofte urolige Sind.

Château d'Oex. 4. August 74.

.....Da det er mig strengt forbudt at gaa ud efter Solnedgang, har jeg ikke saa lidt Tid til Læsning, og en Lykke var det derfor, at jeg ikke blot tog Deres Etik, men ogsaa det lille fortrinlige Bind, Christi Lidelseshistorie med. Jeg har vel læst dette tidligere, men man læser jo, som bekendt,

til forskellige Tider med forskelligt Sind, ja ligefrem med forskellig Evne til at opfatte og til egne sig Ordets Henvendelse til os. Borte fra Fædreland og Venner, og dertil syg, dog ikke mere, end at Sjælen er frisk og modtagelig — dette er unægtelig gode Betingelser for at modtage Aandens Gaver.

Ogsaa det nye Testamente har paa ny opfyldt mit Sind med Glæde. Der findes heri en Skikkelse, som jeg synes, at man maatte kunne skrive et halvhundrede Prædikener over, og det er Synderinden Marie Magdalene.....

Særlig er hendes Sind sat i Bevægelse ved Marie Magdalenes rørende Klage: »De har taget min Herre fra mig, og jeg ved ikke, hvor de har lagt ham,« og hun skriver:

Gaar det ikke saaledes i vor Sorg og Smerte over vore Kæres Bortgang? — De er taget fra os, og vi ved ikke, hvor de er! Thi hvem kender Dommen over os Mennesker? Hvilke Illusioner gaar vi ikke i! — Marie fik Svar paa sit Spørgsmaal og fik sin Sorg forvandlet til salig Glæde — Men vil vi arme! — Ja jeg ved det, ogsaa os er givet et Svar, og vi haa-

ber, haaber! Men idelig vender dog Klagen tilbage: De har taget mine Kære fra mig, og jeg ved ikke, hvor de er! — Det er intet nyt, hvad jeg her nedskriver, dog jeg ved ikke, hvordan det er, men aldrig har denne Marie staaet for mig som nu. Hele Dagen tænker jeg paa hende; hver Aften, inden jeg sover, gennemlever jeg atter hendes Historie.

Det er forunderligt, hvor lidt Herren gennem sin Historie ytrer Kærlighed til sin Moder. At han fra Korset beder Johannes antage sig hende, er jo næsten det eneste Træk af Æmhed og Godhed, vi ser. Det kan jo være, at vi Mennesker hernede lægger for megen Vægt paa Blodets Baand. I Himlen, hvor der, »ikke tages til Ægte«, der maa jo alle have samme Betydning for hinanden. Ak, det kan vist ske, at de, der ved Blodets Baand her er forenet, hist intet har med hinanden at gøre, men at Sjælene mødes som fremmede, kun sammenholdte med det store Baand mellem Gud og dem. — Vi siger ofte hernede: Hvilken Lykke, at vi fandt hinanden! — Ja hvilken Lykke, om man hisset kunde finde hinanden i salig Glæde over atter at genses og derved faa Vished om, at Samlivet her ikke var Illusion, men Sandhed. — Det er intet Under, da jeg jo paa denne

Rejse dels har levet i Sengen, dels i stor Ensomhed paa mit Værelse, at alle Slags Grublerier falder mig ind; men jeg er, Gud være lovet, rolig og stille i mit Sind og overlader alt til Ham, som ene ved, hvad der er bedst. Jeg har nydt denne Ensomhed, uden at Tiden er blevet mig lang, tværtimod! Naar jeg ene gaar her paa mine Morgenvandringer mellem Bjergene, da synes mig, at jeg i det uendelige kunde vedblive at gaa fremad, medens mine Tanker dog for det meste gaar tilbage over det lange Liv, jeg har levet.

Ja, min kære Ven, De har jo Ret i alt, hvad De siger i Deres Brev om Naturbetragtningen og Naturstemningen. Den Strømning, som gaar igennem Sjælen, den Hendøen — om man saa tør sige -- og Sammensmeltning med Naturen er en Hvile for Sjælen, hvori den selv intet frembringer i Øjeblikket; thi ingen Digter, ingen Tænker frembringer vist noget Aandsprodukt under selve Nydelsen af denne Stemning, men der lægges, os ubevidst, et Frø i Sjælen, og nogen Tid efter, naar Øjeblikket længst er forsvundet, er Frøet groet og spiret i os, og da først gennem Erindringen, Fantasien, høstes der af dette Frøs Nedlæggelse. — Naar derimod Calvin har kunnet leve i en Natur som den.

ved Genfersøen, uden at Tanken et Øjeblik har bøjet sig ind under dens Paavirkning, da mener jeg, at der ligefrem maa være noget aandeligt vanskabt ved det Individ, som dette hænder. Naar Herren saa ofte henter sine slaaende Lignelser fra Naturen, hvo kan da tvivle paa, at han har kendt denne Hensynken i Naturens Skønhed og Visdom, som ligger skjult i den hele Skabning, men som den menneskelige Aand maa til for at opløse og gøre forstaaelig for Tanken.

Ved at gennemlæse dette Brev, vakler jeg i, om jeg bør sende det af Sted, thi hvad skal De med alle disse Ord? Betragt det som en Følge af, at en Samtale med Dem for Øjeblikket er mig nægtet. Ja, ofte i denne Tid har jeg ønsket, at De traadte ind af min Dør for at tale lidt med mig om mangt og meget, som ligger mig paa Hjertet, men saa siger jeg til mig selv: Bild dig ind, at du bor i Rosenvænget, thi der kan jo ogsaa gaa lange Tider mellem hans Besøg! Dette er altid en Trøst.

Hils nu mange Gange min kære elskværdige Veninde, og sig hende, at jeg ofte, ja endnu i Morges i et dejligt, varmt Vejr, vandrende mellem de skønne Bjerge, tænkte paa hende og ønskede, at vi Arm i Arm kunde gaa i stille

Samtale, med Naturen som Akkompagnement til vore Ord og Tanker.

Jeg har paa denne Rejse en Del ældre Breve med fra Venner og Veninder for i Ro endnu en Gang at gennemlæse dem. Flere fra ældre Tider fra Dem til mig har rørt mig og opfyldt mig med Taknemmelighed over, at det er faldet i min Lod at have en saa udmærket Ven! Thi ikke sandt — til Trods for al Misforstaaelse, alt tilfældigt Syn paa et og andet, i Bunden af Sjælene er der ingen Forandring imellem os nu og tidligere? Venskabet har ogsaa sine Slagger, som skal sondres fra den egentlige Kærne; disse kastes i Ilden, men Kærnen bevares for fremdeles at gro.

Lev nu vel! Tak, fordi De skrev til mig! Tænk af og til med lidt gode Tanker paa

Deres hengivne

Johanne Luise Heiberg.

Der spores i de sidste Linjer, at der maa være opstaaet en eller anden Misstemning, som det ligger hende paa Hjertet at faa udslettet. I et Brev omtrent fra samme Tid til min Moder skriver hun ogsaa: »Sig Martensen, at jeg ofte tænker paa ham og paa de Ord, han sagde,

da jeg sidste Gang saa ham, nemlig, at jeg var bedre, da jeg spillede Komædie. Ja, jeg tror det gerne: det er ingen let Sag for en Fisk, som man tager ved Halen og smider op paa den tørre Strandbred, at befinde sig vel og være til Glæde for andre!«

Ja vist var der af og til Uoverensstemmelser, og det paa flere Omraader, mellem disse to mærkelige og udprægede Personligheder; men fra begge Sider var Venskabet saa varmt og saa befæstet, at disse Uoverensstemmelser — kunde de end fremkalde en midlertidig Misstemning — aldrig førte til Fjernhed eller Kulde. Man ser jo tværtimod i de ovenfor anførte Udtalelser en rørende Trang hos hende — i den første til at forsikre Vennen om sin usvækkede Hengivenhed, samt hævde det uforandrede i deres Forhold — i den anden, i Brevet til Moder, til at appellere til hans Overbærenhed ved at minde ham om, hvor svært det har været for hende at lægge hele sit Liv om, at være kommet bort fra Scenen, det Element, som det for hende var lige saa naturligt at bevæge sig i, som Vandet er det for en Fisk. — Og naar hun taler om Venskabet's Slagger, der skal sondres fra den egentlige Kærne, da har hun mødt

fuld Sympati hos sin Ven, hvad vi ser af de kærlige Ord i Slutningen af det Brev, han sendte hende ikke længe efter:

København 24. August 1874.

Kære Veninde!

»Kennst du das Land, wo die Citronen blühen?« — Nu kender De da, hvad der var Mignons Længsel; thi jeg antager, at dette Brev træffer Dem ved Comosøen. Vi haaber, at De nu befinder Dem bedre, og at den italienske Luft skal udøve en velgørende Virkning. Rom venter Dem jo endnu med sine Herligheder. Men — dette er i det mindste efter den gamle Tradition — sørg endelig for, at De kommer til at bo paa Solsiden og at faa en Kakkelovn i Deres Værelse!

De indadgaaende Betragtninger i Deres Brev, særligt om Marie Magdalene, har naturligvis min fulde Sympati. Naar De i den Anledning af hendes Ord ved Graven klager: »De har taget vore Kære bort, og vi vide ikke, hvor de har lagt dem; thi hvem kender Dommen over os Mennesker?« da forstaar jeg denne Kærlighedens Bekymring. Det er denne, der ogsaa

udtaler sig i de katolske Sjælemesser, der vistnok er et udvortes Væsen, men den oprindelige Tanke er, at den bekymrede Kærlighed kan gøre Forbønner for de døde, og at der bestaar en Forbindelse mellem os og Sjælene hisset. Vor evangeliske Kirke har intet optaget heraf i sin Gudstjeneste, vel ogsaa af den Grund, at den har frygtet et katolsk Misbrug. Men hvad vi kan og skal fastholde ved vore Kæres Grave, er dette: Kærlighed haaber alt, (1 Cor. 13) nemlig alt, hvad der for Gud er muligt. Og hvad er umuligt for Gud, uden det ene: at nægte sig selv! Vi kan dog ikke andet end antage, at den frelsende Kærligheds Muligheder ikke er udtømte i dette Liv, men at den ogsaa har Muligheder, der langt overstiger, hvad vi kan bede eller forstaa. Naar det da hedder: »Kaster al eders Sorg paa Gud, thi han har Omsorg for eder [1 Pet. 4,7.]«, da skal vi ogsaa paa ham kaste vor Sorg for de døde, forvissede om, at han ogsaa har Omsorg for dem.

Vel kan De svare: Der bliver dog altid nogen Frygt og Bekymring i vort Haab! — Men kan og skal det være anderledes? Vi skal jo midt i Haabets Forvisning have Frygt og Bekymring for os selv, altsaa ogsaa for de andre. Vi skal jo underordne ethvert jordisk Kærlig-

hedsforhold under det himmelske Forhold til Herren; ja vi skal, om saa skal være, kunne ofre det, lade det jordiske Baand briste. Herren siger selv: »Hvo som elsker Fader og Moder mere end mig, er mig ikke værd [Matt. 10,47]. Og i Modsætning til sin Moder og sine Brødre peger han paa sine Disciple og siger: »Disse er min Moder og mine Brødre, nemlig de, som gøre Guds Vilje [Marc. 3,31—33]. Ogsaa dette skal vi jo indøve, men samtidig skal vi indøve: »Kærlighed haaber alt«.

Nærmere, kære Veninde, kan jeg ikke komme i denne Sag. Jeg for min Del holder mig i mine Anfægtelser, baade i denne og andre Henseender, til det Ord, der blev givet Paulus: »Lad dig nøjes med min Naade; thi min Kraft fuldkommes i Skrøbelighed« [2 Cor. 12,9]. Dette Ord hører til, hvad en gammel Opbyggelsesbog kalder: Hellige Opmuntringer i mødige og tankefulde Stunder. Vi skal nøjes med Guds Naades Evangelium, som det er givet. Vi skal nøjes med den Kundskab, det giver os om de guddommelige Ting, hvor mange Spørgsmaal det end lader ubesvaret, men som dog i Hovedsagen er tilstrækkelig for os. Vi skal nøjes med at vandre i Tro og ikke i Beskuelse og endnu at være i en lavere Klasse. Uatbrudt

maa vi kæmpe med Skrøbelighed, baade legemlig og sjælelig; vi føler os afmægtige, elendige, som ufrugtbare Figentræer, men holder vi kun ved i Troen, da kommer Kraft og Fornyse og Frugtbarhed uformærket. Hvad det kommer an paa er at kæmpe sig igennem til en ubegrænset Taknemmelighed og en ubegrænset Lydighed. I samme Maal som disse er til Stede, er der Orden i vort indvortes Liv; i samme Maal som disse tager af, og Utaknemmelighed og Ulydighed faar Raaderum, indtræder ogsaa den velbekendte Uorden i vort Indre, med alskens Uro og Forstyrrelse, og Døren aabnes for Dæmonerne. Af Marie Magdalene havde Herren uddrevet syv Dæmoner [Marc. 16,9]. Maaske dog nogle af dem mere har med deres Virkninger fundet Indgang i hendes Nervesystem end i hele Sjælen. Thi Dæmonerne kommer snart fra den legemlige Side, ikke blot gennem sanselige Tillokkelser, men ogsaa gennem Sygdom og legemlige Lidelser, snart fra den aandelige Side, med Hovmodets og Forfængelighedens Gølebilleder, og omtumler et Menneske paa øde og vandløse Steder. De kan kun uddrives ved Herrens Aand, og da begynder Taknemmelighed og Lydighed atter at indøves.

De skriver, at De ikke tør gaa ud efter

Solens Nedgang, og at De ofte sidder i stille Betragtninger. Gid jeg da efter Solnedgang kunde træde ind til Dem, og dersom jeg da fandt Dem i en tankefuld Stemning, maatte kunne bringe Dem en eller anden »hellig Opmuntring«. Jeg hører Dem svare: »Hvorfor kom du da ikke oftere i Rosenvænget, hvor jeg var at finde? -- Ja, saadanne er vi Mennesker! Nu, da jeg ikke kan komme, nu, da vi er adskilte ved mange Lande, ved Bjerger og Dale — nu længes jeg.

Jeg er kommet til Byen til Kongens Modtagelse efter at have været tre Uger i »Rungstedts Lyksaligheder«, hvor jeg stundom gik til Ewalds Høj. Min Kone, der paa det kærligste hilser Dem, bliver med Josepha endnu fjorten Dage i Ro, dersom Vejret bliver gunstigt. Det er øjensynligt, at den landlige Luft og Ro gør hende godt. Selv bliver jeg i København og skal snart begynde med Prins Valdemars Konfirmationsforberedelse.

Nyt har jeg intet at melde. Hvad jeg tænker om Ministeriet von Esbæk, som den københavnske Vittighed kalder det, kan De nok tænke Dem. Den ny Kulturminister vil efter min Formening gøre sit Bedste og stifte den største Nytte for Kirke og Skole ved slet intet at gøre.

Om han dertil har Modstandskraft og Selvfornægtelse nok, vil vise sig.

Jeg har nylig læst i Tegnens efterladte Breve. De er aandfulde, men hans rationalistiske Hedskab frastøder mig. Han er meget lidende, baade paa Sjæl og Legeme; men han søger sin Trøst og sine beroligende Midler, sine Kvietiver, ikke i Gudhengivenhed og Lydighed under Korset, men tager sin Tilflugt til Stoicisme, Apati og Verdensforagt. Derimod er den Beskedenhed, han har som Digter, stor og beundringsværdig. Han kriticerer med stor Strenghed og meget træffende sin »Frithiof«, finder, at den er et Dilettantarbejde, der meget er overvurderet, og han forudser, at denne Illusion maa svinde. I Grunden er han en ædel Genius med et stort Fond af Melankoli i Sjælen. Sine bedste Timer har han i Digtningens Verden. Men her kan han ikke tilfredsstille sig selv og føler den Beundring der ydes ham, som et Tryk. Heri ligger en ægte Storhed. Det højeste, han indrømmer sig selv, er at være en Forløber for den sande Messias.

Fra Madvig skal jeg hilse. Han bor i »Jægerhuset« i Nærheden af Rungsted. Jeg talte med ham kort efter hans Hjemkomst fra Bornholm, hvor man har hædret ham ved at oprejse

en Mindestøtte for ham ved hans Fødeby, Svanneke. Det var hans 7ode Aar. Ja, vi bliver ældre, og naar de mange Aar er henrundne, er det hele som en Skygge paa Jorden.

Kære, gode, velsignede Veninde, hvem jeg beundrer, og hvem jeg har saa meget at takke for, baade i Idealernes og Virkelighedens Verden: »i Bunden er der ingen Forandring mellem os nu og tidligere« — hvor kan der herom være fjerneste Tvivl! Dog, De tvivler jo heller ikke. Tilfældige Differentser er uundgaaelige i en længere Aarrække. Hovedsagen er dog, at man forstaar hinanden i det centrale og har den Forvisning, at man kan stole paa hinanden. — Gud velsigne Dem og lade os høre gode Efterretninger. Hilsner til de unge Døtre, særlig fra Josepha. En venskabelig Hilsen til Krieger, hvis han endnu er hos Dem.

Deres hengivne

H. Martensen.

Juleaften skriver Fru Heiberg fra Rom:

Kære Martensen!

Glædelig Jul for Dem og det hele Hus! — Jeg sender Dem her ef Litografi af et af Ra-

faels Billeder, det, der i Malerisamlingen i Vatikanket har gjort mest Indtryk paa mig, nemlig Englen, der fører Peter ud af Fængselet. Hvad der især har tiltalt mig ved dette Billede, er Malerens geniale Opfattelse af den Tilstand, som vi Mennesker undertiden kan være i, ved vor Opvaagnen om Morgenens, naar en Drøm eller et Syn har stillet sig saa levende for os, saa vi ikke formaar i Dagens Løb atter at slippe Indtrykket, idet vi ikke kan gøre det klart for os, om vi virkelig sov under Synet eller vaagede. I denne Tilstand er det vist altid, at det overnaturlige træder os i Møde. Denne Tilstand mellem Søvn og Vaagen er det, Rafael paa en vidunderlig Maade har formaaet at tydeliggøre i dette Maleri. Betragt nu Peter i Partiet til højre, hvor han gaar med Englen, hvor mageløst dette er udtrykt.

De siger i Deres Etik, at der gives to Slags Drømme, Fantasidrømme og Samvittighedsdrømme. Jeg vilde gerne have Lov at føje en tredje Slags til, nemlig Aabenbaringsdrømme; thi er det dog ikke vist, ikke alene, som det skildres i det gamle Testamente, men som det er Tilfælde den Dag i Dag, at vi undertiden har Drømme af en saa vækkende alvorlig Natur, at de leder vore Handlinger i vaagen Tilstand hen

i den Retning, som Drømmen har peget paa. Jeg i det mindste har flere Gange haft saadanne Drømme, som jeg kun kan kalde Aabenbaringsdrømme, for jeg maatte handle derefter, og Udfaldet har vist, at Aabenbaringen var af det gode. Denne Sag har jeg ofte grublet og tænkt over, og nu ser jeg her i dette Kunstværk Tanken tydeligt fremstillet, og derfor har dette Billede grebet mig saa stærkt. Nu sender jeg dette til min kære Ven, for at han kan se, at jeg i Beskuelsen deraf har tænkt paa ham. . . .

Hviken Del jeg har taget i, at Julius fik sit Ønske opfyldt, behøver jeg ikke at forsikre Dem om. Medens vi sover, spinder Englene paa vor Lykke, siger et dejligt Ordsprog! Gid de da fremdeles vil spinde flittigt for eder alle!

Deres hengivne

Johanne Luise Heiberg.

24. Dec. 1874.

København 31. Decbr. 1874.

Kære Veninde!

Lad mig nu først ret af Hjertet takke Dem for Deres Brev og den i Brevet omtalte skønne Gave, hvormed De har villet glæde mig i Julen.

Desværre er Gaven med Englen og Petrus endnu ikke ankommet, og jeg længes meget derefter. Men jeg kan ganske gaa ind paa, hvad De siger om Apostelens Tilstand som halvt sovende, halvt vaagen, og at det ofte er i denne Tilstand, det overnaturlige træder Mennesket i Møde. Det stemmer ganske med Fortællingen i Apostl. Gerninger 12. Kap., hvor der siges, at Peter i Begyndelsen tror, det er et Syn, og først paa Gaden, da Englen er forsvundet, kommer til klar Bevidsthed om, at det er Herrens Engel, der har udfriet ham. Men jeg længes nu efter Litografiet for ret at fordybe mig deri. — Ogsaa hvad De siger om Aabenbaringsdrømme [foruden Skriftens], kan jeg gaa ind paa. Dog vil jeg spørge, om de Drømme i Deres eget Liv, hvilke De kalder Aabenbaringsdrømme, fordi De maatte handle derefter, ikke snarere skulde kaldes Anelsesdrømme? Thi netop i Drømme kan Anelser, varslende Forudfønelser om noget Tilkommende være saa stærke, at de paanøder sig som Vished, hvorefter der maa handles. Dog er dette endnu ikke Aabenbaring, overnaturlig Meddelelse i strengere Forstand, da Anelsen fremgaar af et dybere Instinkt i vort eget Væsen.

Og lad mig med Tak for Gaven, som er

paa Vejen til mig, og med Takken for de mange gode Gaver, De har givet mig i de henrundne Aar, forbinde Ønsket om Herrens rige Velsignelse over min Veninde i det kommende. Gud ske Lov, at De nu har det bedre, og at Opholdet paa den klassiske Jordbund gør Dem godt. Om vi til næste Aar skal mødes paa et eller andet Sted i Udlandet, staar for mig endnu som uvist. Jeg behøver for at rejse tillige en ydre Impuls og ved ikke, om denne af Engelsted vil blive mig givet. Til Rom føler jeg ingen Dragelse, hvad jeg gerne indrømmer kan være individuel Indskrænkning. Mig forekommer Rom at være en Skueplads, paa hvilken for Aarhundreder siden store verdenshistoriske Skuespil er opført. Men nu staar Scenen paa en Maade tom. Kun de pragtfulde Dekorationer og Dragter er tilbage. Men hvad der spilles, er kun et mat Skyggespil. Det nye Kongerige med Victor Emanuel forekommer mig ogsaa at være et Skyggeværk. Dog kan det jo være, at jeg kunde faa Øjnene op for andre Ting, dersom jeg var paa Stedet og i godt, vejledende Selskab, f. Eks. Deres.

Jeg har i den sidste Tid været temmelig optaget, da jeg før Julen har konfirmeret Prins Valdemar og 2den Juledag indviet Stephans

Kirken. For øvrigt ser jeg med Tak til Gud tilbage paa det henrundne Aar, især fordi jeg har haft saa stor Glæde over Julius' Ansættelse paa Biblioteket. Aldrig skal jeg ophøre at være Krieger taknemmelig for den Interesse, han har vist for Julius, ikke blot ved denne sidste Lejlighed, da det omsider lykkedes, men ogsaa paa foregaaende Stadier. Ogsaa Dem, kære, trofaste Veninde, vil jeg altid vedblive at være taknemmelig for den middelbare Andel, De har haft deri. Det er mit Haab, at Julius nu er kommet paa sin Hylde, og at der vil komme Hold og Sammenhæng i hans Liv. Hertil give Herren sin Bistand!

At mit lille Skrift om Socialismen ikke ret har været Dem forstaaeligt eller dog ikke ret hos Dem har kunnet finde Genklang, har været mig en lille Sorg, da jeg netop af Dem saa gerne vil forstaaes og bliver forstaaet. Selv har jeg troet at gøre en kristelig Gerning ved at tage Ordet for en Sandhed, der opholdes i Uretfærdighed og ligesom sukker under et Kistelaag, hvorunder baade de Magthavende og Pressen holder den, indtil den omsider bryder igennem til Dom og Forfærdelse. Der skal i sin Tid ikke kunne siges, at Kirken har været stum og forsømt at udtale, hvad der fra Kristen-

dommens Side burde siges. Thi til Trods for al Indsigelse staar det kristeligt fast, at Industrien er for Menneskets Skyld og ikke Mennesket for Industriens. At de, der ved mine Indvendinger i en eller anden Henseende har fundet deres Standpunkt angrebet — deriblandt vor Ven Krieger, uden at dette dog har nogen som helst Indflydelse paa det personlige — er utilfredse dermed og mener, at jeg helst burde afholdt mig fra saadant, det vil sige: afholdt mig fra at anvende min almindelige Etik paa det virkelige Liv i de specielle Forhold kunde ikke komme mig uventet, og Bladenes forblommede, forlegne og uden om Sagen gaaende Anmeldelser kunde heller ikke komme uventede; thi man ønsker helst ikke at forhandle om denne Sag. Men Skriftet selv har fundet en ikke ringe Opmærksomhed og er læst i de forskellige Samfundskredse. Og den store Sag selv vil Aar for Aar, med mere og mere indtrængende Kraft, opfordre til almindelig Forstaaelse. Til en aandelig og sympatetisk Forstaaelse — ikke af dette eller hint enkelte, der mere eller mindre er tilfældigt og disputabelt — men af det store Menneskehedens Anliggende, af Kampen mellem den hedenske og den kristelige Opfattelse af Forholdet mellem Mennesket og Industrien, er

ingen mere skikket end De, kære Veninde, naar De engang i god Stemning, »in guter Stunde«, som Goethe plejede at sige, vil følge Deres Genius og Deres Hjerte.

Her blev jeg afbrudt af Krieger, der endnu paa Aarets sidste Dag vilde se til mig. Han er og bliver dog en trofast Karakter, og jeg maa beundre den Friskhed, som er over ham. Vi har atter disputeret i al Gemytlighed. Ligeledes har vi talt om Dem. De er Fredens Genius imellem os.

Fru Jerichau har udgivet Ungdomserindringer, et Stykke Selvbiografi. De forekommer mig underholdende at læse, især Skildringen af de polske Forhold. Fremstillingen udmærker sig ved en vis Yppighed, men ogsaa her, som i hendes Billeder, savner man noget af Finheden og Begrænsningen.

Og hvorledes, kære Veninde, gaar det med Deres egen Selvbiografi? Saa vidt det staar til Dem, bør De ikke forsømme at fortsætte og fuldende. Dette Værk vil faa Betydning i tids-historisk, i kunstnerisk og i etisk Henseende. Gid jeg havde det, naar jeg — dersom jeg faar Tid, eller, som det ogsaa kan udtrykkes, dersom min Vilje og mit Talent ikke er altfor sendrægtigt og usikkert til at overvinde Hin-

dringer — skal til at skrive om Kunsten og Teatret. Thi heller ikke derfra vil jeg kunne afholde mig, dersom jeg overhovedet skal kunne skrive speciel Etik.

Jeg har i længere Tid ikke kunnet prædike i Slotskirken, men naar jeg nu, efter at have overstaaet de første Nytaarsforstyrrelser, kan komme dertil, agter jeg at prædike over dette Ord af Herren: »Det bør mig at gøre hans Gerninger, som har udsendt mig, saa længe det er Dag; der kommer en Nat, da ingen kan arbejde« [Joh. 9].

I. Hvad dette Ord var for Kristus, II. Og hvad det bør være for os.

Og nu glædeligt og velsignet Nytaar. Hilsner fra min Kone og fra os alle. Lad os holde fast ved det uforandrede Venskab, saa længe som Dagen lyser for os! Vi ved jo ikke, hvor længe vi har hverandre! Ak! den store Kunst, virkelig at bruge Livet, at arbejde, medens det er Dag! — Nu tør jeg ikke tage et nyt Papir.

Deres inderligt hengivne

H. Martensen.

Da Bachs tidligere nævnte Mattæuspassion blev opført første Gang herhjemme i April 1875, udtalte Martensen sin Glæde og Begejstring over

det herlige Værk i et Brev til Fru Heiberg, som endnu opholdt sig i Rom:

En sand Opbyggelse og sjælelig Opløftelse har jeg haft i den stille Uge ved to Gange at høre Mattæuspassionen af Bach. Nu først ved jeg, hvad Kirkemusik er, og hvor højt Protestantismen ogsaa i denne Henseende staar over Katolicismen. Thi selv den ypperste katolske Kirkemusik slaar idelig over i det verdslige og minder ofte langt mere om Teatret end om Kirken. Men her er den rene Kirkestil. Det er en Bibellæsning over Lidelseshistorien i Musik, i de reneste, til Hjertet talende Toner, opstigende af en kristelig Sjæl, der er udrustet med et mægtigt Geni og høj Kunst, som her kun vil tjene det hellige og være uden al egen Retfærdighed. Menighedens Koraler der afbryder Recitativerne med gamle lutherske Salmevers, som endnu bruges ved Gudstjenesten, gør en gribende Virkning; som da Kristus staar for Pilatus, og Menigheden falder ind: »Befal du dine Veje«, eller ved Kristi Død: »Naar sidste Gang jeg strider« —

Sangerne fortjente al Paaskønnelse og udviste den tilbørlige Underordning under de hellige Ord. Det er meget længe, siden jeg har modtaget et Indtryk, der paa een Gang var saa

stort og saa nyt. Endnu hører jeg af og til, baade ved Dag og ved Nat, uden i mindste Maade at søge det, enkelte Steder, der klinger for mit Øre; som Mængdens forfærdelige Raab: »Barrabas!« eller Herrens Ord paa Korset: »Eli, Eli« o. s. v. Hvorledes forklarer man dog, at sligt pludseligt kan stige op af sig selv, uden deraf, at vi lever et dobbelt Liv, et bevidst og et ubevidst; at i det ubevidstes Dyb alle vore Indtryk bliver gemt og derfra, hvor de, os selv uafvidende, vedbliver at føre deres Liv, stundom glimter frem for Dagens Lys og krydser det bevidste Tankeliv. Thi saaledes er det gaaet mig med denne Musik, som det ogsaa tilforn er gaaet mig med andre Ting. Noget helt andet er det jo, naar man selv frivilligt og med Forsæt tilbagekalder det i Erindringen og selv hengiver sig dertil. Jeg haaber, at De til næste Aar selv skal høre Mattæuspasjonen i den stille Uge. Thi jeg er med Gade blevet enig om, at den kun bør gives i den stille Uge og ikke uden for denne

De har ganske Ret, kære Veninde, naar De mener, at jeg i denne Vinter har været udsat for adskillig Forfølgelse. Den sidste er af den katolske Præst Grüder, der for nylig har udgivet en Bog imod mig, som dog uden Tvivl paa Grund af dens Ked-

sommelighed ikke faar mange protestantiske Læsere. Værre end saadanne Angreb er, at jeg i den senere Tid har været meget angrebet af Tandpine. Man bliver ældre! Skønt jeg er meget langt fra at være af samme Mening som Heine, der hellere vil have en ond Samvittigheds Lidelser end Tandpine, fordi den sidste Lidelse generer ham langt mere end den første, vil jeg for min Del bekende, at jeg hellere vil have literære Angreb og Forfølgelser, især naar de ikke er værre end de omtalte.

Medens Fru Heiberg ordnede sine selvbiografiske Optegnelser, for at de kunde ligge færdige til Udgivelse efter hendes Død, læste hun adskilligt deraf for Martensen og drøftede det med ham. Værket interesserede Martensen levende, og meget deraf beundrede han i høj Grad. Men ved Siden af det meget, han bifaldt og var enig med hende i af det, hun meddelte ham af sit Manuskript, var der dog adskilligt, der ikke tiltalte ham. Dels var der det, han fandt alt for vidtløftigt, dels var der Udtalelser, han alvorligt misbilligede og indtrængende bad hende om at slette. Paa flere Punkter rettede hun sig efter ham, men paa andre var hun ubøjelig. Han var stærkt optaget deraf. Som næsten altid, naar noget satte hans Sind i Bevægelse,

kunde han ikke holde det tilbage over for os i Hjemmet, og ofte, naar han i den Periode kom hjem fra sine Besøg hos den ellers saa beundrede Veninde, udtalte han sig dadlende og bekymret hovedrystende om hendes Stejlhed over for hans alvorlige Raad.

De sidste Aar, min Fader levede, besøgte Fru Heiberg ham jævnlig, da han ikke længer magtede at naa ud til hende, skønt Vejen nu var adskilligt kortere, efter at hun havde solgt sin Villa i Rosenvænget og var flyttet hen til Hjørnet af Søtorvet og Gothersgade. Det mangeaarige Venskab holdt ud til det sidste, og gensidig har jo de to sat hinanden et skønt Minde i deres respektive hver paa sin Vis saa betydelige Levnedsskildring, noget af det ypperste, vi herhjemme ejer af Memoirelitteratur. — Jeg har andetsteds [Studenterhjemmets Julebog 1912] fortalt et og andet om Fru Heiberg. Jeg tillader mig her at gentage noget af Slutningen deraf:

Hun overlevede Heiberg i 30 Aar. Et rigt Liv, betydningsfuldt for hende selv og mange andre, blev hende til Del i den Tid, men trods hendes store Virksomhed, baade den ved Teatret og den literære, trods de mange trofaste Venner, baade gamle og unge, trods den Kærlighed, hendes Plejebørn omgav hende med i det hyg-

gelige Hjem, saa var dog Grundtonen i hendes Sind en stærk Ensomhedsfølelse. Det var den Ensomhedsfølelse, som det Menneske lider af, der har mistet den, det elskede højest af alle; det var tillige den Ensomhedsfølelse, som just de ejendommeligste Mennesker har mest af, fordi der i dem er meget, de saa ofte ikke kan komme frem med til andre, da disse ikke vilde forstaa dem. Et vist Vemodsdrag hørte hende i det hele til, grænsende til Melankoli; maaske havde det sin Oprindelse fra hendes i mange Henseender ulykkelige Barndom. Hvor sprudlende frisk og spænstig hun end kunde være i Væsen og Tale — en fint mærkende Iagttagere vilde dog altid kunne fornemme, at Strengene i Undergrunden var stemte i Mol.

I hendes sidste Aar kom denne Vemodstone stærkere frem end før: hun havde Sorger, og hun led Tab — Tab af dyrebare, uerstattelige Venner, som Døden kaldte. — En Aften i Teatret kom en Herre hen til hende og spurgte til hendes Befindende. Hun svarede kun med et resigneret Tonefald: »Man mister — og mister — og mister — og mister!« Den Ven, hvis Bortgang hun følte dybest, var min Fader. »Jeg savner ham meget«, hedder det i et Brev, »og flere Gange i denne Tid har der været

Tanker, jeg gerne vilde have et Svar af ham paa. Jeg har da udbrudt: »Havde jeg nu Martensen, saa kunde han klare dette for mig!« Og hver Gang, jeg besøgte hende i de Aar, hun overlevede ham, udtalte hun noget lignende.

Endnu til Slutning kun et lille Billede, en Situation, jeg ser for mig fra for nu mange Aar siden: Det var en Aften i Dagligstuen i Bispegaarden. Fru Heiberg var inviteret til at høre Fader forelæse af sit Manuskript de Afsnit i hans Selvbiografi, der handler om hende. Hun sad tilbagelænet i Sofaen ved Siden af ham. Ansigtstudrykket var mildt og roligt; kun i Øjnene glimtede et Væld af vekslende Følelser. Fader sad lidt fremadbojet med sit Manuskript i Haanden og læste med et behersket og klart Foredrag og uden Afbrydelser; kun een Gang — det var ved Skildringen af deres første Møde i Paris, løftede han Hovedet og saa paa hende med et lille Smil, og Stemmen fik et let Anstrøg af ridderlig Ærbødighed, i det han læste: »Da var det, at Johanne Luise — lad det være mig tilladt at nævne hende saaledes — glædede og løftede os ved at synge, hvad hun nyelig havde nynnet, da vi vandrede

omkring Vandspringet. Hun sang med sin udtryksfulde Stemme:

Jeg gik mig ud en Sommerdag at høre
Fuglesang, som Hjertet monne røre,
I de dybe Dale
Blandt de Nattergale,
Blandt de andre Fugle smaa,
Som tale.

Men over Johanne Luises Ansigt kom der noget lysende varmt, og der glinsede en Taare i hendes lange sorte Øjnvipper.

I Selvbiografien udtaler Fader sig om sine Visitatsrejser, som var ham til stor Glæde. Dette mærkede vi ogsaa stærkt i Hjemmet, dels ved hans, ganske vist korte, men altid saa fornøjelige Breve, dels ved den oprømte og friske Stemning, han var i, naar han kom tilbage. Han havde da ogsaa gerne adskilligt at fortælle, baade kønne og morsomme Smaaoplevelser. Af og til kunde der jo være forekommet et og andet ubehageligt: Klager fra Menigheden over Præsten, en tarvelig undervist Skoleungdom og Igd.; men det hørte heldigvis til Sjældenhederne. Faders Holdning og Optræden over for uregelmæssige kirkelige Bevægelser faar man et Indtryk af ved følgende lille Uddrag af et Brev til J. H. Paulli, fra en Visitatsrejse paa Bornholm 1862:

..... Den Trandbergske Bevægelse har jeg nu nøje lært at kende. Den har vistnok nogle usunde metodistiske Elementer, men kan dog vist i det hele ikke betegnes som ondartet, da den paa ingen Maade vil bryde med Kirken. For

øvrigt har jeg næsten hele Landet over haft Deputationer med Petitioner om at udvirke Kirkerens Benyttelse for Trandberg. Jeg meddelte dem naturligvis alle et Afslag i al Sagtmodighed, idet jeg tillige udførligt udviklede mine Grunde og omtrent maatte anvende en Time paa hver Deputation. Men dette, at jeg udførligen indlod mig med dem, synes ogsaa at have haft god Virkning. Flere Gange ytrede de: »Ja derpaa har vi rigtignok ikke tænkt!« og sluttede med: »Ja saa kan der vel ikke blive noget af«.

For øvrigt ved jeg jo ikke, hvorledes Sagen videre vil udvikle sig, og hvilke mulige Reaktionen der kan komme efter min Bortrejse. Dog tror jeg ikke at sige for meget, naar jeg antager, at det i det mindste for Tiden lykkedes mig at virke modererende.....

Jeg husker, at Fader den Sommer skrev hjem om en bornholmsk Bondemand, han havde talt med, og som havde sagt ham den velmente Kompliment, at »Biskoppen prædikede lige saa godt som Trandberg«.

Saa kunde der jo blandt de stærkt grundtvigste og indremissionske Præster undertiden være dem, om hvem Fader mente, at Opholdet

der muligvis kunde blive mindre tiltalende; men det gik i Reglen langt over Forventning.

Da Fader engang havde meldt sig til Visitats i Brøndby Vester hos den saa bekendte Gunni Busck, en af Grundtvigs allerivrigste og varmeste Venner, var denne i Forvejen ret betænkelig ved Udsigten til et to Dages Samliv i Kirke og Hjem med Martensen. Han gik hovedrystende op og ned ad Gulvet og sagde bekymret den ene Gang efter den anden: »Hvordan skal det dog gaa, Børn? hvordan skal det gaa?« — Men det gik godt, ja mere end godt, helt udmærket gik det, hvad man kan se deraf, at Martensen forlængede sit vante to Dages Ophold til tre og tog sig en Hviledag netop i Brøndby Vester. Og Busck var ikke den Mand, der stak noget under Stolen: da Martensen den første Dag skulde i Kirke, rakte Busck ham ved Indgangen den grundtvigske Salmebog »Festsalmerne«; den plejede han altid at bruge og vilde derfor ogsaa bruge den paa denne Dag, selv om han maatte frygte sin Biskops Mishag. Martensen saa paa Bogen, som han jo nok har kendt, og sagde saa lidt kort. »Den er jo ikke autoriseret!« — »Aa jo, kære Biskop«, svarede Busck med noget inderlig varmt og blødt i Stemmen, »hos mig er den autoriseret!« Saa

smilede Martensen, tog imod Bogen og gik ind i Kirken. — Det er G. Buscks Datter, som har fortalt mig dette, og hun kunde ikke finde Ord, der var hjertelige nok for at skildre, hvor glade hendes Forældre og de alle i Præstegaarden havde været for dette Besøg af deres Biskop, som de i Forvejen havde været saa ængstelige for.

Lige saa udmærket gik det hos Vilhelm Beck, den indre Missions Høvding. Jeg tilstaar undertiden at have hørt Fader tale mindre blidt om Vilhelm Beck. Men i 1882, sidste Gang Fader overhovedet visiterede, var han i Ørslev hos Beck, og da han kom hjem til os derfra, talte han baade om Menighedslivet der og om Becks Familieliv med den største Varme og Beundring. »Det var som i Evangeliet«, sagde han, »Beck samlede dem alle, baade halte og blinde, i sin Præstegaard, og han har sin gamle Moder i Huset, og hans Kones Moder var der ogsaa i Sommer og kommer stadig paa lange Besøg, og alt er saa kærligt og godt i hele Hjemmet!«

Næste Sommer ude i Vedbæk fik vi en Aften uventet Besøg af Vilhelm Beck, og det var klart at mærke, at Glæden over det foregaaende Aars Visitats og det personlige Samvær var gensidig. Beck taler ogsaa varmt herom i sine Erindringer.

Fra en anden Præstegaard, hvis Navn jeg ikke erindrer, har jeg hørt det meget fornøjelige lille Træk, hvorledes Præstens voksne Døtre, da Fader var rejst, styrtede ind i hans Værelse og ligefrem sloges om, hvem af dem der kunde tilvende sig det Penneskraft, han havde brugt.

»Sla'r han?« spurgte engang en Bondedreng meget ængsteligt; han sad paa en Grøftekant, ivrigt repeterende Luthers Forklaringer, da det havde rygtet sig at Biskoppen var i Vente. Naa — dette med at »sla'« var jo utænkeligt; i Virkeligheden forholdt det sig tværtimod saaledes, at Fader altid just havde opmuntrende og hjertelige Ord til Børnene, saa hvis disse i Forvejen havde været beklemte, blev Glæden over hans Besøg desto større bagefter, naar de mærkede, at han mente dem det saa kærligt og godt. Undertiden kunde det endog gaa saadan, at et eller andet forknyt Barn, der havde været helt forfjamsket under Præstens Katekisation, kunde blive som forvandlet, naar Fader tog fat og ved sin Maade at spørge kunde faa skjulte Kilder til at springe frem, hvor der før kun syntes at være Tomhed og Taage.

VILHELM BECK fortæller i sine Erindringer om nogle falske Rygter angaaende hans Præstevirksomhed, der var blevet forebragt hans Biskop, som antog dem for sande og derfor gennem hans Fader, den gamle Provst Beck, sendte ham den skarpe Hilsen, at »han havde sin Biskops alvorligste Misbilligelse«.

V. Beck skrev da et langt Brev til Martensen og gjorde Rede for Sagens virkelige Sammenhæng:

Igennem min Fader erfarer jeg, at der er blevet forebragt Deres Højærværdighed om mig, at jeg rejser omkring i Sognene her paa Egnen og holder Forsamlinger, — ligesom ogsaa, at Deres Højærværdighed har udtalt Deres Misbilligelse derover.

Jeg skylder derfor Dem som min Biskop, og jeg skylder mig selv, at opklare Sammenhængen med det, hvoraf der vistnok er bragt Deres Højærværdighed en falsk Fremstilling. Jeg skal tillade mig at gøre dette i al Ærbødighed. —

Det er falsk, dersom der er berettet, at jeg rejser omkring og holder Forsamlinger i Sognene, som om jeg var ordineret in partibus, saaledes som et vist Parti synes at opfatte deres Beskikkelse. Jeg ved det, at jeg er beskikket for Uby Menighed og ikke for nogen anden: her er mit Hjem og min Virksomhed. Det vilde derimod være Sandhed, om der var berettet, at jeg har faaet Indbydelse fra Sognene her omkring til at komme og holde Forsamlinger, og at jeg bestandig har afslaaet det; fra Værsløv, fra Tømmerup, fra Rørby, fra Gjøvløv Sogne har jeg faaet og faar endnu saadanne gentagne Indbydelser og har bestandig afslaaet det. — Kun i to Sogne: Gjøvløv og Helsinge, har jeg flere Gange været til Stede ved Forsamlinger, som andre og ikke jeg har sammenkaldt, og jeg har ogsaa talt i disse Forsamlinger. — Grunden til, at jeg har følt mig forpligtet til at komme der, er følgende:

Der er i disse to Sogne en gammel Opvækelse, som skriver sig fra Pastor Østrup i Bakkendrup, men som siden den Tid har gaaet paa sine egne Ben og er ikke blevet ledet af nogen Præst, som havde Ansættelse der og daglig kunde vaage over dem. Disse Folk har haft deres egne Prædikanter lige siden Østrups

Død og har bestandig holdt Forsamlinger i hverandres Huse [det var dem, som blev saa stærkt forfulgte derfor under Frederik VI]; dog ligesom denne Opvækkelse er udgaaet fra en Præst og fra Kirken, saaledes har de heller aldrig sat sig i Opposition til Kirken og det kirkelige Embede, men altid søgt en Præst til Vejledning, naar de ikke troede at kunne finde Vejledning og Opbyggelse hos deres egne Præster og i deres egne Kirker; og saa længe som Pastor Fenger var i Bjergby, søgte de ham og hans Kirke, skønt mange af dem har 3—4 Mil dertil. Men da saa Fenger gik bort, saa gik de igen paa egne Ben med deres Forsamlinger, og siden den Tid er disse to Sogne blevet Samlingsstedet for alle mulige Sektereres Udsendinge; baade Mormoner og Baptister og Lammers Disciple og andre Nuancer af den frikirkelige Retning har stadig gennemstrefet og holdt Forsamlinger der og forført nogle og gjort mange vaklende. — Da begyndte disse Folk for to Aar siden at komme til Uby Kirke og søgte mig for at finde Raad og Vejledning; — jeg har vejledet dem, saa godt jeg formaar, og med Guds Naade har jeg vundet deres Tillid og befæstet mange, som ellers, efter alle menneskelige Udsigter at dømme, vilde have været et

sikkert Rov for Sektererne. De kommer nu bestandig i Uby Kirke næsten hver Søndag, skønt de har to Mil og derover hertil, og er de ikke her, saa er de i Havrebjerg Kirke, ja flere af dem har, paa min Formaning, begyndt at søge deres egne Kirker, hvor de før aldrig kom, og som derfor stod saa godt som tomme. Og under alt dette er der sket en ny Opvækkelse der iblandt mange døde Lemmer; men Opvækkelsens Tid er den farlige Tid. Og medens de nu atter søger Kirken, vedbliver de dog at holde Forsamlinger i Husene, som de fra gammel Tid er vant til, hvor de læser Bibelen med hverandre og synger Salmer, men hvor ogsaa Sekternes Udsendinge vedbliver at komme og søger at drage dem fra Kirken. Og de har derfor flere Gange indbudt mig til at være til Stede i deres Forsamlinger for at komme dem til Hjælp; og det har jeg ikke turdet vove at afslaa og tør ikke vove at gøre det, om saa hele Verden vilde anklage og fordømme mig derfor. Jeg har talt i disse Forsamlinger for at gendrive den falske Lærdom og for at bestyrke de svage, og ved Guds Naade er det kommet saa vidt, at Sektererne i dette Øjeblik meget vanskeligt kan komme til Orde. Dog, de er der endnu, og der er mange ubefæstede Sjæle, som let kan

falde, naar ingen holder fast ved dem; og der er ingen, som holder fast ved dem. Jeg har formanet dem til at indbyde deres egne Præster til deres Forsamlinger, hvilket de ogsaa har gjort, men forgæves. —

Og endnu er der en Grund, hvorfor jeg ikke tør blive borte fra disse Mennesker, og det er netop, fordi jeg er beskikket til at vaage over Uby Menighed. Thi siden disse Mennesker har begyndt at søge Uby Kirke, har der knyttet sig et nøje Venskabsforhold mellem dem og de kirkelige i Uby; om Søndagen kommer de her om Morgen og gaar i Kirke, bliver her saa til Bibellæsningen om Eftermiddagen, og den mellemliggende og efterfølgende Tid opholder de sig her i Sognet hos deres kristelige Venner; til Gengæld besøger nu de fra Uby atter dem og er ofte til Stede i deres Forsamlinger. Skal jeg vaage over min egen Menighed, maa jeg sandelig ogsaa vaage over dem, som de omgaas med paa denne Maade; thi har Fjenden først vundet Slaget i Gjøvløv og Helsing, saa kommer Turen til Uby; men, Gud være lovet, Sektererne har endnu ikke vovet at sætte deres Fod i Uby Menighed. —

Jeg skal dertil endnu bemærke, at de Folk, til hvem jeg har været indbudt til Forsamling,

hører nu til Uby Menighed, idet de har løst Sognebaand, og at jeg altsaa er deres Sjælesørger og ligefrem forpligtet til at komme, naar de indbyder mig. — Overhovedet forlanger disse opvakte fra Gjøvløv og Helsinge stadig at maatte indtræde i Uby Menighed; men jeg søger at holde igen saa meget som muligt, thi det kan dog ikke være ligegyldigt, om de gamle Sogneforbindelser rent opløses, og fra det Øjeblik af, at jeg aldrig mere vilde komme i deres Forsamlinger, saa vilde de fleste af dem løse Sognebaand, og det blev ikke enkelte, men i Hundredevis.

Saaledes forholder Sagen sig. Og jeg overlader nu til Deres Højærværdighed at dømme, om jeg har kunnet handle anderledes; jeg ved med mig selv, at jeg ikke letsindig har gjort dette, men kun meget modstræbende og kun efter lang og alvorlig Overvejelse, tvunget af min Samvittighed, har jeg handlet, som jeg har. — Og skulde alligevel Deres Højærværdighed misbillige det, — ja, da maa jeg udtale det, hvor dybt det vilde smerte mig at maatte bære det: jeg skylder jo Dem saa uendelig meget, thi med Dem er det første Livspust fra Guds Rige kommet til mig, fra den Tid, da De begyndte at oplade mig Skrifterne og lærte mig

at skue ind i Kristendommens dybe Hemmeligheder; jeg har siden den Tid baaret Dem i mit Hjerter med en Discipels hele Kærlighed; — og De er endnu min Lærer, jeg endnu Deres Discipel; — det vilde smerte mig dybt, om De nu som Tilsynsmand skulde se til Deres Discipel med alvorlig Misbilligelse, medens Discipelen er bundet i sin Samvittighed.

Og De har jo selv lært mig, »at ethvert Discipelforhold til en menneskelig Lærer er forskelligt fra Discipelforholdet til Herren selv deri, at den menneskelige Lærer altid maa arbejde paa at frigøre Discipelen fra sin egen Autoritet.«

Med sand Højagtelse

Deres inderlig hengivne Discipel

Vilh. Beck.

Højærværdige Hr. Dr. theol. Biskop Martensen,
Kmd. af Dbr. og Dbrmd.

Desværre synes min Faders Svar paa dette Brev ikke at eksistere; men af nedenstaaende Brev, som V. Beck sendte ham til Tak, fremgaar det klart, at Fader er blevet fuldt tilfredsstillt og overbevist ved hans Forklaring og har skrevet meget kærligt til ham:

Uby, d. 3. September 1860.

Højærværdige

Hr. Biskop, Dr. theol. Martensen,

Kmd. af Dbr. og Dbrmd.

De har, højærværdige Hr. Biskop, sendt mig et saa hjerteligt Brev og dermed gjort mig saa inderlig glad, at jeg kan ikke andet end endnu en Gang at tilskrive Dem for at takke Dem derfor, ja, af mit fulde Hjerte takker jeg Dem for hvert Ord, for hver hjertelig Følelse, som De deri har udtalt. Thi jeg var dybt bedrøvet, ofte dybt forsagt ved Tanken om, at jeg muligvis havde mistet Deres Venskab — da jeg havde Dem saa kær og følte, at jeg aldrig vilde ophøre at elske Dem, hvordan saa Deres Sind blev imod mig, — jeg er jo knyttet til Dem ved »den første Kærlighed«. Derfor blev jeg saa glad ved at modtage Deres kære Brev, ved at se, at min elskede Lærer og Biskop endnu havde saa kærligt et Sind og saa kærligt et Ord til mig. — Og hvad De skriver, højærværdige Biskop, det er jo altsammen en Genklang af, hvad De tidlig har nedlagt hos mig, og som vil vedblive at være de Principper, som vil anvise mig Grundretningen for mit Liv og

min Virksomhed. — Jeg har følt mig meget tiltrukken af den grundtvigske Retning — men medens jeg ogsaa der har fundet noget godt, som jeg vil beholde, saa er det dog netop den Ledeløshed i dogmatisk Henseende, ligesom ogsaa i Henseende til den kirkelige Samfundsorden, som bestandig vil holde mig borte fra nogen Sinde at støtte mig til den Retning. Og derfor har Deres Brev glædet mig saa meget mere, fordi jeg ved mig i Overensstemmelse med de Grundsætninger, ja, jeg kan godt sige med hvert Ord, som De deri udtaler. Min Virksomhed er her i Uby — ja, det fastholder jeg med Bestemthed — og Gud ved, at her er meget mere at gøre, end jeg formaar at udrette, som Herren vil have det gjort. Og naar jeg i et enkelt ekstraordinært Tilfælde har overskredet *μετρον του κανόνος**; da er dette at henføre til »Livets Casuistik«, og jeg har in casu ikke turdet handle anderledes, — men ligesom dette ikke stemmer med de Grundsætninger, som jeg ellers følger i min Virksomhed, saaledes skal det ogsaa for Fremtiden vedblive at være noget meget ekstraordinært. — Ligesaa maa jeg ogsaa aldeles slutte mig til, hvad De siger om det

* Trosreglens Maal ο: det, hvorefter man bedømmer om et Skrift eller et Dogme er kanonisk.

lidet nyttige i at disputere med Sekterere og Diskuterer med Lægfolk i gudelige Forsamlinger. Det har jeg næsten aldrig indladt mig paa — eller rettere: det er lykkedes mig ved Guds Naade, naar jeg har talt, at de andre har tiet stille.

Saa slutter jeg disse Linjer med Tak til Gud vor Fader, som ogsaa har ledet dette saa godt, at jeg har beholdt Dem, højærværdige Hr. Biskop, min gamle elskede Lærer, som min Ven, fuld af kærlige Følelser for mig. Ja, han fører alting herligt ud, og denne Sag har jo saaledes kun ført til at knytte det gamle Baand endnu fastere.

Og saa ønsker og beder jeg, at vor Herres Jesu Christi Naade maa være med Dem i Deres store hellige Gerning, og at vi altid maa blive befundne i den samme Tro, omslutede og forbundne med den samme Kærlighed.

Jeg skal bringe Dem min gamle Faders venlige Hilsen.

Deres med dyb Højagtelse
inderlig hengivne

Vilh. Beck.

Disse to Breve er jo ikke blot ualmindelig udmærkede, elskværdige og kloge, men de kaster tillige et klart Lys over den, til hvem de er henvendt; — endelig forekommer de mig ogsaa interessante Billeder af den Tids kirkelige Forhold.

JEG husker ikke nogen Sinde at have set min Fader saa bedrøvet, som da han mistede sin kæreste, bedste Ven fra Ungdommen og op gennem Aarene, den udmærkede og elskelige J. H. Paulli, der døde allerede i Sommeren 1865. Hvad han betød for min Fader, kan ses af de Ord, denne skriver om ham i sin Levnedsbog: »Han var mig en Sjælesørger i dybeste Betydning. Til ham kunde jeg sige alt!«

Men Paullis Død havde tillige i anden Henseende vigtige Følger for Fader, idet han nu blev valgt til kongelig Konfessionarius i Vennens Sted. I hans Livserindringer vil man kunne læse om de Betæneligheder, han nærrede angaaende sine Evner til at fylde i denne Stilling; han følte dybt, at Paulli kunde han ikke erstatte, dertil kendte han for godt af egen Erfaring dennes sjældne, man kan næsten sige enestaaende personlige Egenskaber paa Sjælesorgens Omraade.

Men Opgaven var lagt for ham og lod sig ikke afvise, og følte han end ofte Ansvars

Tyngde, saa blev Stillingen ham dog, alt som Aarene gik, mere og mere kær, og særlig maa i den Sammenhæng fremhæves hans Forhold til Christian den 9., hvis ædle Egenskaber han ofte omtalte med Beundring og inderlig Kærlighed. For ham — Kongen — var min Fader virkelig en Skriftefader, til hvem han udtalte sig om sine forskellige Vanskeligheder, sine samvittighedsfulde Betæneligheder over for mange Slags Forhold. Christian den 9.s Valgsprog: Med Gud, for Ære og Ret var ikke en blot Talemaade, og om ham gjaldt de Ord, som Grundtvig i sit Digt lægger Christian den 4. i Munden over for Mester Ole Vind, at »Sandhed vil vi høre.«

Engang havde Fader talt med Kongen om et Præstekald her i København, som det laa ham paa Hjertet blev besat med en bestemt Mand. Han havde udviklet Grundene, til at han ansaa det for særlig ønskeligt, for Kongen, der havde tilsagt ham sin Støtte. Men da Afgørelsen fandt Sted, gik den dog mod Forventning paa tværs af, hvad Fader med en vis Ret havde stolet paa vilde ske, saa han var meget skuffet og forstemt. Men rørende var det, som Kongen tog sig dette nær. Han kom personlig op i Bispegaarden for at tale med Fader derom, og

da han ikke traf ham hjemme, spurgte han efter Moder, idet han gik ud fra, at hun som en god Hustru var inde i alt, der laa hendes Mand alvorligt paa Sinde. Og hos hende sad han saa en lang Stund og fortalte hende indgaaende og ærligt om Sagens Forløb og om den uovervindelige Modstand, han havde mødt hos Ministeren. Han var helt bevæget, sagde Moder, da han udtalte sig om, hvor tungt det havde været ham at maatte svigte det Tilsagn, han havde givet Fader. — Senere fik Kongen jo ogsaa lettet sit Hjerte over for denne selv, og skønt Fader var noget misstemt, kunde han ikke andet end vurdere det redelige, fintfølede Sind, som gav sig til Kende i Kongens nedslaaede Stemning og ivrige Bestræbelser for at forklare, hvorledes det var gaaet til, at Resultatet var blevet saa uheldigt.

Nedenstaaende Brev, der ret viser Christian den 9.s hjertelige Forhold til min Fader, fik denne under Kongens Ophold i Athen 1872.

Athen 30. Januar 1872.

Modtag omsider, kære Bisköp, min oprigtige Tak for Deres venlige Skrivelse, som indeholder saa varme Ønker for mig og mine til det nye

Aar, der ret har rørt og glædet os; og jeg med dem alle takker Dem hjerteligt for Deres kærlige Erindring, idet de sender Dem mange kærlige Hilsener. — Vor Herre skænke ogsaa Dem og Deres et lyksaligt Nytaar og opholde Dem endnu længe for som hidtil at virke til Velsignelse i Deres saa vigtige og ansvarsfulde Gerning. — Vi alle er her, Gud være lovet, raske og føler os meget lykkelige hos min kære Søn og min elskelige Svigerdatter, som for nogle Dage siden lykkeligt forløstes med den tredje Søn, et sundt og kraftigt Barn; denne glædelige Begivenhed har opvakt den største Deltagelse og Glæde hos Befolkningen, der i høj Grad synes at holde af det unge Kongehus, uagtet det ikke forhindrer Deputeretkammeret fra at styrte det ene Ministerium efter det andet, og har Dronningen saaledes allerede oplevet det tredje Ministerium siden hendes Ophold her. Enhver raisonnerer over Kammerets Adfærd, og med Rette anser man disse idelige Ministerskifter for skadelige for Landets Udvikling, men saa snart Folk vælges til Kammeret, handler de som oftest ligesaa; imidlertid er en Forfatningsrevision om nogen Tid, jeg tror om to Aar, forestaaende, og haaber min Søn, Kongen, at denne da vil medføre gode Forandringer.

At min Svigersøn, Prinsen af Wales, nu, Gud være lovet, atter befinder sig saa meget bedre, at han dagligen kan køre ud, er en stor Guds Naade og en stor Lykke for min elskede Datter, der sandelig har baaret sin Sorg med stor Gudhengivenhed og Sjælsstyrke og nu i alle Henseender finder sin skønneste Løn for sin kærlige og opofrende Omhu for sin elskede Mand under hans farlige Sygdom. Deltagelsen for dem begge, ikke blot i England, men ogsaa i vort kære Danmark er i Sandhed mageløs og har rørt min kære Alexandra dybt.

Juleaften, som jo tillige er min Søn, Kongens, Fødselsdag, havde vi heldigvis allerede mere beroligende Efterretninger om min Svigersøn, saa at vi kunde tilbringe denne Fest ret lykkelige over engang atter efter saa mange Aars Forløb at være forenede med ham, men Nytaarsaften og Dagen efter dvælede vore Tanker meget i det kære Hjem, og savnede vi paa denne Dag saa meget Deres opbyggelige Prædiken, som min gode Søn, Kronprinsen, skrev mig om, hvor skøn den havde været. Gud ske Lov, at han har det godt tilligemed Kronprinsessen og deres velsignede lille Søn. Begge skriver de os til vor Glæde næsten med hver

Post, som kun er her en Gang om Ugen, men er vor bedste Dag.

Henimod Marts Maaned tænker vi paa at forlade Grækenland og rejser da over Italien hjem, hvor vi haaber at indtræffe senest i Maj Maanedes Begyndelse, da vi tænker især i Rom at opholde os i nogen Tid. — Thyra især beder om ret hjerteligt at hilse den kære Biskop, ligesom Dronningen og øvrige fraværende Børn sender Dem deres venlige Hilsen, og forbliver jeg

Deres hjertelig hengivne

Christian R.

»Ein Hofprediger musz rauh sein« citerer min Fader efter den berømte Claus Harms i sin Selvbiografi; og »rauh«, det har han ogsaa af og til været, naar det var fornødent. Engang var derfor et af Medlemmerne af den kongelige Familie mindre gunstigt stemt over for ham, efter en Samtale om en Sag, som min Fader i høj Grad misbilligede og uforbeholdent udtalte sin skarpe Kritik over, at en kongelig Person havde noget at gøre med. Der udspandt sig en heftig Disput, hvorunder den saa haardt angrebne til sidst udbrød: »Men naar jeg siger Dem, at

Sagen er god, maa De jo tro mig!« . Dertil svarede min Fader roligt og fast: »Det tror jeg ikke paa noget Menneskes Ord!« et Svar, der havde været ovennævnte Mester Ole værdigt.

Prinsesse Thyra, den nuværende Hertuginde af Cumberland, og senere hendes Broder, Prins Valdemar, blev jo konfirmeret af min Fader og følgelig gennem en længere Periode forberedt af ham hertil. Han udtaler sig med Varme og Glæde herom i sit »Levned«; her kun et Par Smaatæk fra den Tid.

Dronning Luise overværede altid min Faders Timer med Prinsesse Thyra, og efter nogen Tids Forløb klagede Dronningen over, at Fader fordrede for meget af sin Elev: alle de Skriftsteder og saa de lange Salmer, det var alt for svært: den unge Prinsesse »skulde jo ikke være Teolog«, ytrede Dronningen. Men Fader var ganske ubøjelig paa det Punkt, og Dronningen maatte finde sig i, at Prinsesse Thyra punktlig lærte de Lektier, hendes Præst gav hende for. —

Men mange Aar efter, da Prinsesse Thyra nede i Gmunden havde været længe og farligt syg, skrev hun hjem til den tidligere Overhofmesterinde, den fine, elskelige Gehejmraadinde Ida Bille, mine Forældres kære Veninde, at det, som i den svære Tid, hun nylig havde gennem-

gaaet, havde været hendes Støtte og Trøst, det var de Salmer og de Steder i den hellige Skrift, hun havde lært ved sin Konfirmationsundervisning, og som hun stadig huskede.

Prinsessen eller Hertuginde, som hun jo nu er, vedblev ogsaa bestandig at staa i et inderligt Forhold til »sin kære Biskop«, som hun altid kaldte ham. Det sidste Efteraar, Fader levede — han var da allerede temmelig svag — var Hertuginde Thyra her i København hos sine Forældre, og hun med Dronningen og Prins Valdemar kom uventet en Formiddag og besøgte Fader. Hertuginde sad med ham i Haanden, og jeg vil aldrig glemme det Udtryk, hvormed de saa paa hinanden, og hvor kærligt de talte sammen. Da de saa efter et langt Besøg tog Afsked, vilde Fader endelig, som det er Skik og Brug, følge de høje Gæster ned ad Trapperne, men det tillod de ham ikke. Han blev da staaende oppe paa Trappegangen, støttet til Rækværket, medens Moder og jeg fulgte med ned til Vognen. Da vi var kommet et Stykke ned, vendte Hertuginde sig om og nikkede op til Fader, med det dejlige Udtryk i sine Øjne, som Fader saa tidt talte om, naar han kom hjem fra sine Timer med hende, og som maa gribe enhver, der har staaet Ansigt til Ansigt

med dette sjælfulde Menneske. »Aa, gaa op til ham«, sagde hun til mig; »han staar saa alene deroppe!« Det var, som vilde hun allerhelst selv være gaaet op til ham igen; sikkert har hun følt, det var sidste Gang, hun saa ham.

Ogsaa for Prins Valdemar havde min Fader stor Hengivenhed, og det var ham en Glæde, naar Prinsen, hjemkommen fra sine Togter, kom op og besøgte ham. En Dag, fortalte Fader os, havde den unge Prins sagt, vistnok i Anledning af noget; de just talte om: »Biskoppen kan tro, jeg har ikke glemt, hvad jeg lærte hos Dem!« og dermed givet sig til at fremsige fra Begyndelsen til Enden en af de Salmer, Fader i sin Tid havde forlangt, han skulde lære udenad. Der var ikke groet Mos paa Børnelærdommen!

Hvad vilde Fader ikke have følt, hvor vilde hans Tanker have fulgt dem, hvis han havde oplevet at se de Storme, der i Aarenes Løb er faret hen over disse to, der stod hans Hjerte saa nær!

I Faders sidste Leveaar skete det ofte, som det jo sædvanlig gaar i Alderdommen, at hans Tanker vendte tilbage til Barndomstiden og den første Ungdom, og det var med Rørelse, han mindedes de jævne og nøjsomme Forhold, han dengang havde levet under. Ogsaa sin Moder talte han ofte om, hun, der saa ganske havde levet for og med og i ham, Enkens eneste Barn! Hun havde været i Huset hos ham lige fra hans første Ægteskab og døde faa Aar efter hans Giftermaal med min Moder. Nedenstaaende Brev skrev min Fader lige efter hendes Død til sin nære Ven, L. Gude, dengang Sognepræst i Hunseby paa Lolland, senere Domprovst i Roskilde. Det viser min Faders inderlige, jeg tør sige ualmindelig store Kærlighed til hende og hans dybe Sorg over Tabet. Det giver tillige et Billede af hende, der bekræfter den gamle Erfaring, at betydelige Mænd i Reglen har haft udmærkede Mødre.

København, 23. Marts 1853.

Min kære Gude!

Herved maa jeg med dyb Vemod underrette Dem om, at min inderlig elskede Moder hensov til det hinsidige og, jeg haaber, til Herren, til det salige Liv, i Morges Kl. 5^{1/2}. Af nogen egentlig Sygdom døde hun ikke, men af Alderdoms Afkræftelse. Skønt hun den sidste Dag ikke var ved klar Bevidsthed, forundtes det dog min Hustru og mig i et lyst Moment at tage Afsked med hende og at modtage hendes moderlige Velsignelse. Hvilken Moder jeg har haft i hende, er der faa, som kan fatte. Evig og uforglemmelig er mig den Kærlighed og Troskab, hvormed hun har ledsaget mig, og hvorledes hun uden nogen Sinde at trættes har ofret mig alle sine Kræfter, skønt hun, næst Guds Hjælp og Naade, selv har maattet hjælpe sig frem i Verden. Kun de af mine Venner, der har kendt mine første Ungdomsaar, mine Studenteraar og første Gennembrud, kan nogenledes gøre sig en Ide om, hvad hun har været for mig, og hvorledes hun har levet med mig og for mig.

Hendes Ungdoms Dannelse i religiøs Hen-

seende, navnlig hendes Konfirmation, var rationalistisk, skønt ikke uden Paavirkning af den kristelige, om end dengang ikke synderlig kraftige eller gennemgribende Retning, der reagerede mod Neologien og i Hertugdømmerne ytrede sig i Striden om den Adlerske Agende, hvilken hun levende erindrede. Men en uovervindelig Tro paa et faderligt Forsyn og dets Førelser i hendes eget Liv gaar gennem hendes hele Livsgang som en ledende Traad. Først efterhaanden — fornemmeligt ved nogle Prædikener af Mynster, hvilke hun hørte i Trinitatis Kirke, i en af hendes Livs trange Tider, der ofte vendte tilbage for hende — [i øvrigt havde hun ogsaa i sin Tid stor Beundring for Grundtvig, hvem jeg flere Gange hørte med hende: »Den Mand bringer Sandheden tilbage«, sagde hun] — hendroges hun mere til det kristelige, og mere og mere uddannedes da i efterfølgende Tid hendes Modtagelighed for Guds enbaarne Søns Evangelium. (Om Schleiermacher, hvem jeg hørte med hende i Petri Kirke, sagde hun: »Mig synes, det var ingen rigtig Prædiken, men han er en Lærer).

Jeg haaber til Herren, at han i Naade har antaget hende, thi hun vidste ingen anden, til hvem hun kunde gaa, og hun hørte til de Sjæle,

der er af Sandhed, og der var ikke Svig i hendes Hjerte. Uforglemmeligt er det mig, at hun paa sit sidste Sygeleje takkede Gud for hans Naades underfulde Førelser i hendes Liv, og da jeg flere Gange mindede hende om, at vi ganske maatte sætte vor Lid til Guds Naade og Kristi Retfærdighed, svarede: »Ja, dette er den rette Vej; der er ingen anden«.

Hvad man kalder Dannelse og Genialitet, havde hun ikke. Men dog var hun i Ordets fulde Betydning en Natur. Hos hende kom det ikke an paa at have noget, men at være. — O, min elskede Moder, dersom der er nogen Ret-skaffenhed i mig og i min Gerning, det skyldes dig — næst Gud! Jeg har intet, som jeg ikke har annammet!

De kan ikke forestille Dem, hvilket Hul hendes Bortgang efterlader i min Tilværelse. Vistnok erkender jeg, at hun i Grunden var færdig med dette Liv, og at jo ikke blot Legemets, men ogsaa Sjælens Kræfter og Friskhed mere og mere var aftaget. Men i mere end 40 Aar har jeg daglig levet sammen med hende og siddet til Bords med hende! Sædvanen er saa mægtig. Jeg overvældes næsten af min Smerte. Det er ikke Erindringen om de sidste, nærmeste Aar, der fremstiller sig for mig; men

fra min Barndoms og Ungdoms Dage opstiger det ene Livsbillede for mig efter det andet, hvori hun fremtræder for mig med en ganske vidunderlig Præsents, hvortil jeg kun faa Gange i mit Liv har kendt noget beslægtet. Jeg føler Betydningen af Billedet: Jeg er som et Barn, der skal vænnes fra.

Men det er den stille Uge, der minder mig om, at vi Børn i saa mange Henseender skal vænnes fra, og at de elskedes Bortgang skal være os gavnlig, at Opstandelsens og Kraftens Aand bedre kan komme i os. Saa give da Gud, at denne Aand maa komme i os alle, thi de jordiske Støtter skal jo tages fra os, den ene efter den anden.

Paa Grund af Festen bliver Begravelsen først paa Tirsdag. Paulli vil sige nogle Ord ved hendes Baare, i Frue Kirke. Selv agter jeg ikke at tale, thi min Sorg er for frisk, og jeg frygter, at jeg ikke vil træffe det rette Maal og de rette Grænser. I sine sunde Dage sagde hun oftere til mig: »Du vil ikke kunne tale over mig, naar jeg er død: thi du vil være altfor bedrøvet! Men det kan ogsaa være det samme med Talen, naar du kun aldrig vil glemme mig«. — Nej, jeg vil aldrig glemme dig!

Og hermed, min trofaste Ven, paa hvem ogsaa hun satte saa stor Pris og altid viste mig hen til som til en Ven, der sikkert vilde holde ud i sit Venskab for mig baade i god Tid og i ond Tid, vil jeg tilønske Dem og Deres en god og glad Paaske. Herren være med Dem og Deres Kærel

Deres

H. Martensen.

Ofte talte han med længselsfuld Kærlighed om Flensborg og de skønne Egne der omkring, men endte saa altid med at sige, hvad jeg allerede har omtalt: »Jeg vil aldrig derover, saa længe det ikke er vort!« »Saa længe« — ja for han vedblev gennem Aarene fuldt og fast at tro paa Slesvigs Genforening med Danmark og udtalte dette med en saadan Styrke og Varme, at det havde noget helt gribende: Jeg husker, hvorledes Pastor Rudolph Frimodt engang faldt ham om Halsen af Glæde over denne hans sikre Overbevisning.

En Dag, da han sad og talte om sin Barn-
dom, vendte hans Tanker sig til hans Faders
Slægt, som han helt havde tabt af Syne. »Det
gør mig saa ondt«, sagde han, »at jeg slet ikke
ved noget om den!« Det lod til, efter hvad

han videre fortalte, at de ikke havde været venlige mod hans Moder, efter at hun var blevet Enke, og at hun derfor havde holdt sig tilbage over for dem. — »Men de var vist saa fattige«, vedblev han; »dersom jeg bare vidste, hvor nogen af dem er, saa kunde jeg nu hjælpe dem«. — Det var mærkeligt: Faa Uger efter kom der et Brev til Fader fra Pastor Svejstrup i Vojens, der meddelte ham, at ovre paa den anden Side af Grænsen boede der en gammel Pige i et lille Hus ude paa en Mark; om hende havde den tyske Sognefoged skrevet til Pastor Svejstrup, at hun var en Slægtning af Biskop Martensen paa hans Faders Side; at hun var meget fattig, og at han derfor vilde spørge, om Pastor Svejstrup ikke troede, at Biskoppen vilde hjælpe hende lidt! — Hvor var Fader dog glad og taknemmelig: han saa i denne Oplevelse en særlig Naadesbevisning fra Gud, og den gamle Slægtning fik en klækkelig livsvarig Understøttelse.

*

*

*

Da Fader var naaet nogle Aar over den Alder, man plejer at betegne som Støvets Aar, begyndte han jævnlig at plages af Ildebefindende, særlig af stærke Kvalmefornemmelser. Natur-

ligvis brugte han forskellige Midler derimod, men forgæves, og en Dag, da han klagede derover til sin Læge, den allerede dengang, trods sin Ungdom, saa ansete Dr. Richard Paulli, svarede denne med et lille elskværdigt, men tillige alvorligt Smil: »Biskoppen maa huske paa, at i Deres Alder skriver man ikke ustraffet en Jacob Bøhme«. — »Mener du det, min Ven?« svarede Fader i en godmodig, lidt forundret Tone; det var ikke med en Tanke faldet ham ind, at hans uafbrudte stærke Hjernevirksomhed, der forekom ham lige saa naturlig som at trække Vejret, kunde have nogen direkte Indvirkning paa hans fysiske Tilstand. — Men saaledes forholdt det sig dog. — Og Ildebefindendet fortsattes stadig, og han begyndte at blive ængstelig for, at det skulde komme over ham, medens han stod paa Prædikestolen eller for Alteret.

Saa kom Efteraaret 1882, og Fader skulde forrette en Præstevielse i Frue Kirke. Moder og jeg var som sædvanlig blandt Tilhørerne. Fader talte fra Alteret, som jeg syntes, med sædvanlig Kraft. --- Pludselig standsede han — dog kun nogle Sekunder, hørte jeg bagefter; mig forekom det meget længere, og endnu griber det mig som Is om Hjertet ved at mindes de Øjeblikkes Angst. — Hukommelsen havde pludselig svigtet

ham, hvad han aldrig før havde oplevet. Dog, den vendte snart tilbage, og han var i Stand til at fortsætte. Men hans Ansigtfarve blev mere og mere bleg og hans Stemme saa svag. Derfra, hvor jeg sad oppe i Koret, kunde jeg se hans Ansigt, ikke blot medens han talte, men ogsaa, da han under Handlingens Gang vendte sig mod Alteret og knælede, og jeg saa da de blege Læber bevæge sig og det fromme bønlike Blik, som han vendte opad — og Gud gav ham, hvad han bad om: Kraft til at føre Handlingen til Ende.

Men da han kom hjem, sank han udmattet ned paa den nærmeste Stol, og han var klar over, at det var sidste Gang, han havde staaet for Alteret. Dog rettede han sig efter dette Svaghedsanfald, og Vinteren gik saa nogenlunde. Baade han selv og vi andre haabede nu paa Sommerens styrkende Indflydelse. Tidligere end ellers tog vi derfor ud til Vedbæk, hvor Fader tilbragte megen Tid af Dagen i frisk Luft, enten i et skyggefuldt Lysthus i Haven eller ovre paa en Skrænt paa den anden Side af Strandvejen, med en dejlig Udsigt ud over Sundet; jævnlig kørte han Ture i de nærliggende Skove.

Undertiden følte han sig ret frisk, og hans Hoved var fuldt af Planer om forskelligt, han

endnu gerne vilde skrive. Han tænkte saaledes paa en Sammenligning mellem de fire Evangelier; men fremfor alt følte han Lyst og Trang til at udarbejde en kristelig Lærebog for Skolerne. Unægtelig havde det været skønt, om han, der har gjort sig berømt ved sin lærde, spekulative kristelige Dogmatik, havde afsluttet sin Livsgerning med at fremstille de samme Begreber og Lærdomme i en ganske jævn, enfoldig Form, let fattelige for Børn og barnlige Sjæle. Dette var nemlig hans Maal med den Bog: saa jævnt og enfoldigt som muligt. I sit Levned udtaler han om sin Katekisation af Børnene paa Kirkegulvet ved Visitatserne, at den altid fik ham til at tænke paa, hvorledes Gud har aabenbaret for de umyndige, hvad der er skjult for de vise og forstandige; at Børnelærdommen, Troens Elementer, dog er det ene fornødne for os alle, og at han selv intet andet havde at holde sig til i Liv og Død — »hvilket da«, tilføjer han, »bidrog til at give Samtalerne den rette Løftelse og Stemning«. Disse Katekisationer var min Fader en stor Glæde og en Opbyggelse i Ordets alleregentligste Betydning. De var ogsaa vidt og bredt berømte, idet han, som jeg alt tidligere har omtalt, havde en forunderlig Evne til under Samtalerne at faa de unge til at komme frem med

Svar, i hvilke de »udtalte de dybeste Sandheder paa en umiddelbar, naiv, Hjertet tiltalende Maade«. Jeg nærer derfor ikke ringeste Tvivl om, at min Fader, dersom han endnu havde været i sin fulde Kraft, vilde have haft Evne til dette, at skrive en Lærebog for Børn — men, desværre, da han fattede denne Plan, var det for sent! En enkelt Tanke har jeg bevaret, som han nævnede skulde komme frem i Indledningen, nemlig at dette, at Gud er Kærlighed, umuligt kan være opstaaet i noget menneskeligt Hjerte, men maa skyldes en personlig Aabenbaring af Gud selv. Endnu paa det Sygeleje, der endte med hans Død, Vinteren 1884, laa han af og til og syslede med dette Arbejde, men der kom intet ud deraf — hans Kraft var brudt.

I Efteraaret 83 fik min Fader en Meddelelse fra Kultusministeren, J. Scavenius, der ellers holdt sig meget tilbage over for ham, at denne vilde indfinde sig hos ham en af de nærmeste Dage for at konferere med ham om Oprettelsen af et Bispeaad. Allerede flere Aar tilbage — jeg tror sikkert, længe før Scavenius' Tid — havde Fader indsendt Forslag til Ministeriet om et saadant Raad. Nu ønskede altsaa Scavenius at gennemføre det. Hermed var Fader meget tilfreds.

Men den Tanke, han i længere Tid havde

omgaaedes med, at han burde tage sin Afsked fra det store, ansvarsfulde Embede, var nu blevet til en afgjort Beslutning, og den Dag, Ministeren kom, greb Fader Lejligheden, efter at de havde drøftet Planen om Bisperaadet, til at udtale, at han selv desværre ikke vilde komme til at tage Sæde deri, da han ønskede at nedlægge sit Embede til førstkommende April. — Som et lille Kuriosum kan jeg fortælle, at Ministeren, uden at udtale nogen som helst Beklagelse herover, kun høfligt bukkede og lovede, naar Fader havde indsendt sin Ansøgning, da at sørge for, at alt denne vedrørende skulde gaa i Orden.

Jeg har tidligere her fortalt om min Faders Sind, der var saa lyst og ligevægtigt, og jeg har antydnet, at hans Vilje her spillede en stor Rolle: man maatte ikke lade sit Sind beherske af ydre Indtryk — ak vi stakkels Mennesker, sammensatte som vi er af Kød og Aand, ak, disse Hjerneceller, som en Dag fortættes — eller hvad der nu sker — og saa er den alvorligste Vilje brudt! — Nu, da han begyndte at blive legemlig svag, blev hans Sind saa underlig ujævnt — vi forstod det ikke! Han kunde blive saa opfarende utaalmodig — men rigtignok snart efter mild og kærlig, altsaa igen »sig selv«! — Det var Sygdom, det sagde Dr. Paulli; men dette gik

først rigtig op for os, da Fader noget længere hen paa Efteraaret en Formiddag fik et Anfald af Hjerneapopleksi. Nogle Dage efter var han dog igen ved fuld Bevidsthed, men saa umaadelig afkræftet, at han i længere Tid var senge­liggende. Hans Seng blev flyttet ind i Dagligstuen, den, han altid havde været saa glad for, og her kunde han saa, efter som det passede ham, have den ene eller den anden af os inde hos sig, eller vi kunde være i Stuen ved Siden af. Med de pludselige Hefthedsanfald var det nu næsten forbi; dog kunde de indfinde sig engang imellem og da ligesom før afløses af en rørende Kærlighed og — Taknemmelighed. Ja hans Taknemmelighed over for os alle, — den kan ikke beskrives. Det var en mærkelig Tid: fuld af Løftelse og Fred, af Lidelse og Spænding!

Han maatte gerne modtage Besøg, dog naturligtvis ikke mange paa samme Dag, men efterhaanden lærte Vennerne at gøre Aftale forud for ikke at komme samtidig, og hver Dag kom der en eller anden. Som oftest kunde han føre Samtalen med vante Liv og Aand; men undertiden, naar han var træt, skete det, at Tankens Traad kunde bryde, og saa viste sig det mærkelige, at medens dette altsaa for svage

Hjerner normalt indtræffer, naar Talen drejer sig om andet end rene Ubetydeligheder, altsaa om lidt vanskeligere Ting, saa var det omvendte Tilfældet her: talte man under en saadan særlig Svaghedstilstand til ham om Livets daglige Smaatterier, blev han hurtig noget uklar og kunde have svært ved at finde Ordene, men talte man om aandelige Ting, faldt det ham lettere, ja det var, som om jo højere man kom til Vejrs, helst op over denne Verdens Taager, jo mere bekvemt var det ham aabenbart. Det var den Luft, hvori han aandede lettest; det var den, han var vant til at leve i!

Dr. Paulli fremhævede bestandig den store Betydning af Ro for Sjæl og Legeme, men helt at udelukke, hvad der kunde volde Sindsbevægelse, var ikke muligt, dels paa Grund af, at han gennem Aviserne stadig fulgte med det, der bevægede sig rundt om i Livet uden for vore stille Mure, dels kunde det jo heller ikke forhindres, at der gennem de forskellige Besøg bragtes ham et og andet, der voldte Uro.

En smertelig Tid gennemgik han derfor og vi andre med ham, da 2den og 3die Del af hans Levned udkom, og et bestemt Afsnit her, Omtalen af det bekendte Sprogreskript i Slesvig i 1851, blev Anledning til, at der rejste

sig en stærk Misstemning imod ham og det Standpunkt, han saa afgjort vedkendte sig; saa godt som daglig bragte Dagbladene nye og heftige Angreb paa ham. — Selve Sagen skal her naturligvis ikke fremdrages; kun en lille Erindring fra hine i vort Hjem saa svære Dage vil jeg fortælle.

Hos Fru Heiberg havde min Fader i de senere Aar af og til været sammen med Historikeren A. D. Jørgensen, den senere Rigsarkivar. Dette Bekendtskab interesserede ham meget, og de to Mænd, begge Sønderjyder og begge brændende af Kærlighed til deres fædrene Jord, havde udvekslet mange Tanker og Meninger om Forholdene dernede baade før og efter de to Krige.

Da nu altsaa den ovennævnte stormfulde Periode kom, var Fader ofte bedrøvet over, at kun saa ganske forsvindende faa, selv af hans nære Venner, stod sammen med ham, men han holdt ikke des mindre urokkeligt fast ved det, han i sin Bog havde udtalt, og — som det havde været ham en Samvittighedssag at faa udtalt før sin Død. — Undertiden, medens Bølgerne gik højest, sagde han: »Der er een, som jeg ved maa være enig med mig, det er A. D. Jørgensen. Ham vilde jeg gerne tale med!« —

Dette hørte Fru Heiberg, og paa hendes Opfordring kom ogsaa Jørgensen en Dag op til Fader. Hans Besøg var anmeldt i Forvejen af Fru Heiberg, og lige fra Morgenstunden var Fader i sindsbevæget Forventning.

Men denne Samtale med A. D. Jørgensen faldt ud til at blive en Skuffelse.

Hvorledes han egentlig havde udtalt sig, ved jeg ikke med Sikkerhed; Fader var mod Sædvane temmelig stille herom; men eet var klart: han var skuffet.

Adskillige Aar efter hændte der noget, som fik mig til at tænke mig ind i paa hvilket Punkt Jørgensen og Fader hin Dag maaske har været uenige. Da sendte A. D. Jørgensen nemlig min Moder, med en venlig Tilskrift, et Eksemplar af et Foredrag, han havde holdt — jeg tror i sønderjydske Samfund. I dette Foredrag kommer han frem med og gør Rede for lignende Anskuelser, som Fader i sin Tid udtalte i sit »Levned«. Mon A. D. Jørgensen først i de mellemliggende Aar har tilegnet sig disse? Næppe! de har sikkert oprindeligt ogsaa været hans, men han har muligvis dengang ment, at Tidspunktet for Offentliggørelsen burde have været udsat; og denne Mening, ved jeg, har

han i saa Fald delt med flere, ogsaa af Faders nære Venner.

Men derfor, tænker jeg, har han ikke tilfredsstillet min Fader, der ønskede en varm, uforbeholden Tilslutning.

* * *

Hvem skulde være min Faders Eftermand som Sjællands Biskop? Dette var jo et Spørgsmaal af stor Betydning, der selvfølgelig optog os alle stærkt, ikke mindst Fader selv. Han nærede et aldeles afgjort Ønske: I hans Øjne var hans kære Ven og Discipel, Domprovst Gude i Roskilde, den, der i forskellige Henseender var mest skikket dertil, og han haabede stærkt, at Valget maatte falde paa ham. Men Tiden gik, uden at Spørgsmaalet endnu var afgjort, og det forlød almindeligt, at Regeringen havde Planer, der gik i en helt anden Retning end min Faders Ønsker.

Ligesom da Slutningen af hans Levnedsoptegnelser var udkommet, saaledes ogsaa nu: det var umuligt at gennemføre Lægens Raad, at der skulde være fuldkommen Ro og Stilhed omkring ham, og at han skulde vogtes for al Sindsbevægelse. Fader talte jo daglig med for-

skellige Mennesker, og om man end i Forvejen formanede dem til Forsigtighed, hvad hjalp det, naar han selv altid førte det betydningsfulde Spørgsmaal paa Bane og ivrigt trængte ind paa en for at faa at vide, hvad man muligvis havde hørt! — Han blev mere og mere urolig ved de forskellige Rygter, der kom ham for Øre. Eet var ham dernæst paafaldende og talte ubetinget ikke godt for Opfyldelsen af det, han ønskede og haabede: Kongen, der ellers den hele Tid under Faders Sygdom, havde besøgt ham ret jævnligt, holdt sig nu i denne Periode helt tilbage. Det var indlysende — mente vi alle — at det vigtige Spørgsmaals endelige Løsning vilde gaa Fader imod, og at Christian den 9. derfor ønskede at undgaa en pinlig Samtale og ved denne udsætte sig for en Paavirkning, som han ikke vilde eller kunde give sig ind under. — Dette var let at forstaa!

Men saa en Dag fik jeg gennem en meget god Ven, en nær Slægtning af en af Ministrene, i Fortrolighed den Meddelelse, at Sagen nu var afgjort — fuldstændig afgjort — og at det endelige Valg var faldet paa Biskop Fog i Aarhus, samt at han i de samme Dage havde modtaget den Opfordring, der var stillet til ham.

Dette var en Overraskelse; ham havde de

Rygter, der hidtil var kommet os for Øre, kun nævnt ganske flygtigt; nu gjaldt det for mig, ifølge Samraad med Moder og min Svoger, at lade Efterretningen komme til Fader paa en saa lempelig Maade som muligt. Hans Helbred var i den Tid saaledes, at han daglig var lidt oppe og endog undertiden spiste til Middag med os. Stadig drejede hans Tanker sig om det vigtige Spørgsmaal, og stadig fastholdt han sit Ønske om Gude.

Kun faa Dage efter, da vi sad ved Middagsbordet, kom imidlertid det belejlige Øjeblik, ogsaa fremkaldt ved, at Rygterne om Fog nu begyndte at tage Fart; dog endnu var de ikke naaet ind i Sygeværelset. — »Men Sagen er afgjort«, sagde jeg stilfærdigt, da Fader som sædvanlig gav sig til at tale om de forskellige Muligheder. — »Afgjort? Hvad har du hørt?« — Jeg nævnede min Kilde, som var sikker nok, og derpaa Fogs Navn. Fader, der ved mine Ord ivrigt havde bøjet sig frem, lod sig med et lille Ryk falde tilbage i Stolen og sagde stille: »Ja, derimod har jeg ikke noget at sige!« — Og dermed kom der en Ro over ham, som gjorde os andre lette om Hjertet.

*

*

*

Vor sædvanlige store Julefest havde vi selvfølgelig dette Aar maattet indstille, men 2. Juledag var dog min Søster og Svoger med Børnene hos os nogle Timer tidlig paa Aftenen, tilligemed Strunks, vore trofaste, saa inderlig hengivne Venner. Vi sang vor sædvanlige Salme, og vi havde Juletræ. Dette stod, i Stedet for i Salen, inde i vor lille Spisestue, der laa i Flugt med Dagligstuen, og det stod paa Bordet, ragede ikke som ellers op fra Gulv til Loft. En dejlig Aften var det, fuld af Fred og Glæde. Fader sad i sin Lænestol inde i Dagligstuen foran Døren ind til Juletræet og havde kærlige Ord til os alle, hver Gang vi kom ham nær. Som sædvanlig havde jeg maattet besørge hans Gave til Moder og desuden — ogsaa til hende — efter hans udtrykkelige Ønske, en Blomst — »en helt hvid Blomst, hvis du kan faa den!« — Jeg havde da fundet en dejlig blomstrende Løgplante, som dengang var kommet op som noget nyt og i nogle Aar saas meget; den kaldtes Eucharis. Dette Navn, som han mente kunde afledes af »Eucharisti«, der jo egentlig betyder »Taksigelse«, og Blomstens skære, fuldstændig hvide Farve var han ganske henrykt over.

Et Billede staar for mig fra hin stille Aften — den sidste Jul i det gamle Hjem: Fader i

sin Lænestol, med Hænderne foldet, et mildt og lyst Udtryk og Blikket fæstet paa det lille, straalende Juletræ inde i den anden Stue. Hans ældste Barnebarn, hans Yndling, da en stor Dreng paa 16 Aar, havde lagt sig ned paa Knæ ved Siden af ham, saa hans Hoved var i Højde med Faders, og hans unge Øjne gik i samme Retning som de gamle — ind mod Juletræet!

* * *

Og saa kom vi ind i det nye Aar, 1884. Og Dagene gik deres stille Gang, hver Dag med sin lille Historie. — Enhver, der har oplevet en lignende Tid, ved, at trods Ængstelser og andre Sindsbevægelser, falder samtidig en vis ejendommelig Ro over os, derved at de mange forskellige Krav, som Livet ellers er saa fuldt af, ikke har noget Bud til os; men alt er koncentreret om eet.

Een Gang — det er mig ikke muligt at erindre, om det var før eller efter Nytaar — havde Fader igen haft et Anfald som det i Efteraaret, men ganske let, og efter dette var Tilstanden atter uforandret.

Han læste adskilligt, især biografiske Skil-

dringer. Saa langt jeg kan huske tilbage, har jeg Indtryk af, at der var Bøger, han atter og atter vendte tilbage til og læste i alt Fald store Afsnit af paa ny; dette gjorde han ogsaa nu; kun sjældent indlod han sig paa noget ukendt. — En Bog, han satte stor Pris paa, var »Monsieur Guizot dans sa famille et avec ses amis«, par Mme de Witt, née Guizot, hans Datter. — Naar jeg senere har taget denne Bog i min Haand, bliver Situationen fra hin Tid mig lyslevende: Fader inde i Dagligstuen i sin Seng, der stod lige under La Cours dejlige Maleri, læsende i den af det hyppige Brug noget medtagne »Guizot«, som han dog jævnlig lod synke ned paa Tæppet, idet han tankefuldt saa hen for sig. — Et lille Træk, som han engang genfortalte, er dette: Som ung var Guizot en Dag hos Fyrst Talleyrand, sammen med en ganske lille, udvalgt Kreds. Det, der blev diskuteret, var saa indholdsrigt og fængslende, at Guizot aldeles henrevet udbrød: »Hvad Samtale dog er for en stor Glæde!« — »Der er en, som er større: det er Handling!« sagde Talleyrand med et overlegent Smil. — »Ja!« gensvarede Guizot, »men der er en Glæde, som er endnu større end begge de to: det er Kærlighed [l'affection]!«

Bispegaarden set fra Haven.

— Talleyrand saa lidt forbavset paa den ganske unge Mand, men det overlegne Smil fortog sig.

Om Fader i sin pure Ungdom har været sig denne Sandhed saa klart bevidst som Guizot var det, ved jeg ikke, men at han nu var naaet dertil, tør jeg staa inde for.

* * *

Den 2. Februar blev han atter meget syg; og denne Gang var det mod Døden. Kun nu og da vendte Bevidstheden tilbage, og for sidste Gang lød da de kærlige Ord, som det altid var hans Hjertes Trang at henvende til os; for sidste Gang strakte han Haanden ud, hver Gang en af os nærmede sig. Henad Aften den 3. Februar blev han mere og mere mat; Øjnene lukkede sig; Aandedrættet blev saa svagt, og ved Ellevetiden gik det Ønske i Opfyldelse, som han havde udtalt under Sygelejet: »Jeg ønsker at gaa ud som et Lys — for atter at tændes!« — Vennen Rothe stod med os ved hans Seng og bad Fadervor; ogsaa hans kære Læge, Richard Paulli, var hos os.

Stille, ja næsten helt umærkeligt, uden nogen som helst Kamp skete Overgangen fra Livet her til den hemmelighedsfulde Verden, om hvilken

han altid sagde, at »den er den sande, den virkelige«, hvorimod den, vi lever i her, og som vi har vænnet os til at anse for den virkelige, kun er »et Skin og en Skygge«.

Et fromt, et rigt og ædelt, et lykkeligt Liv var afsluttet her for at fortsættes i andre Egne! — En sidste Gave fra Gud var den, at han fik Lov til at lukke sine Øjne i det mangeaarige Hjem, den gamle Bispegaard, som han elskede saa højt.

JOSEPHA MARTENSEN

ELISE BAY

ET KARAKTERBILLEDE

PRIS KR. 3.75, INDB. 5.75

»KRISTELIGT DAGBLAD« :

Kort sagt, et betydeligt Menneske faar man Indtryk af, at hun var, og man er Forfatterinden taknemmelig for, at hun ved sin Bog har givet en Lejlighed til at stifte Bekendtskab med denne fromme, ydmyge og dog frejdige Kvinde.

»HOVEDSTADEN« :

Der kunde ikke rejses Fru Bay et værdigere og skønnere Mindesmærke end denne Bog.

En Bog som denne burde læses af alle og findes i alle Bogsamlinger, ikke mindst i Folkebibliotekerne.

»POLITIKEN« :

Det præger altid et Værk, naar Forfatteren er grebet af sit Emne; det stemmer Læseren sympatisk og river ham ikke sjældent med til at føle noget af den Beundring, der har inspireret Forfatteren. Dette er Tilfældet med nærværende Biografi man tiltales uvilkaarligt af Bogens værdige og kultiverede Tone og af den kærlige Hyldest til en elsket og dybt beundret Medarbejder, der lyser ud af Bladene.

»NATIONALTIDENDE« :

Det er lykkedes Forfatterinden, at faa de væsentlige Sider i Elise Bays Væsen og Personlighed frem, at give et Billede af et lykkeligt Menneske og at forklare, hvorfor hun var det.

»DIAKONISSEBLADET« :

Det er en af den Slags Bøger, man opbygges ved at læse; man lærer tillige meget, thi Bogen er i Virkeligheden et Tidsbillede, lige ned til den fængslende Rejsebeskrivelse fra Verdenskrigens første Tid i Tyskland.

